

İİBFD

Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi

Cilt / Volume

Sayı / Issue

5

2

Aralık / December

2023

Editör / Edited by
Ali Kemal Çelik, Doç. Dr.

Ardahan University
Journal of the Faculty of Economics
and Administrative Sciences

JFEAS

T.C.
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
(ARÜ İİBFD)

Ardahan University
Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (ARU JFEAS)

Cilt / Volume

5

Sayı / Issue

2

Yıl / Year

2023

İmtiyaz Sahibi / Concessionnaire

Sibel CENGİZ, Prof. Dr.

Baş Editör / Editor-in-chief

Ali Kemal ÇELİK, Doç. Dr.

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Hakan CAVLAK, Doç. Dr.

Cihan YILMAZ, Dr. Öğr. Üyesi

Gökay KARADUMAN, Dr. Öğr. Üyesi

Meriç TOKMAK, Dr. Öğr. Üyesi

Sami ÖZCAN, Dr. Öğr. Üyesi

Selçuk YEKE, Dr. Öğr. Üyesi

Şafak ALTAY, Dr. Öğr. Üyesi

Onur DEMİRCİ, Dr.

Yayın Kurulu / Publication Board

Ali Kemal ÇELİK, Doç. Dr.

Sibel CENGİZ, Prof. Dr.

Hakan YILDIRIM, Prof. Dr.

Editör Kurulu / Editorial Board

Aykut BERBER, Prof. Dr. - University of the West of England, Birleşik Krallık

Germán Héctor GONZÁLEZ, Prof. Dr. - Instituto de Investigaciones Económicas y Sociales del Sur, Arjantin

Hardeep CHAHAL, Prof. Dr. - University of Jammu, Hindistan

Ieva MEİDUTĖ-KAVALIAUSKĪENĖ, Prof. Dr. - Vilnius Gediminas Technical University, Litvanya

José Raúl Luyando CUEVAS, Prof. Dr. - Autonomous University of Nuevo León, Meksika

Simon GRIMA, Prof. Dr. - University of Malta, Malta

Yasin ROFCANIN, Prof. Dr. - University of Bath, Birleşik Krallık

Adah-Kole Emmanuel ONJEWU, Doç. Dr. - Coventry University, Birleşik Krallık

Anil KUMAR, Doç. Dr. - London Metropolitan University, Birleşik Krallık

Mohamed Yacine HADDOUD, Doç. Dr. - Plymouth University, Birleşik Krallık

Álvaro Arturo Hurtado RENDÓN, Dr. - Universidad EAFIT, Kolombiya

Siamak KAZEMZADEH, Dr. - Islamic Azad University, İran

Alan Editörleri / Area Editors

İktisat / Economics

Yusuf Murat KIZILKAYA, Dr. Öğr. Üyesi - Ardahan Üniversitesi, Türkiye

İşletme / Business Administration

Zafer AYKANAT, Doç. Dr. - Ardahan Üniversitesi, Türkiye

Tayfun YILDIZ, Doç. Dr. - Ardahan Üniversitesi, Türkiye

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Political Science and Public Administration

Kürşad Emrah YILDIRIM, Doç. Dr. - Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Niyazi İPEK, Dr. Öğr. Üyesi - Ardahan Üniversitesi, Türkiye

Yazım ve Dil Editörleri / Language Editors

Doğan SALTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi

Necip YILDIZ, Dr. Öğr. Üyesi

Abdurrezak Emre KAYA, Öğr. Görevlisi

Tarandığımız Dizinler / Indexing

ARÜ İİBF Dergisi, aşağıda yer alan endeks ve dizinler tarafından taranmaktadır.

Ayrıca diğer ulusal ve uluslararası endekslere ve dizinlere başvurular yapılmış/yapılmakta olup değerlendirme süreçleri devam etmektedir.

Yayın Türü, Yayın Periyodu / Type of Publication, Publication Period

Uluslararası, Hakemli ve Süreli Yayın, Yılda 2 sayı (Haziran ve Aralık) /
International, Peer-reviewed and Periodical Journal, biannual (June and December)

Yayın Dili / Language

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Açık Erişim İlkesi / Open Access Policy

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

Telif Hakkı / Copyright

ARÜ İİBF Dergisinin her türlü yayım ve telif hakkı Ardahan Üniversitesi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemler ile tamamı veya herhangi bir bölümü dergi sahibinin veya yayın kurulu başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Ayrıca dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

İletişim Bilgileri / Contact Information

iibfdergi@ardahan.edu.tr

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Ad Soyad, Unvan / Name Surname, Title	Üniversite / University
Salih Börteçine Avcı, Prof. Dr.	Atatürk Üniversitesi
Bahar Türk, Doç. Dr.	Pamukkale Üniversitesi
Cemal Öztürk, Doç. Dr.	Bitlis Eren Üniversitesi
Cemre Pekcan, Doç. Dr.	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Emine Kaya, Doç. Dr.	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Emre Esat Topaloğlu, Doç. Dr.	Şırnak Üniversitesi
Hakan Eygü, Doç. Dr.	Atatürk Üniversitesi
Kadir Deligöz, Doç. Dr.	Atatürk Üniversitesi
Murat Eren, Doç. Dr.	Iğdır Üniversitesi
Sadullah Çelik, Doç. Dr.	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Bahattin Erden, Dr. Öğretim Üyesi	Atatürk Üniversitesi
Belma Engin Güder, Dr. Öğretim Üyesi	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Çağlar Samsa, Dr. Öğretim Üyesi	Kafkas Üniversitesi
Çağrı Emin Demirbaş, Dr. Öğretim Üyesi	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Deniz Tanır, Dr. Öğretim Üyesi	Kafkas Üniversitesi
Emrah Akdamar, Dr. Öğretim Üyesi	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
İlker Salih Ebre, Dr. Öğretim Üyesi	Siirt Üniversitesi
Muhammet Kutlu, Dr. Öğretim Üyesi	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Sevgi Cengiz, Dr. Öğretim Üyesi	Kafkas Üniversitesi
Şeyda Ünver, Dr. Öğretim Üyesi	Atatürk Üniversitesi
Yusuf Kahreman, Dr. Öğretim Üyesi	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Zeynep Cındık, Dr. Öğretim Üyesi	Altınbaş Üniversitesi
Zuhal Çalık Topuz, Dr. Öğretim Üyesi	Ardahan Üniversitesi
Zülküf Çevik, Dr. Öğretim Üyesi	Sakarya Üniversitesi
Abdullah Ballı, Dr.	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Hasan Durmuş, Dr.	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Hakan Kaya, Dr.	Bitlis Eren Üniversitesi
Murat Kurnuç, Dr.	Atatürk Üniversitesi
Seda Yılmaz, Dr.	Hacettepe Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / Contents

Yazar(lar) / Author(s)	Başlık / Title [Makale türü / Article type]	Sayfa / Page
Hüseyin Balcı Ömer Emirkadı	BRICS-T ülkelerinde liman altyapı kalitesi ve ekonomik büyüme ilişkisi: ampirik değerlendirmeler <i>Quality of port infrastructure and economic growth relationship in BRICS-T countries:empirical assessments</i> [Araştırma makalesi / Research article]	92-98
Hilal Mola	Online alışverişlerde tüketici harcamaları ve gelir ilişkisi <i>The relationship between consumer expenditures and income in online shopping</i> [Araştırma makalesi / Research article]	99-108
Özlem Eştürk Fatma Fehime Aydın Cemalettin Levent	Tarım ve sanayi sektörlerinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi: seçilmiş OECD üyesi ülkelerde ekonometrik bir uygulama <i>The impact of agriculture and industry sectors on environmental pollution: an econometric application in selected OECD member countries</i> [Araştırma makalesi / Research article]	109-116
Emel Sarıtaş	Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti çerçevesinde değerlendirilmesi <i>Analysis of attitudes towards social media advertisements within the framework of psychological well-being and life satisfaction</i> [Araştırma makalesi / Research article]	117-125
Hasan Arda Burhan	Agricultural insurance and natural disasters: an assessment of the financial performance of the Turkish agricultural insurance pool (TARSİM) through selected criteria <i>Tarım sigortaları ve doğal afetler: Türk tarım sigortaları havuzu (TARSİM) finansal performansının seçili kriterler dâhilinde değerlendirilmesi</i> [Araştırma makalesi / Research article]	126-136
Sahib Ramazanov Ötügen Senger	Küçük, eşit ve büyük örnek hacimlerinde Wald-Wolfowitz, Kolmogorov-Smirnov ve Mann-Whitney testlerinin I. tip hata oranlarının karşılaştırılması <i>Comparison of type I error rates of Wald-Wolfowitz, Kolmogorov-Smirnov, and Mann-Whitney tests in small, equal, and large sample volumes</i> [Araştırma makalesi / Research article]	137-144
Cüneyt Bilge Tuğba Nur	Finansal performansı etkileyen içsel faktörler: mevduat ve katılım bankaları üzerine bir uygulama <i>Internal factors affecting financial performance: an application on deposit and participation banks</i> [Araştırma makalesi / Research article]	145-154
Eren Çevik Reyhan Sarıçiçek	Türkiye'de medikal muhasebe uzmanlığı: aranan nitelikler ve beklentiler <i>Medical accounting expertise in Turkey: qualifications and expectations</i> [Araştırma makalesi / Research article]	155-162
Benazir Öztürk	Bir politika transferi örneği: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisleri <i>An example of policy transfer: Presidential policy boards and offices</i> [Derleme makale / Review article]	163-172
Güneş Alçı	Osmanlı mimari mirasının gelişen Doğu Afrika ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinde yeniden hayat bulması <i>Reviving the Ottoman architectural heritage in the developing relations of East Africa and the Republic of Turkey</i> [Derleme makale / Review article]	173-181

SUNUŐ

Deęerli okurlarımız,

Yeni sayımızı sizlerle buluşturmaın kıvancı içindeyiz. Cumhuriyet'in 100. yılını geride bıraktığımız Őu günlerde, cumhuriyetin faziletine olan inançla Cumhuriyet'imizin banisi Mustafa Kemal Atatürk' Őkranla yd ediyoruz.

Aralık sayımızda 8 araştırma makalesini ve 2 derleme makaleyi sizlere sunarken, Dergimizin Ulakbim TR-Dizin izleme sürecinin devam ettiğini hatırlatmak istiyoruz. Bu sayının yayımlanabilmesinde, çalışmalarını Dergimize gönderen yazarlarımıza, yayım sürecine giren ve giremeyen çalışmaları değerlendiren hakemlerimize, hazırlık ve yayım süreçlerinde özveriyle çalışan dergi kurullarındaki arkadaŐlarımıza teŐekkr ederiz.

Zamansız bir Şekilde yitirdiğimiz ęretim yemiz Dr. Arzu Kılıç'ın anısı için hazırlanacak Haziran 2024'teki sayımızda buluŐmak midiyle...

AR İİBF Dergisi Editrlę

PRESENTATION

Dear readers,

We are delighted to present our new issue to you. In these days when we have left behind the 100th anniversary of the Republic, we gratefully commemorate the founder of our Republic, Mustafa Kemal Atatürk, with a belief in the virtue of the Republic.

In this December issue, while presenting 8 research and 2 review articles to you, we would like to remind you that the monitoring process of our Journal in Ulakbim TR-Index continues. We would like to express our gratitude to the authors who submitted their work to our Journal, the referees who evaluated the works that were accepted for the publication process as well as those that had to be declined, and our colleagues in the editorial boards who worked with dedication in the preparation and publication processes, for their contributions to the realization of this issue.

We express our thanks and look forward to meeting you in our June 2024 issue, to be dedicated to the memory of our esteemed faculty member Dr. Arzu Kılıç, whom we lost untimely.

ARU JFEAS Editorial Board

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

BRICS-T ülkelerinde liman altyapı kalitesi ve ekonomik büyüme ilişkisi: ampirik değerlendirmeler

Quality of port infrastructure and economic growth relationship in BRICS-T countries: empirical assessments

Hüseyin Balci^{a*}, Ömer Emirkadi^b

^a Öğretim Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Ali Cevat Özyurt Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Trabzon, Türkiye, huseyinbalci@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9135-3551

^b Öğretim Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Ali Cevat Özyurt Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Trabzon, Türkiye, emirkadi@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5808-249X

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 4 Eylül 2023

Kabul: 3 Ekim 2023

Anahtar kelimeler:

BRICS-T Ülkeleri,
Ekonomik Büyüme,
Liman Altyapı Kalitesi

Makale türü:

Araştırma makalesi

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 4 September 2023

Accepted: 3 October 2023

Keywords:

BRICS-T Countries,
Quality of Port Infrastructure,
Economic Growth

Article type:

Research article

ÖZET

Ekonomik büyüme açısından liman altyapı kalitesinin sağlanması ve limanlarda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi için alt ve üstyapıya dönük gerekli önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Bu makalede 2006-2019 arasındaki dönemde, BRICS-T ülkelerindeki liman altyapı kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Dünya Bankası ve WEF veri tabanlarından elde edilen yıllık veriler kullanılarak, panel nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analizde Parks-Kmenta tahmincisi ile katsayılar tahmin edilerek, Pairwise Panel Nedensellik Testi aracılığıyla da seriler arasındaki ilişkinin yönü ortaya konmuştur. Analizden elde edilen bulgulara göre; BRICS-T ülkelerinde liman altyapı kalitesinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş ve BRICS-T ülkelerinin liman altyapı kalitesindeki %1'lik bir artışın, ekonomik büyümeyi 0.20 birim arttırmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In terms of economic growth, it is important to take the necessary measures to ensure the quality of port infrastructure and maintain it for future port economic activities. The findings of the study contribute to a better understanding of how port infrastructure affects economic growth in BRICS-T countries. In this article, the relationship between the quality of port infrastructure and economic growth in BRICS-T countries and the direction of this relationship have been analyzed by panel causality test using annual data for the period between 2006 and 2019 obtained from the World Bank and WEF databases. In the analysis, the coefficients were estimated using the Parks-Kmenta estimator and the direction of the relationship between the series was estimated using the Pairwise Panel Causality Test. Dec. According to the findings obtained from the analysis; a mutual causality relationship was found between the quality of port infrastructure and economic growth in BRICS-T countries, and it was concluded that a 1% increase in the quality of port infrastructure in BRICS-T countries increases economic growth by 0.20 units.

* Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: huseyin-balci@hotmail.com

Atf / Citation: Balci, H. ve Emirkadi, Ö. (2023). BRICS-T Ülkelerinde liman altyapı kalitesi ve ekonomik büyüme ilişkisi: ampirik değerlendirmeler. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 92-98. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1355091>

1. Giriş

Gemiler için barınak olma, yükleri gemiden karaya ya da karadan denize aktarma, çapraz yanaşma, yüklere depolama, ambalajlama paketleme, etiketleme ve dağıtım merkezleri olarak hareket etme vb. lojistik hizmetleri yerine getiren limanlar, ticari faaliyetlere değer katan merkezlerin başında gelmektedirler (Dünya Bankası, 2019). Aynı zamanda limanlar öne çıkan bu yönleriyle, intermodal taşımacılık sistemlerinde ve uluslararası ticarete kritik bir rol oynamaktadırlar. Limanlar bölgelerinde bulunan yük eşya ya da gönderilere, kendilerini değer zincirlerine daha fazla bağlama yoluyla değer katarlar ve tedarik zincirindeki ürün ve bilgi akışının etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinde de önemli bir rol oynarlar. Limanlar ayrıca deniz taşımacılığı altyapısının iyileştirilmesi, malların limana getirilmesi ile ilgili zaman ve nakliye maliyetlerini azaltarak toplam ticaret performansını da etkilerler.

Öte yandan bir limanın operasyonel verimliliğini ve sunulan hizmet kalitesini geliştirmek, taşımacılıkta kullanılan hatların sıklığını iyileştirmek, deniz taşımacılığı ve transit sürelerini azaltmak ve deniz taşımacılığı altyapısının kalitesinin artırılmasına dönük strateji, politika ve önlemler, liman talebini de önemli ölçüde etkilemektedir (Vega vd., 2018).

Liman altyapısının kalitesi, küresel ekonomik dolaşım için kritik bir öneme sahiptir (ESCAP, 2020; Hua vd., 2020; Jha ve Arao, 2018; Sharapiyeva vd., 2019; Yang vd., 2019). Liman altyapısı ile burada gerçekleştirilen liman operasyonlarıyla ilişkili tesislerin kalitesinin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde desteklediği, deniz lojistik sistemini hızlandırdığı ve kıyı bölgesini geliştirdiği kabul edilmektedir (Roh vd., 2016). Ancak zaman zaman, limanların sahip oldukları altyapı koşulları ve bölgesel entegrasyonda yaşanan gelişmeler, farklı coğrafyalardaki savaşlar, teknolojik değişimler ya da ülkelere özgü siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklı krizlerde yaşanabilmektedir (Stough, 2005).

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından ölçülen liman altyapı kalitesi; liman tesislerine, faaliyet gösteren işletme büyüklükleri ve benzerleri ile değerlendirilmektedir. Dolayısıyla liman yetkilileri, rekabet gücü elde edebilmek için hem şimdiki hem de gelecekteki operasyonlarını sürdürülebilir bir şekilde planlamalı ve organize etmelidirler (Roh vd., 2016; Stough, 2005). Ayrıca idareciler, liman altyapı kalitesi hızla değiştiğinden dinamik bir hizmet anlayışına sahip olmalıdırlar (Yang vd., 2019). Bu konudaki en büyük engeller ise, liman altyapısının gelecekteki kalitesinin tahmin edilmesinin yetersizliği ve karmaşıklığı ile politika formülasyonundaki eksikliklerdir (Asya Kalkınma Bankası, 2021).

Liman altyapısının geliştirilmesi üretkenliği, sermaye verimliliğini ve o bölgenin erişilebilirliğini artırır. Liman altyapısı özellikle kıyı ekonomik programlarının ilerlemesine katkıda bulunurken, limanların altyapısının geliştirilmesi hem ekonomik hem de çevresel açıdan önem arz etmektedir. Bu nedenle, etkili bir liman altyapısı, dış ticaret faaliyetlerinin de daha hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesine aracılık eder. İyi tasarlanmış limanlar, tedarik zincirinin işleyişini iyileştirirken, lojistik maliyetleri düşürür ve ticaret akışında da kolaylık sağlar.

BRICS-T ülkeleri dünya nüfusunun yaklaşık yarısını barındırmakta ve yükselen piyasa ekonomileri içerisinde yer alan bir grup olarak dikkatleri çekmektedir. BRICS-T ülkelerinin liman altyapı kalitesi konusunda birtakım zorluklar ve sınırlamalar bulunmaktadır. Bu ülkelerin bir bölümü hızlı bir ekonomik büyüme yaşarken, liman altyapıları bu büyümeyi desteklemek için yeterli düzeyde gelişmemiştir. Limanlardaki kapasite sorunları, verimsiz süreçler, yetersiz teknolojik altyapı ve lojistik engeller gibi sorunlar, bu ülkeler açısından, uluslararası ticaretin ve yatırımların akışını olumsuz etkileyebilmektedir. Liman altyapısının kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamak büyük önem taşımaktadır.

İyi bir liman altyapısının varlığı; ticaretin kolaylaştırılması, lojistik maliyetlerin azaltılması, tedarik zincirinin etkin bir şekilde yönetilmesi ve yabancı yatırımların çekilmesi gibi faktörler aracılığıyla ekonomik büyümeyi canlandırabilir. Dolayısıyla, ülke ya da ülke grupları özelinde liman altyapısının kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi önemli bir inceleme alanıdır.

Bu makale, BRICS-T ülkelerinde liman altyapısının kalitesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın bulguları, liman altyapısının BRICS-T ülkelerindeki ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğine dair bir çerçeve oluşturarak, bu ülkelerde sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi teşvik etmeye yönelik politika önerileri geliştirmeye katkıda bulunmayı da amaçlamaktadır.

Liman altyapı kalitesinde yaşanacak ilerlemeler üretkenliği, sermaye verimliliğini ve o bölgenin erişilebilirliğini artırır. Liman altyapısı özellikle kıyı ekonomik programlarının ilerlemesine katkıda bulunurken, aynı zamanda çevre açısından da önem arz etmektedir.

2. Literatür Taraması

Liman altyapısının kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, uluslararası ticaretin ve ekonomik büyüme ve kalkınmanın önemli bir bileşenidir. Çalışmanın bu kısmında, liman altyapı kalitesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek adına, yapılan önceki çalışmalara dair mevcut literatürün bir özeti sunulmaktadır.

Literatür incelendiğinde birçok araştırmada, liman altyapı kalitesinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Smith vd. (2018), liman altyapısının etkinliği ile verimliliği ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuşlar ve iyi tasarlanmış limanların, lojistik maliyetleri azaltarak, ticaret akışını hızlandıracağını ve bu gelişmelerin de ekonomik büyümeyi teşvik edeceğini belirlemişlerdir.

Song ve Panayides (2008), çoklu regresyon analizi yöntemi ile limanların küresel tedarik zinciri perspektiflerinde entegrasyonunu ve rekabet gücünü incelemiştir. Araştırma ile teknolojik gelişme ve yeniliklerin benimsenmesi ile limanlarda verilen hizmetlerin kalitesi arasında pozitif ilişki bulunduğu tespiti yapılmaktadır.

Abe ve Wilson (2009), liman altyapısının ticareti nasıl etkilediğini ve Doğu Asya için ihracat ve ithalatı yönlendirmede nakliye maliyetlerinin rolünü incelemiştir. Çalışmanın sonucunda liman altyapısı varlıklarındaki iyileşmelerin ihracatı kolaylaştırarak, ekonomik büyümeyi teşvik ettiği savunulmaktadır.

Song ve Geenhuizen (2014), liman altyapısının çıktı esnekliğini tahmin ederek liman altyapısı yatırımlarını ve bölgesel ekonomik büyümeyi araştırmışlardır. Gerçekleştirdikleri analizlerin sonucunda liman altyapısının kalitesinde ortaya çıkan iyileşmelerin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu belirtilmektedir. Song ve Geenhuizen'in ampirik bulguları ayrıca, yapılan yatırımların, bölgesel liman altyapısının iyileştirilmesi üzerindeki olumlu etkilerini de göstermektedir.

Roh vd. (2016), çalışmalarında, limanlarda gerçekleşen operasyonların yürütüldüğü tesisler ve liman altyapı kalitesindeki gelişmelerin, ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunduğunu, deniz lojistik sistemini hızlandırdığı ve kıyı bölgesini geliştirdiğini savunmaktadırlar.

Nguyen vd. (2016) çalışması, liman verimliliğini ölçerken, liman verimliliğini ve ülkelerarası rekabet gücünü artıran kritik faktörleri belirlemişlerdir.

Schwab'a (2017) göre, Güney Asya'nın dünyanın en hızlı büyüyen bir ticaret ve lojistik üssü haline geldiğini, özellikle Hindistan, Bangladeş ve Sri Lanka'nın liman altyapı kalitesinde önemli bir iyileşme yaşandığını ve

bu gelişmelerin de bu ülkelerdeki ekonomik büyümeyi artırdığını belirtmektedir.

Hackett, vd. (2017), ise küresel tedarik zincirinde limanların rolünü ve entegrasyonunu ele almaktadır. Çalışma, limanların lojistik ağlardaki entegrasyonu ve etkisi üzerine odaklanarak, limanların tedarik zinciri yönetimindeki önemini vurgulamaktadır.

Dang ve Yeo (2017), Güneydoğu Asya'daki büyük konteyner limanlarının rekabetçi stratejik konumunu analiz etti. Çalışma, etkili operasyonların Güneydoğu Asya limanlarının Asya'da baskın olmasına yol açabileceğini ortaya koydu.

Djankov vd. (2018) çalışmalarında, Brezilya örneği üzerinden liman altyapı kalitesi ile firma verimliliği ve uluslararası rekabet arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, iyi bir liman altyapısının varlığı, firma verimliliğini artırarak, uluslararası rekabet gücünü yükseltebileceğini göstermektedir.

Yang vd. (2019) Çin limanlarının işlevini ve gelişim yönlerini değerlendirdikleri çalışmaları ile Çin limanlarının daha fonksiyonel olmaları için temel bir çerçeve geliştirmişlerdir.

Cullinane vd. (2019) yaptıkları çalışma ile liman yönetimi modellerinin liman performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma, etkin ve şeffaf bir liman yönetimi modellerinin liman performansını olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır.

Sharapiyeva vd. (2019)'daki çalışmalarında liman altyapı kalitesi ve lojistiğinin yanı sıra verimliliğin önemine atıfta bulunurlarken, Dwarakisha ve Salima (2015) ise deniz kıyısı olan ülkelerin gelişiminde limanların rolünü ve bu ülkelere getirdiği faydalarını gözden geçirmişlerdir.

Ayrıca, liman altyapısının kalitesi, dış ticaretin gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bird vd. (2019) çalışmaları ile iyi bir liman altyapısının hem dış ticaret hacmini hem de gerçekleşen ticaretin verimliliğini artırdığını ortaya koymuştur. Yazarlara göre limanlar, mal ve hizmetlerin dünya pazarlarına erişimini kolaylaştırır ve ticaret engellerini azaltır. Bu da ihracatı artırırken, ithalat maliyetlerini düşürerek ekonomik büyümeyi teşvik eder.

Rehman vd. (2020), seçili Asya ülkelerinde liman altyapı kalitesinin ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini inceledikleri çalışmanın sonucunda, liman altyapı kalitesindeki artışların hem ihracatı hem de ekonomik büyümeyi olumlu yönde desteklediğini ve gelecekteki faydaları teşvik ettiğini belirtmektedirler.

Ayrıca, liman altyapısının kalitesi, dış ticaretin gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bird vd. (2019), çalışmaları ile iyi bir liman altyapısının hem dış ticaret hacmini hem de gerçekleşen ticaretin verimliliğini artırdığını ortaya koymuştur. Yazarlara göre limanlar, mal ve hizmetlerin dünya pazarlarına erişimini kolaylaştırır ve ticaret engellerini azaltır. Bu da ihracatı artırırken, ithalat maliyetlerini düşürerek ekonomik büyümeyi teşvik eder.

Bunların yanında liman altyapı kalitesi, yabancı yatırımların çekilmesi açısından da kritik bir öneme sahiptir. Çok uluslu şirketler, iyi bir liman altyapısına sahip olan ülkelere yatırım yapmayı tercih ederler. Bu da yerli sanayinin büyümesini ve istihdamı artırarak ekonomik büyümeyi destekler. Yabancı yatırımlar, teknoloji transferi ve sermaye akışı gibi faktörlerle birlikte yerel ekonomilere katkı sağlar.

Ancak, literatürde yer alan bazı çalışmalar, liman altyapı kalitesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin çok net olmadığını ve her iki kavram arasında karmaşık bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Örneğin, Mohapatra vd. (2020), çalışmaları ile, liman altyapı kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin her zaman olumlu olmayacağını ve bu durumun ülkeden ülkeye değişebileceğini belirterek, ekonomik büyümenin diğer faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Son olarak, liman altyapı kalitesinin rekabetçilik üzerinde de önemli bir etkisi vardır. İyi bir liman altyapısı, lojistik maliyetleri düşürerek ve tedarik zincirini iyileştirerek şirketlerin rekabet gücünü artırır. Bu da yerli şirketlerin büyümesini teşvik eder ve ülkenin uluslararası arenada daha rekabetçi hale gelmesini sağlar.

3. Liman altyapı kalitesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Liman altyapı kalitesi, bir ülkenin dış ticaretindeki rekabet gücünü belirleyen önemli bir faktör ve ekonomik büyüme ile doğrudan ilişkilidir. Limanlar, ticaret hacmini artırarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunurlar. İyi bir liman altyapısı, yüklerin hızlı ve güvenli bir şekilde taşınmasını sağlar ve işlem maliyetlerini azaltır. Bu, üretim maliyetlerini düşürür ve rekabet avantajı sağlar. İyi bir liman altyapısı, yabancı yatırımcıları da çekebilir. Bu da ekonomik büyümenin artmasına katkı sağlar. Ayrıca, limanların modernizasyonu ve kapasitesinin artırılması, küresel ticarete daha fazla rekabet avantajı sağlar. Ekonomik büyüme de bir ülkenin gayri safi milli hasılasının (GSMH) artmasıdır. Ekonomik büyüme, bir ülkenin kalkınması için önemlidir ve yoksulluk oranını azaltabilir. Ekonomik büyüme, sanayi, tarım, turizm, inşaat, ticaret gibi çeşitli sektörlerde iş fırsatları yaratarak işsizliği azaltabilir. Ayrıca, ekonomik büyüme, kamu hizmetleri, sağlık, eğitim, güvenlik gibi hizmetlerin kalitesini artırabilir.

BRICS-T ülkelerinde liman altyapı kalitesi ve ekonomik büyüme ilişkisi irdelendiğinde, her iki değişken arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülmektedir. Örnekle, Brezilya ve Hindistan gibi ülkeler, son yıllarda liman altyapısına yaptıkları yatırımlar sayesinde ekonomik büyüme oranlarını artırmışlardır. Brezilya, 2013 yılında Santos Limanı'nın modernizasyonu için 1.1 milyar dolarlık bir yatırım yapmıştır. Bu yatırım, limanın kapasitesinin artırılmasını ve yüklerin daha hızlı bir şekilde taşınmasını sağlamıştır. Hindistan, Mumbai ve Nhava Sheva Limanlarına yaptığı yatırımlarla da liman altyapısını modernize etmiş ve ülkenin ihracatını artırmıştır.

Çin, dünyanın en büyük liman işletmecilerinden biri olarak, liman altyapısına büyük yatırımlar yapmaktadır. Bu yatırımlar sayesinde Çin, dünya ticaretinin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Güney Afrika, Port Elizabeth Limanı'nda gerçekleştirilen modernizasyon çalışmaları sayesinde limanın kapasitesini artırmış ve ihracatını artırmıştır. Türkiye, son yıllarda liman altyapısına yaptığı yatırımlarla, Avrupa ve Asya arasındaki ticaretin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Marmara Denizi'nin kuzeyinde yer alan Ambarlı Limanı, Türkiye'nin en büyük limanıdır ve İstanbul'da bulunmaktadır. Bu limana yapılan yatırımlar sayesinde, Türkiye'nin ihracatı artmıştır. Tüm bu etkilerden hareketle, BRICS-T ülkelerinin liman altyapısını modernize etmeleri ve kapasitelerini artırmaları, uluslararası ticarete daha fazla rekabet avantajı sağlayacaktır.

Ancak, liman altyapısının modernizasyonu ve kapasite artırımı gibi yatırımların finansmanı büyük bir maliyet gerektirebilir. Bu nedenle, BRICS-T ülkeleri, özel sektör yatırımcıları ve uluslararası finans kurumlarından yatırım çekmeyi de düşünebilirler. Bu yatırımların geri dönüşümleri, artan ticaret hacmi ve ekonomik büyüme oranlarıyla sağlanabilir. Ayrıca, liman altyapısının modernizasyonu ve kapasite artırımı gibi yatırımların, çevresel etkileri de dikkate alınmalıdır. Limanların inşası ve işletmesi, çevresel kirlilik ve doğal kaynakların tükenmesi gibi çevresel sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, BRICS-T ülkeleri, liman altyapısı yatırımlarını planlarken, çevresel etkileri azaltacak önlemleri de düşünmelidir.

Sonuç olarak, BRICS-T ülkelerinin liman altyapısına yaptığı yatırımlar, ülkelerin ekonomik büyüme oranlarına pozitif bir etki yapabilir. Ancak,

yatırımların finansmanı ve çevresel etkileri gibi konular da dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, liman altyapısının modernizasyonu ve kapasite artırımı gibi yatırımların, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği göz önünde bulundurularak planlanması gerekmektedir.

4. Veri Seti, Yöntem ve Elde Edilen Bulgular

Limn altyapısının kalitesi göstergesine ilişkin veriler, *Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi*'nin (GCI) bileşenlerinden biridir. Limn altyapısının kalitesi nicel olarak tanımlanır ve sektör ağırlıklı ortalama dikkate alınarak her bir ülkenin toplam puanı hazırlanır. 144 ülkede 14.000'den fazla iş liderinin görüşlerine dayanan uzun soluklu ve kapsamlı bir anket olan ve WEF Yönetici Görüş Anketinden elde edilen verilere dayanarak, belirli bir ülkedeki limn tesislerinin kalitesinin ve performans seviyesinin bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Yapılan değerlendirme, bir ülkenin belirli bir limanı için değil de daha ziyade, bir ülkedeki tüm limnlerdeki limn altyapısının kalitesinin birleşik bir puanını ifade eder.

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından yıllık olarak yayınlanan bireysel ülke puanını gösteren veriler, limn tesislerinin standartlarını az gelişmiş standartlardan uluslararası standartlara doğru sınıflandırır. Limn altyapısının kalitesinin puanı 1'den (az gelişmiş) 7'ye kadar (uluslararası standartlara göre kapsamlı ve verimli) ölçeklendirilmiştir. (Mohammad vd., 2022).

Bu çalışmada 2006-2019 yılları arasında her ülkenin bireysel puanları kullanılarak, BRICS-T ülkelerindeki limn altyapı kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada ekonomik büyümenin göstergesi olarak doğal logaritması alınmış ve LGDP ile temsil edilen kişi başına reel GSYH verisi ile doğal logaritması alınmış limn altyapı kalitesine ait (LPIQ) veri seti kullanılmıştır.

Ekonometrik analizin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulan model aşağıdaki gibidir.

$$\ln GDP_{it} = \alpha + \beta_1 \ln PIQ_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde; $i=1, \dots, N$ ele alınan ülkeleri, $t=1, \dots, T$ zamanı, PIQ; limn altyapı kalitesini ve GDP ise; ekonomik büyüme oranını ifade etmektedir.

Analizde ilk olarak seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığına bakılarak ulaşılan sonuçlar doğrultusunda ikinci kuşak birim kök testi uygulanmıştır. Sonrasında Parks-Kmenta tahmincisiyle katsayılar tahmin edilmiş ve Pairwise Panel Nedensellik testi ile seriler arasındaki ilişki belirlenmiştir.

Çalışma ile ulaşılan ampirik bulgulara dair açıklamalarda bulunulmadan önce, Tablo 1' de çalışmada analize tabi tutulan ekonomik büyüme ile limn altyapı kalitesini temsil etmekte olan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
<i>lnGDP</i>	56	3.905357	.3913782	2.874051	4.31987
<i>lnPIQ</i>	56	2.527204	.5199827	1.196552	3.53627

Tablo 1' de değişkenlere ait minimum ve maksimum değerleri ile ortalama ve standart sapmaları görülmektedir. Tabloya göre; 2006-2019 yılları arası dönem için BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyümenin en

yüksek değeri yaklaşık 4.32 iken, en düşük değer 2.87 seviyesinde ve ortalaması da 3.90 düzeyindedir. Limn altyapı kalitesi değişkeni ise 3.53 ve 1.20 aralığında iken, ortalaması 2.53 seviyesindedir. Standart sapmanın büyük olması, veri noktalarının ortalamadan uzak bir biçimde konumlandığını (aritmetik ortalamaya göre) göstermektedir.

Çalışmanın ampirik analizinde öncelikle değişkenlere ait korelasyon matrisi oluşturulmuş olup, elde edilen matris Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Analizde kullanılan değişkenlere ait korelasyon matrisi

Değişkenler	<i>lnGDP</i>	<i>lnPIQ</i>
<i>lnGDP</i>	1	
<i>lnPIQ</i>	0.80813	1

Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değerler almakta olup, korelasyon katsayısının 0 olması, ilişki bulunmadığını gösterirken, pozitif korelasyon katsayısı ise değişkenler arasındaki pozitif ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Tablo 2'deki korelasyon matrisi incelendiğinde seriler arasında pozitif bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Korelasyon matrisinde bağımlı değişken olan GDP'nin diğer değişkenle pozitif bir korelasyona sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik büyüme, limn altyapı kalitesi ile yaklaşık %81 düzeyinde bir korelasyona sahiptir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Ampirik analizlerde öncelikle yatay kesit birimlerinin birbirlerine olan karşı bağımlılıkları test edilmelidir. Bir başka deyimle serilerde ortaya çıkan herhangi bir şok karşısında, bütün yatay kesit birimlerinin, bu şoktan aynı oranda etkilenip etkilenmediğinin incelenmesi gerekir (Akçay ve Erataş, 2012).

Alanyazında seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının tespitinde, Breusch-Pagan (1980) *CDLM1*, Pesaran (2004) *CDLM2*, Pesaran (2004) *CDLM* testi ile Pesaran vd. (2008) *CDLMadj* testlerinden yararlanılmaktadır.

CDLM1 ve *CDLM2* testleri $T > N$ olduğunda, *CDLM* testi $N > T$ durumunda ve *CDLMadj* testi ise $T > N$ ve $N > T$ oldu durumlarda YKB'nin varlığının tespiti mümkündür.

Bu açıklamalar ışığında aşağıdaki 2 numaralı eşitlik *CDLM* testini göstermektedir.

$$CD_{lm} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \sim X^2_{\frac{N(N-1)}{2}} \quad (2)$$

Daha sonra yapılan düzeltme ile aşağıdaki denklem haline gelmiştir.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \frac{(T-K-1) \rho_{ij} - \mu_{Tij}}{\gamma_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (3)$$

Eşitlik (2) ve (3)'teki N gözlem sayısını, p kalıntı korelasyon katsayısını, T ise zaman serisi gözlemlerinin sayısını göstermektedir.

Pesaran, (2004), Berusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) *CDLM* testlerinin sıfır (H_0) ve alternatif (H_1) hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır, biçimindedir.

Elde edilecek olasılık değerlerinin %5'ten küçük olması halinde ya da

başka bir ifade ile %5 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezi reddedilmekte, paneli meydana getiren seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilir (Pesaran, 2008).

Tablo 3'te liman altyapı kalitesi ve ekonomi büyüme değişkenlerine ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Değişkenlere ait yatay kesit bağımlılığı testi

<i>Yatay Kesit Bağımlılığı</i>			
	Test	İstatistik	p - Değeri
Breusch - Pagan (1980)	LM	19.82	0.0030
Pesaran (2004)	CD _{LM}	41.94	0.0000
Pesaran vd., (2008)	LM _{adj}	9.263	0.0045
<i>Eğim Homojenliği</i>			
Pesaran and Yamagata (2008)	Δ	9.432	0.0000
	Δ_{adj}	10.231	0.0000

Tablo 3'te görülmekte olan sonuçlara göre test istatistiklerinin olasılık değerleri %5'ten küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiş ve serilerde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eğim katsayılarına yönelik homojenlik değerlendirmeleri ise, Pesaran ve Yamagata'nın (2008) geliştirdiği ve eşitlik (4)'teki gibi hesaplanmakta olan Delta Testi aracılığıyla yapılmış olup, bu teste ilişkin sonuçlarda Tablo 3'te görülmektedir.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (4)$$

Eşitlik (5)'te de düzeltilmiş Delta Test istatistiği görülmektedir:

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{\text{Var}(T,k)}} \quad (5)$$

Delta testi için öngörülen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Eğim katsayısı homojendir.

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir.

Eşitlik (4) ve (5)'ten elde edilen test istatistiklerinin olasılık değeri, %5'ten küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir.

Homojenlik testi sonuçlarından olasılık değerlerinin de %5'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilerek eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir.

Analiz sonucunda seriler arasında yatay kesit bağımlılığı görüldüğünden, analizlerin devamında ikinci kuşak birim kök testleri uygulanması uygun olacaktır. Yeni nesil testler iki gruba ayrılmışlardır ki bunlar, birimler arası korelasyonun düşük boyutlu bir faktör modeli biçiminde modellendiği grup ve kalıntılardan kovaryans matrisine çok az sayıda kısıtlama konulduğu veya hiç konulmadığı modellerdir (Tatoğlu, 2020). Birim kök testinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) regresyonun gecikmeli yatay kesit ortalamaları göz önünde bulundurulup, regresyonun birinci farkı, birimler arasındaki korelasyonu ortadan kaldırmaktadır. Gecikmeli yatay kesit ortalamalarına dayanan basit CADF regresyonu ise aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_{it} = a_i + p_i^* Y_{it-1} + d_0 \hat{V}_{t-1} + d_1 \Delta \hat{V}_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Eşitlik (6)'daki \hat{Y}_t , bütün N gözlemlerinin t zamanına göre ortalamasını ifade etmektedir. CIPS istatistiğine ulaşmak için Eşitlik (6)'daki gecikmeli değişkenlerin t istatistiklerinin ortalamaları (CADF), Eşitlik (7)'deki formül ile hesaplanmaktadır:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N CADT_j \quad (7)$$

Diğer taraftan, CIPS istatistiğinin birleşik asimptotik limitinin standart olmadığı kabul edilmektedir (Tatoğlu, 2020, s. 85).

Tablo 4. CADF panel birim kök test sonuçları

Değişken	Seviyesinde		Birinci Fark	
	Z[t-bar]	Anlamlılık Değeri	Z[t-bar]	Anlamlılık Değeri
lnkGDP	0.873	0.794	3.362	0.000
lnPIQ	-9.560	0.528	5.961	0.000

Tablo 4'teki birim-kök sonuçlarına göre BRICS-T ülkelerinde değişkenlerin olasılık değerleri seviyesinde %5'ten büyük çıktığı için durağan olmadıkları ve birim kök barındırdıkları gözlenmiş ve birinci farklarında olasılık değerlerinin %5'in altında çıkmasıyla durağanlaştıkları anlaşılmıştır.

Serilerin durağan olduğunun tespit edilmesinden sonra modelde, değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının bulunup bulunmadığına bakılması yararlı olacaktır. Bu amaçla Breusch-Pagan (1980) Lagrange Çarpın (LM) otokorelasyon Testi ve White (1980) tarafından geliştirilen değişen varyans testi yapılmıştır.

Tablo 5. Değişen varyans ve otokorelasyon testleri

White Değişen Varyans Testi			Otokorelasyon LM Testi		
Chi-sq	df.	Prob.	Lags.	LM - Sta.	Prob.
172.9569	43	0.0000*	1	11.14985	0.0251

*%1 Seviyesinde anlamlıdır.

Değişen varyans analizinde olasılık değeri 0.05'ten küçük ise H_0 boş hipotezi ret edilerek H_1 hipotezi kabul edilir ve değişen varyans sorununun bulunduğu sonucuna ulaşılır. Otokorelasyon testinde ise H_0 boş hipotezi, 1. dereceden otokorelasyon sorununun olmadığına işaret eder. Eğer olasılık değeri 0.05'ten küçük ise H_0 boş hipotezi reddedilmekte ve serilerde otokorelasyon bulunduğunu ifade eden alternatif H_1 hipotezi kabul edilmektedir (Torres-Reyna, 2007).

Tablo 5'te yer alan White Değişen Varyans Testi sonucu incelendiğinde, olasılık değeri 0.05'den küçük olduğundan H_0 boş hipotezi reddedilmiş ve modelde değişen varyans sorunu bulunduğunu belirten H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca otokorelasyon test istatistiğinin olasılık değeri (0.0251) de yine 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmekte yani otokorelasyonun varlığını belirten H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Panel veri analizlerinde, birimler arasında korelasyon, otokorelasyon ve heteroskedasite olması durumunda Beck-Katz, Parks-Kmenta ve Driscoll-Kraay tahminçileri daha doğru sonuçlar vermektedir. Buna ilaveten eğer $N>T$ durumu söz konusu ise Driscoll-Kraay tahminçisi, $T>N$ durumu söz konusu ise de Parks-Kmenta tahminçisi daha doğru sonuçlar vermektedir (Tatoğlu, 2013).

Analizde kullanılan veriler açısından $T>N$ durumu ile değişen varyans, heteroskedasite, ve birimler arasında var olan otokorelasyon sorunundan

ötürü, daha doğru sonuçlar elde edilebileceği öngörüsünden hareketle, bu çalışmada Parks-Kmenta tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 6. Parks-Kmenta tahmincisi

Parks-Kmenta Regresyon Modeli						
Gözlem Sayısı: 56, Grup Sayısı: 3						
Wald chi2(1) = 21.18, Prob > chi2 = 0.0000						
GDP	Katsayı	Parks-Kmenta Standart Hata	Z Değeri	P> z	[95% Güven Aralığı]	
PIQ	0.2069436	0.0205721	10.97	0.000*	0.159879	0.22998
cons	1.293014	0.1403210	10.23	0.000*	1.123012	1.641024

* %1 anlam seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 6’da yer alan Parks-Kmenta tahmin sonuçları incelendiğinde BRICS-T ülkelerinde 2006-2019 dönemine ait veriler kullanılarak oluşturulan modelde yer alan liman altyapı kalitesi katsayısının, %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, liman altyapı kalitesindeki 1 birimlik artışın, ekonomik büyümeyi yaklaşık 0.20 birim arttırdığını ortaya koymaktadır. Sonraki aşamada liman altyapı kalitesi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Pairwise Panel Nedensellik testiyle analize tabi tutulmuştur.

Tablo 7. Pairwise panel nedensellik test sonuçları

	Gözlem Sayısı	F İstatistiği	Olasılık Değeri
GDP→LIQ	56	2.659272	0.06397
LIQ→GDP	56	7.92237	0.00492*

*%1 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7’de yer alan Pairwise Panel Nedensellik test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde BRICS-T ülkelerinde liman altyapı kalitesinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşı ekonomik büyümeden liman altyapı kalitesine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu bulgular, liman altyapı kalitesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini doğrular niteliktedir.

5. Sonuç

Ekonomik büyüme adil, geniş bir tabana sahip ve dolayısıyla da kapsayıcı olmalıdır. Ekonomiler açısından büyük önem taşıyan dış ticaret faaliyetleri gelişimi liman altyapısı ve altyapı kalitesindeki iyileşmelere paralel olarak gerçekleşirse, büyümenin önündeki engeller daha kolaylıkla aşılabilir. Altyapı kalitesinin gelişimi sektörün hala en öncelikli sorunlardan biridir. Bu durum sadece yeni hat, güzergâh, yol ve ulaştırma hatlarının inşası değil, aynı zamanda bunların tümünün geliştirilmesi ve bakımları konusunda düzenli bir çalışmayı da içerir. Ayrıca ulaştırma hizmetlerinin sağlanması açısından fırsatların genişletilmesi ve limanlarda bilgi teknolojileri aracılığıyla nesne yönetim sistemlerinin güçlendirilmesi ve tutarlı bir ulaştırma politikası yürütülmesi anlamlarına da gelir.

Liman altyapı kalitesi ile ekonomik büyüme arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Bu çalışma ile elde edilen sonuçlarda, liman altyapı kalitesinin ekonomik büyümeye katkı sağladığını ve bunun da liman altyapı kalitesinin iyileştirilmesini gerektirdiğini göstermektedir. Liman altyapısı ve altyapı kalitesindeki gelişim, çeşitli şekillerde ekonomik büyümeye yardımcı olmaktadır. Örneğin liman altyapısı, sektörün hammadde ve diğer işlenmiş mallara açılan kapısıdır. Bu nedenle, liman

altyapısının iyileştirilmesi liman giriş çıkışlarının sayısını artıracak ve böylece ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Liman altyapıları ile uluslararası ticaret arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Liman altyapısının bölge içindeki ve dışındaki uluslararası ticareti etkilediğini ve ayrıca uluslararası ticaretin mevcudiyetinin limanın gelişimini desteklemektedir. Farklı yazarlar tarafından ortaya konulduğu üzere, uluslararası ticaretin yaklaşık %90’ı deniz taşımacılığına bağlıdır; bu da çoğu mal ve hizmetin liman aracılığıyla taşındığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, liman altyapı kalitesindeki iyileşmeler, ürün ve hizmetlerin ithalat ve ihracatını artıracaktır. Ayrıca, bölge içindeki uluslararası ticaretin artması, limana ev sahipliği yapan ülke ekonomisini ve komşu bölgeleri de geliştirecektir.

BRICS-T ülkelerindeki ekonomik büyümenin desteklenmesi açısından deniz yoluyla gerçekleştirilen lojistik faaliyetler büyük önem taşımaktadır çünkü malların deniz yoluyla taşınması diğer ulaşım yöntemlerine kıyasla daha ucuzdur. Aynı şekilde liman altyapı kalitesinin iyileştirilmesine yönelik mevcut ulaştırma ve liman politikaları sürdürülmeli ve uygulanmalıdır.

Bu çalışmada gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre; BRICS-T ülkelerinde liman altyapı kalitesinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş ve BRICS-T ülkelerinin liman altyapı kalitesindeki %1’lik bir artışın, ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak 0.20 birim arttırmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde bu çalışma sonucunda elde edilen bulgularla örtüşmekte olan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri Song ve Geenhuizen’in (2014) Çin’deki deniz liman altyapı kalitesindeki gelişmeleri panel veri analizi ile inceledikleri çalışma olup yapılan analiz sonucunda liman altyapı kalitesindeki iyileşmelerin, Çin’in ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkileri bulunduğunu belirlemişlerdir. Roh vd. (2016) yaptıkları çalışmalarında; Vietnam’daki deniz limanlarına yapılan altyapı yatırımlarının, ülkenin sürdürülebilir kalkınması üzerinde anlamlı etkilerinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde, Smith vd. (2018), seçili AB limanları özelinde gerçekleştirdikleri panel veri analizi sonucunda, limanların bölgesel ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ve buldukları bölgede kişi başına düşen GSYH’yi artırdığını savunmaktadırlar. Rehman vd.’nin (2020) 1990-2017 yılları arasındaki dönemde seçili Güney Asya ülkelerinde, liman altyapı kalitesinin ekonomik büyüme ve ticaret açığı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkisini sınadıkları çalışmada, altyapı yatırımlarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde teşvik ettiği, ticaret açığını ise olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm aşamalar, yazarlar tarafından ortak olarak yazılmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

Abe, K. ve Wilson, J. S. (2009). *Weathering the storm: Investing in port infrastructure to lower trade costs in East Asia. In Policy Research Working Paper Series* (No. 4911; Policy Research Working Paper Series). The World Bank. <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/4911.html>

Bird, J. (2019). *Port Infrastructure and International Trade: Evidence from*

- Brazil. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 125, 1-15.
- Cullinane, K. P. ve Wang, T. F. (2019). *Port Governance and Port Performance. Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 127, 45-63.
- Djankov, S., Freund, C. ve Pham, C. (2018). Transport infrastructure, firm productivity, and international competitiveness: Evidence from Brazil. *Journal of Comparative Economics*, 46(3), 817-832.
- Dwarakish, G. S. ve Salim, A. M. (2015). Review on the role of ports in the development of a nation. *Aquatic Procedia*, 4, 295-301. <https://doi.org/10.1016/j.aapro.2015.02.040>
- Hackett, B. (2017). Ports, portfolios, and integration in global supply chains. *Journal of Transport Geography*, 62, 56-67.
- International Monetary Fund. (2023). *External/datamapper*. https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD adresinden 19.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Mohammad K. H., Yao S. ve Arifa P. K. (2022). Forecasting the quality of port infrastructure of Asian port countries: An application of the model gm (1, 1) and clustering them using hca algorithm, *Operations and Supply Chain Management*, 15(1), 105-121.
- Mohapatra, S. (2020). Port Infrastructure and economic growth in developing countries: A dynamic panel data approach. *Maritime Economics & Logistics*, 22(1), 76-100.
- National Master. (2023). *Quality-of-port-infrastructure*. <https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Transport/Quality-of-port-infrastructure,-WEF/1=extremely-underdeveloped-to-7=well-developed-and-efficient-by-international-standards> adresinden 15.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Nguyen, H.-O., Nguyen, H.-V., Chang, Y.-T., Chin, A. T. H. ve Tongzon, J. (2016). Measuring port efficiency using bootstrapped DEA: the case of Vietnamese ports. *Maritime Policy & Management*, 43(5), 644-659. <https://doi.org/10.1080/03088839.2015.1107922>
- Rehman, F. U., Noman, A. A. ve Ding, Y. (2020). Do infrastructure increase exports and reduce trade deficit? Evidence from selected south Asian countries using a new global infrastructure index. *Journal of Economic Structures*, 9(1), 1-23
- Roh, S. Thai, V. V. ve Wong, Y. D. (2016). Towards sustainable Asean port development: challenges and opportunities for Vietnamese ports. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 32(2), 107-118. <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2016.05.004>
- Schwab, K. (2017). *The Global Competitiveness Report*. 393.
- Sharapiyeva, M. D., Antoni, A. ve Yessenzhigitova, R. (2019). The impact of port transport-logistics infrastructure and LPI for economic growth. *Pomorstvo*. 63-75. <https://doi.org/10.31217/P.33.1.7>
- Smith, J. (2018). Port infrastructure and economic growth: the case of developing economies. *Maritime Policy & Management*, 45(4), 451-468.
- Song, D. W. ve Panayides, P. M. (2008). Global supply chain and port/terminal: Integration and competitiveness. *Maritime Policy & Management*, 35(1), 73-87. <https://doi.org/10.1080/03088830701848953>
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi*. Beta Yayınevi.
- The Global Economy. (2023). *Rankings/Seaports_Quality*. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/seaports_quality adresinden 20.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- World Economic Forum. (2023). *Global Competitiveness Report 2014*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf adresinden 17.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- World Economic Forum. (2023). *Global Competitiveness Report 2017*". <https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%93018.pdf> adresinden 17.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- World Economic Forum. (2023). *Global Competitiveness Report 2019*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport_2019.pdf adresinden 17.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Yang, Q., Wu, J. ve Su, B. (2019). Study on function evaluation and development directions of Chinese ports. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 688(4), 044001. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/688/4/044001>

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruuiibfdergisi>

Online alışverişlerde tüketici harcamaları ve gelir ilişkisi

The relationship between consumer expenditures and income in online shopping

Hilal Mola^{a*}

^a Araştırma Görevlisi Doktor, Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Erzurum, Türkiye, hilal.karatas@atauni.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2707-5577

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 8 Kasım 2023

Kabul: 22 Kasım 2023

Anahtar kelimeler:

Online Alışveriş,
Tüketici Davranışları,
Ki-Kare Analizi

Makale türü:

Araştırma makalesi

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 8 November 2023

Accepted: 22 November 2023

Keywords:

Online Shopping,
Consumer Behavior,
Chi-Square Analysis

Article type:

Research article

ÖZET

İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler birçok alışkanlıkları gibi alışveriş yöntemlerini de değiştirmişlerdir. İnternet kullanımı alışverişlerde kısıtları kaldırmış ve tüketicilere sınırsız bir alışveriş dünyası sunmuştur. Özellikle yaşanan şehrin sunduğu imkânlarla yetinmeyen tüketiciler online alışverişe yönelmiş ve istediği ürünleri dünyanın herhangi bir yerinden talep edebilmişlerdir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; tüketicilerin değişen alışveriş alışkanlıkları üzerinde durarak, tüketicilerin demografik özellikleri ile gelir ve online alışverişte yapmış oldukları harcama miktarları arasındaki ilişkiyi ve geleneksel alışveriş yöntemlerinden online alışverişe yönelim nedenlerini ortaya koymaktır. Çalışmanın evrenini Erzurum ilinde yaşayan ve online alışveriş yapan tüketiciler oluşturmaktadır. Çalışma verileri yüz yüze anket yöntemi ile elde edilmiştir. Toplam 400 kişiye anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS 22.0 programında ki-kare ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda medeni durum, yaş, gelir ve bir ay içerisinde online alışveriş yapma sıklığı ile bir ay içerisinde online alışverişte yapılan harcama miktarı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Çalışma Erzurum ilinde ikamet eden ve online alışverişe yönelen tüketicilerin profillerini ve online alışverişlerde harcama-gelir ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Erzurum ilinde online alışverişe yönelen tüketicilerin profillerini ve bu tüketicilerin online alışverişlerde harcama-gelir ilişkisini inceleyen ilk çalışma olması nedeni ile literatüre katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

With the widespread use of the Internet, individuals have changed their shopping styles, as well as many of their habits. Internet usage has removed restrictions on shopping and offered consumers an unlimited shopping world. Especially consumers who are not satisfied with the opportunities offered by the city they live in have turned to online shopping and can request the products they want from anywhere in the world. In this direction, the aim of the study was to reveal the reasons for their tendency towards online shopping from traditional shopping styles, the relationship between consumers' income and the amount they spend in online shopping, and their demographic characteristics by focusing on the changing shopping habits of consumers. The population of the study consists of consumers who live in Erzurum and shop online. Study data was obtained by face-to-face survey method. A survey was applied to a total of 400 people and the data obtained was analyzed with chi-square test using the SPSS 22.0 program. As a result of the analysis, a significant relationship was found between marital status, age, income, frequency of online shopping in a month and the amount of spending on online shopping in a month. The study aims to reveal the profiles of consumers residing in Erzurum and turning to online shopping and the expenditure-income relationship in online shopping. It will contribute to the literature as it is the first study to examine the profiles of consumers who turn to online shopping in Erzurum province and the expenditure-income relationship of these consumers in online shopping.

* Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: hilal.karatas@atauni.edu.tr

Atıf / Citation: Mola, H. (2023). Online alışverişlerde tüketici harcamaları ve gelir ilişkisi. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 99-108.
<http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1387749>

1. Giriş

Dünyada yaygın olarak kullanılan, sürekli büyüyen, geniş kitlesel bir iletişim aracı olan internet birçok bilgisayar sistemini birbirine bağlamakta ve bilgiye ucuz, kolay ve hızlı erişmeyi sağlamaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2011). Dünya çapında muazzam büyüyen internet ağı, küresel bir pazarda yer alan tüketici kitlesinin ve firmalarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. İnternetin ticari bir ortam olarak görülmeye başlaması, firmaların bilgisayar ortamlarında tüketicilere yönelik yenilikçi yöntemlerini denemelerini sağlamıştır. Bu gelişmeler, internetin iletişim aracı olarak görülmesinin ötesinde yeni bir pazar ortamı olarak da görmemizi sağlamıştır (Ricciuti, 1995).

Birçok sektörde olduğu gibi ticaret sektöründe de değişimler ve gelişimlere sebep olan ve artık pazarlama aracı olarak görülen internet, tüketicilere değişik bir alışveriş ortamı sunmaktadır. Tüketicilere mağaza ve vitrin gezip yorulmadan, karşılaştırma imkânı sağlayarak ve farklı kişilere danışma, fikir alma gibi üstünlükleri de sunarak satın alma sorununa bir çözüm oluşturmuştur (Enginkaya, 2006). Ayrıca internet kullanımının ekonomik hayatta artışı ile toplumun yaşam kalitesi yükselirken, tüketicilerin alışveriş davranışlarında, alışveriş tutumlarında ve tercihlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu yüzden akademik çevre ve uygulayıcılar toplumu, kültür ve tüketiciler açısından internete önem vermek durumuna gelmişlerdir (Kayabaşı, 2010). Daha önceden sosyalleşmek, zaman geçirmek amacıyla yapılan alışverişin zamanla bazı tüketiciler tarafından sıkıcı, zaman kaybı gibi bir faaliyet haline gelmesi tüketici davranışındaki değişimlerin göstergesidir. Alışveriş yapmanın sıkıcı olduğunu düşünen tüketiciler için internetteki gelişimler ve internette pazarlamanın yaygın hale gelmesi alışverişte iyi bir alternatif oluşturmuştur. Böylece tüketicilerin internette alışveriş yapmaları arttıkça, bu durumun incelenmesi de önem kazanmıştır. Yapılan çalışmalarda satın alma süreci incelendiğinde tüketicilerin demografik özelliklerinin, psikolojik durumlarının yani tüketicilerin özelliklerinin önemli olduğu görülmüştür (Khin vd., 2016).

Özellikle son zamanlarda tüketicilerin kariyere verdikleri önemin artması sonucunda günün büyük bir kısmını çalışarak geçiren ve şehir yaşamında yoğun olan stres faktöründen sıkılan tüketiciler, boş zamanlarını aile ve arkadaşlarıyla geçirmek istemektedirler. Bu sebeple alışverişe daha az zaman ayırmakta ve dolayısıyla mağaza gezmek yerine online alışveriş tercih etmektedirler (Enginkaya, 2006). İnternetteki bu ilerleme sadece tüketiciler açısından değil ayrıca satıcılar açısından da değişiklikler meydana getirmiştir. Böylece satıcılarda tüketicilerin davranışlarındaki değişikliği yakından takip etme zorunda kalmışlardır.

Tüketicilerde görülen bu değişimler yeni farklı bilgiler edinmekten kaynaklanmaktadır. Çünkü tüketiciler alışveriş yaparken çok fazla tercih arasından seçim yapmaktadırlar. Bu yüzden firmalar tüketicilere kendilerini sık sık hatırlatma yoluna gitmektedirler. Bunun için işletmelerin izlediği en güzel yol insanların çok vakit harcadıkları internet ortamında bulunup daha kısa sürede daha fazla tüketiciye ulaşarak taleplere cevap verme olanağı elde etmeleridir (Leinbach-Rehle, 2015). Değişen yaşam koşulları ile geleneksel alışveriş yönteminin terk edilmesi araştırmacıları online alışverişini araştırmaya yönlendirmiştir.

Bu çalışmada da ilk olarak geleneksel alışveriş şekillerinden online alışverişe yönelik süreci incelenerek, online alışveriş tercih nedenleri araştırılmıştır. İkinci bölümde online alışverişte tüketici tercihlerine değinilerek literatürde yapılan benzer çalışmalara yer verilmiştir. Son bölümde ise çalışmanın amacı ve öneminden bahsedilerek elde edilen analiz sonuçları yorumlanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda öncelikle tüketicilerin online alışverişe yönelik nedenleri ve geleneksel alışverişte

karşılaştıkları dezavantajlar sıralanmıştır. Devamında ise üreticilerle satıcıların online alışverişte satışlarını artırabilmek için nelere dikkat etmeleri gerektiğine yer verilmiştir.

2. Geleneksel Alışveriş Yöntemlerinden Online Alışverişe

İnternetin bu kadar yaygınlaşması, her evde bilgisayarların olması ve hatta her bireyin elinde akıllı telefonların olması oldukça uzun bir süreci kapsamaktadır. İnternete erişimin güç olduğu zamanlarda bireyler alışveriş yapacakları zaman geleneksel yöntemi seçmek zorunda kalmaktaydı. Bu bazı bireyler tarafından zevk alınan bir durum olduğu kadar bazıları için ise vakit kaybı ve zahmetli bir durumdu. İnternetin yaygınlaşması ile geleneksel alışveriş yöntemini zahmetli bulan ve geleneksel yöntemle tatmin olamayan bireyler alışveriş alışkanlıklarını değiştirmeye başlamışlardır.

İlk zamanlarda internet sadece web'de gezinme, e posta takip etme, oyun eğlence sitelerini kullanma, haber okuma gibi aktiviteleri içerirken daha sonra tüm bu aktiviteler yerini internet çağının en önemli özelliği olan elektronik alışverişe bırakmıştır. Çevrimiçi alışveriş adını da alan elektronik alışverişte tüketiciler, önce merak ettikleri mal ve hizmetler hakkında internete girer ve ihtiyaçla ilgili bilgi sahibi olup daha sonra bilgi sahibi oldukları mal ve hizmetten etkilenerek satış hizmetinden faydalanma aşamasına geçmektedirler (Na Li ve Ping Zhang, 2002). Aslında 1994 yılı internette alışveriş yapmanın başlangıç yılı olarak sayılır. Fakat internet alışverişinin bir sektör haline gelmesi 2000'li yılların başlarına doğrudur. Çünkü bu yıllarda işletmeler dar kapsamlı geleneksel ticarettten sınılıp, yüksek maliyetlerle karşılaşmadan tüketici kitlesine ulaşma fırsatı bulmuşlardır. İnternette alışverişin başlaması ile uzak pazarlar yakınlaşmış, daha pratik ticari faaliyetlerde ortaya çıkmıştır. Tüketiciler ise alışverişlerini istedikleri her an yapabileceği kolaylığa sahip olmuşlardır (Özgülven, 2011). Tüm bu gelişmeler ülkemizde de paralellik göstermiş ve internet kullanımında daha aktif bir hale gelmiştir. Böylece Türkiye'de de internetin tüm avantajlarından faydalanılmaya başlanmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2018 yılında yapmış olduğu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre 2018 yılı Nisan ayında hanelerin %83,8'i evden internete erişim imkânına sahiptir. Bilgisayar ve internet kullanımı 2018 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla %59,6 ve %72,9, 15-74 yaş grubundaki erkeklerde %68,6 ve %80,4 iken kadınlarda %50,6 ve %65,5 olarak belirlenmiştir. Bu istatistiklere internet alışverişini açısından incelendiğinde ise; internet üzerinden alışveriş yapan kişilerin %65,2'si giyim ve spor malzemesi, %31,9'u seyahat bileti, araç kiralama vb. %26,8 ile ev eşyası, %22,1 ile gıda maddeleri veya günlük gereksinimler ve %20,6 ile kitap, dergi, gazete aldığı görülmektedir (TÜİK, 2018). 2022 yılında yapılan Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre; hanelerin %94,1'inin evden internete erişim imkânına sahip olduğu gözlemlenmiştir. 2022 yılında yapılan Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına bakıldığında ise bir önceki yıla göre %2,1 artış gözlemlenerek hanelerin %94,1'inin evden internete erişim imkânına sahip olduğu ortaya konulmuştur (TÜİK, 2022). Görüldüğü gibi internetin kullanımı yıldan yıla yaygınlaşmış ve bu yaygınlaşma ile online alışverişe yönelimdeki artışta paralellik göstermiştir.

3. Online Alışverişte Tüketici Davranışları ve Literatür Taraması

Hayatımız boyunca aldığımız önemli kararlardan biri de ekonomik kararlardır. Çünkü yaşamımızı devam ettirebilmek, elimizde bulunan

parayı en iyi şekilde değerlendirebilmek veya yapacağımız seçimlerde maksimum faydayı sağlayabilmek için ekonomik kararlara ihtiyaç duyarız (Mola, 2020). Bu kararlar doğrultusunda tüketiciler rasyonel birey olarak hareket etmekte ve kendi faydalarını maksimum yapacak, ellerindeki parayı en iyi şekilde değerlendirecek kararlar alarak bu doğrultuda alışveriş yöntemlerini de belirlemektedirler. Online alışverişin sunmuş olduğu fırsatlardan yararlanmak isteyen tüketiciler bu yöntemi tercih etmeye başlamışlardır. Literatüre bakıldığında tüketicilerin online alışverişe yönelimlerini araştıran çalışmalara rastlanmaktadır. Vrechopoulos, Siomkos ve Doikidis (2001) yaptığı çalışmada online alışverişe yönelen tüketicilerin yani internet alışverişini yenilik olarak benimsemek isteyenlerin profillerini ortaya koymaktadırlar. Çalışmada yaş cinsiyet gibi demografik bilgiler incelenmiş ve internet alışverişine yönelmiş olan kullanıcıların, genellikle gençler, eğitim düzeyi yüksek olan bireyler ve gelir düzeyi yüksek olan erkekler olduğu belirtilmiştir. Aynı yıl Liao ve Cheung (2001), tarafından yapılan çalışmada ise internet tabanlı e-alışverişe yönelik tüketici tutumları analiz edilmiştir. Çalışmalarında Singapur da internet alışverişini kullanan kişilere anket yapılmış ve regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Uygulamada işlem güvenliğinin, fiyatın, kalitenin, satıcı kalitesinin internet alışverişinde talebi önemli ölçüde etkilediği ortaya konulmuştur. Zhou vd. (2007) ise tüketiciler açısından çevrimiçi alışveriş kabulüne yönelik bütünsel bir bakış açısıyla inceleme yaptıkları çalışmalarında OSAM (çevrimiçi alışveriş kabul modeli) kullanmışlardır. Sonuçlar sentez edilerek tüketicilerin internet alışverişini benimsemenin gittikçe arttığı görülmüştür. Ayrıca çalışma sonucunda online alışverişte risklerin en aza indirilmesi, olumlu internet alışveriş deneyimlerinin sunulması, tüketicilerin yapacağı e-hizmetlerin kabulünün önemsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Turan (2008), internet alışverişinin tüketici davranışını belirleyen etmenlerini araştırarak firmaların internet hizmetlerini geliştirmelerinde, daha geniş kitlelere hitap eder hale getirmelerinde yol göstermiştir. Çalışmasında sosyal-psikoloji incelemelerinde kullanılabilen TAM modelinin daha geliştirilmiş hali olan E-TAM (geliştirilmiş teknoloji kabul modeli) modelini kullanmıştır. Çalışma sonucunda uygulamalara; bireylerin beklentileri, istekleri konusunda bilgi verilmiş ve daha sonraki ampirik çalışmalar için bir temel sunulmuştur.

Güvenlik açısından endişe barındırmasına rağmen bireylerin geleneksel alışveriş yönteminin terk ederek online alışverişe yönelmelerinin altında birçok farklı sebepler yatmaktadır. Özellikle yaşanan yerin istenilen ürünlere ulaşımını açısından sıkıntı yaşayan tüketiciler online alışveriş ile istedikleri tüm ürünleri alabilme imkanına sahip olmuşlardır. Yaşadıkları yerin etkilerini de inceleyen Cop ve Oyan (2010), çalışmalarında küçük yerleşim yerlerindeki tüketicilerin internette ürün satın alma davranışlarını incelemişlerdir. Çalışmada üç gruptan ve 38 sorudan oluşan bir anket kullanılmıştır. Tüketicilerin neden internet üzerinden alışveriş yaptıklarını belirlemek için 5li Likert uygulanmıştır. Çalışmada Faktör analizi, T-Testi ve Varyans analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların %44,1'i buldukları şehirde alışveriş olanaklarının yetersiz olmasından dolayı internet üzerinden alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar internette alışveriş yapma nedenleri arasında güvenilir olması, ürünler hakkında detaylı bilgi olması ve satış sonrası destek sağlanması nedeniyle de internette alışveriş yaptıklarını bildirmişlerdir.

Uygun, Özçiftçi ve Divanoğlu (2011), tüketicilerin online alışverişlerinde davranışlarını etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Çalışmalarında Aksaray'daki tüketicilere anket uygulayarak veri toplanmış

ve bu veriler çoklu regresyon analizi kullanılarak sonuçlandırılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre online tüketici davranışlarında teknoloji yönlü etki kadar tüketici yönlü etkilerinde önemli boyutta olduğu ortaya konulmuştur. Turan ise (2011), internet alışverişini için tüketici davranışlarını farklı bir test yöntemi kullanılarak incelediği çalışmada sosyo-psikolojik yönden çok kullanılan Planlı Davranış Teorisinden (TPB) faydalanılmıştır. İlave olarak Yapısal Eşitlik Modeli (SEM), kullanılarak internet alışverişinin hangi tüketici davranışlarında etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda bulunan bulgular teorik modeli güçlü bir şekilde desteklemiştir. Sivas ili için İnternet kullanıcılarının internet alışveriş ilgilenim düzeylerini inceleyen Uğur (2016), çalışmasında, tüketicilerin dikkat ettikleri konuları, ilgisini çeken konuları belirlemiştir. Çalışmada beş boyutlu ilgilenim düzeyi olan ilgi, haz, gösterge, risk önemi ve risk olasılığı ilgilenim ölçüğü vasıtasıyla ilgilenim düzeylerini ortaya koymuştur.

Online alışverişe geçiş sürecini ortaya koyan önemli bir diğer çalışma ise İzgi ve Şahin (2013) tarafından yapılmıştır. Çalışmada gelişen teknoloji ile birlikte değişen tüketici alışkanlıklarını ve üretici tekniklerini inceleyerek ülkemizdeki internet alışverişine ilgili olan tüketicilerin profillerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmalarında internetin tercih edilme ve edilmeme nedenlerinin tüketicilerin demografik özellikleri ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırmada 348 adet anket kullanılmış ve araştırma sonucunda internet alışverişini yoğun olarak tercih eden kişilerin gençler ve eğitimli kişilerin olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca cinsiyet ile internet alışveriş arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında ise özellikle COVID-19'un online alışverişler üzerindeki etkilerinin incelendiği görülmüştür. Soares vd. (2023) çalışmalarında 1052 Brezilyalı çevrimiçi tüketici incelemişler ve çalışma sonucunda satın alma sürecinde Covid-19'a yakalanma riskinin algılanan kullanılabilirliği ve satın alma kolaylığını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Lavuri (2023) ise Hindistan'da 443 Hintli katılımcıdan topladığı verileri analiz etmiş ve Gelişmekte olan pazarlarda COVID-19 sırasında çevrimiçi anlık alışveriş etkileyen faktörleri ortaya koymuştur. Çalışma sonucunda içsel faktörler ile anlık çevrimiçi alışveriş arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Tüketiciler açısından online alışveriş tercih etmenin başka iki nedeni ise zaman kazanma ve kolaylık sağlamasıdır (Kurnia ve Chien, 2003). Özellikle tüketici tercihlerindeki çeşitliliği karşılama olanağı sunan online alışverişler ile giderek geleneksel alışveriş yönteminden uzaklaşmıştır. Tercih edilen ürün ve hizmetlerin farklılık göstermesi kişisel özelliklerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle tüketicilerin bir mal veya hizmeti satın alırken demografik faktörlerinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu faktörler: yaş, cinsiyet, meslek ve eğitim durumu, medeni durum ve gelir düzeyidir (Gültaş ve Yıldırım 2016). Bireylerin tercih ettikleri mal ve hizmetler onların yaş aralığına göre farklılık gösterebilmektedir (Örücü ve Tavşancı, 2001). Tüketicilerin diğer demografik özellikleri ise tercihlerde oldukça etkilidir. Örneğin kadınların kozmetik ürünlerdeki talep ettiği miktar erkeklere göre oldukça fazla olabilmektedir.

Ayrıca bir tüketici için evli ya da bekar olmakta tüketim miktarını ve talep edeceği mal ve hizmetlerde değişiklik göstermektedir. Bekar bir tüketici kendi ihtiyaçlarını karşılamak doğrultusunda alışveriş yaparken evli bir tüketici ailesini düşünerek de hareket etmektedir. Çünkü evlendikten sonra sorumlulukların arttığı ve harcamaların çocuklara doğru kaydığı gözlemlenmiştir. İlave olarak çalışan bir erkeğin eğer eşi çalışmıyorsa elde ettiği kazanç aynı fakat sorumluluk daha fazla olduğu için tasarrufa

yönelme eğilimi de görülmektedir. Yani evli bir erkeğin bekar erkek kadar tüketim yapması beklenemez (Gültaş ve Yıldırım, 2016). Tüketicilerin gelir düzeyi de ayrı bir önemli faktördür. Bireylerin gelirleri yüksekse lüks mallara yönelebilirken gelir düzeyin düşük olan bir tüketici zorunlu ihtiyaç mallarını tercih etmek durumunda kalabilir. Görülmektedir ki bireyden bireye talep edilen ürünler oldukça farklılık göstermektedir.

Diğer bir önemli demografik özellik ise eğitim durumudur. Yapılan araştırmalara göre eğitim düzeyi arttıkça tüketicilerin o bilinçli tüketime yöneldiği gözlemlenmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça tüketiciler daha sorgulayıcı araştırmacı olmuşlardır. İhtiyaç ve isteklerin artma durumu da eğitim düzeyinin artmasıyla doğru orantılıdır. Sonuç olarak eğitim düzeyi internetten alışverişini etkileyen çok önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Li ve Green, 2011).

4. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Çalışma Erzurum ili online alışveriş yapan tüketicilerin profillerini ortaya koymaktadır. Erzurum ilinin seçilme nedeni ise çok fazla alışveriş merkezine sahip olmaması, birçok markanın bu şehirde yer alamaması ve iklimi nedeni ile özellikle kış aylarında alışveriş yapmanın zor olmasıdır. Online alışverişte yapılan harcama miktarları ile tüketici gelirleri arasında ve demografik özellikler arasında anlamlı ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada tüketicilerin online alışverişe yönelim nedenleri de belirlenmektedir. Ankette demografik bilgiler yanında internet kullanımı, online alışverişte güvenlik, sanal mağazalar, online alışverişte karşılaşılan sorunlar gibi birçok soru mevcuttur. Araştırmanın örneklemini Erzurum ilinde yaşayan ve online alışveriş yapan 400 tüketici oluşturmaktadır. Çalışmada SPSS 22.0 programından yararlanılarak ki kare analizi yapılmıştır.

Araştırmada test edilecek hipotezler:

H₁1: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile gelir arasında ilişki vardır.

H₁2: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile cinsiyet arasında ilişki vardır.

H₁3: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile medeni durum arasında ilişki vardır.

H₁4: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile yaş arasında ilişki vardır.

H₁5: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile eğitim arasında ilişki vardır.

H₁6: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile internet kullanım sıklığı arasında ilişki vardır.

H₁7: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile online alışveriş sebebi arasında ilişki vardır.

H₁8: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile ödeme şekli arasında ilişki vardır.

H₁9: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile tercih edilen ürün arasında ilişki vardır.

H₁10: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile bir ay içerisinde yapılan online alışveriş sıklığı arasında ilişki vardır.

H₁11: Bir ay içerisinde yapılan online harcama miktarı ile geleneksel

alışveriş dezavantajları arasında ilişki vardır.

Tablo 1. Cinsiyet frekans analiz sonuçları

Cinsiyet	Erkek	Kadın
Erkek	159	39,8
Kadın	241	60,2
Toplam	400	100

Tablo 2. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile cinsiyet ki kare sonuçları

Pearson Chi- Square	Value	df	Sig.
	3,818	4	,431

Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların 159'u (%39,8) erkek, 241'i (%60,2) ise kadındır. Online alışveriş harcama miktarı ile cinsiyet arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilememektedir ($\text{sig}=0,431>0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile cinsiyet arasında bir ilişki yoktur.

Tablo 3. Medeni durum frekans analiz sonuçları

Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Evli	248	62
Bekar	152	38
Toplam	400	100

Tablo 4. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile medeni durum ki kare sonuçları

Pearson Chi-Square	Value	df	Sig.
	34,271	4	,000

Tablo 3'e baktığımızda katılımcıların 248'i (%62) evli iken 152 (%38) katılımcı ise bekar olduğu görülmektedir. Online alışveriş harcama miktarı ile medeni durum arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilmektedir ($\text{sig}=0,000<0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile medeni durum arasında bir ilişki vardır.

Tablo 5. Yaş frekans analiz sonuçları

Yaş	F	%
20 ve altı	35	8,7
21-30	237	59,3
31-40	87	21,8
41-50	35	8,7
50 ve üzeri	6	1,5
Toplam	400	100

Tablo 6. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile yaş ki kare sonuçları

Pearson Chi-Square	Value	df	Sig.
	62,263	16	,000

Tablo 5'e bakıldığında katılımcıların 35'i (%8,7) 20 yaş ve altında,

237'si (59,3) 21-30 yaş aralığında, 87'si (21,8) 31-40 yaş aralığında, 35'i (%8,7) 41-50 yaş aralığında ve katılımcıların 6'sı (%1,5) ise 50 yaş ve üzeridir. Online alışveriş harcama miktarı ile yaş arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilmektedir ($\text{sig}=0,000<0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile yaş arasında bir ilişki vardır.

Tablo 7. Gelir frekans analiz sonuçları

Gelir	F	%
1000 TL ve altı	95	23,8
1001-5000	72	18
5001-10000	58	14,5
10001-15000	44	11
15001-20000	23	5,8
20001 TL ve Üzeri	108	27
Toplam	400	100

Tablo 8. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile gelir ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	143,940	20	,000

Tablo 7'ye baktığımızda katılımcıların 95'inin (%23,8) gelir 1000 TL ve altındadır. 72 (%18) katılımcının ise geliri 1001-5000 TL arasındadır. Katılımcıların 58'i (%14,5) 5001-10000 TL arasında gelire sahipken, 44'ü (%11) 10001-15000 TL arasında gelire sahiptir. 23 (%5,8) katılımcı gelirlerinin 15001-20000 TL arasında olduğunu belirtirken 108 (%27) katılımcı ise gelirlerinin 20001 TL ve üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Online alışveriş harcama miktarı ile gelir arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilmektedir ($\text{sig}=0,000<0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile gelir arasında bir ilişki vardır.

Tablo 9. Eğitim frekans analiz sonuçları

Eğitim	F	%
İlköğretim	4	1
Lise ve Dengi	28	7
Lisans	29	7,2
Ön Lisans	231	57,8
Lisans Üstü	108	27
Toplam	400	100

Tablo 10. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile eğitim ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	23,140	16	,110

Tablo 9'a bakıldığında katılımcıların 4'ünün (%1) ilköğretim mezunu olduğu, 28'inin (%7) lise ve dengi mezunu olduğu, 29 (%7,2) katılımcının lisans mezunu olduğu, 231 (%57,8) katılımcının ön lisans mezunu olduğu ve 108 (%27) katılımcının ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Online alışveriş harcama miktarı ile eğitim arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilememektedir ($\text{sig}=0,110 >0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde

yapılan online alışveriş miktarı ile eğitim arasında bir ilişki yoktur.

Tablo 11. İnternet kullanım sıklığı frekans analiz sonuçları

İnternet Kullanım Sıklığı	F	%
Her gün	378	94,5
Haftada Birkaç Kez	5	1,3
Haftada Bir	4	1
Ayda Birkaç Kez	5	1,3
Ayda Bir	2	0,5
Birkaç Ayda Bir Kez	5	1,3
Birkaç Ayda Bir ve Daha Az	1	0,3
Toplam	400	100

Tablo 12. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile internet kullanım sıklığı ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	20,884 ^a	24	,646

Tablo 11'e bakıldığında her gün internet kullanılan katılımcılar 378 (%94,5), haftada birkaç kez internet kullanan katılımcılar 5 (%1,3) haftada bir internet kullanan katılımcılar 4 (%1), ayda birkaç kez internet kullanan katılımcılar 5 (%1,3), ayda bir internet kullanan katılımcılar 2 (%0,5), birkaç ayda bir kez internet kullanan katılımcılar 5 (%1,3) ve birkaç ayda bir ve daha az internet kullanan kişiler ise 1 (%0,3)'tür. Online alışveriş harcama miktarı ile cinsiyet arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilememektedir ($\text{sig}=0,646>0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile internet kullanım sıklığı arasında bir ilişki yoktur.

Tablo 13. Online alışveriş sebebi frekans analiz sonuçları

Online Alışveriş Sebebi	F	%
Bol Seçenek	85	21,3
Rahatlık ve Kolaylık	103	25,8
Zaman Kazandırma	27	6,8
Kampanya ve Fiyat Avantajı	150	37,5
Güvenilir Olması	10	2,5
Tercihleri Karşılaştırma	21	5,3
Diğer	4	1

Tablo 14. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile online alışveriş sebebi ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	22,762 ^a	24	,534

Tablo 13'e baktığımızda katılımcıların 85'i (%21,3) online alışverişini bol seçenek olduğu için, 103'ü (%25,8) rahatlık ve kolaylık sağlaması nedeniyle, 27'si (%6,8) zaman kazandırması nedeniyle, 150'si (%37,5) kampanya ve fiyat avantajı sağladığı için, 10'u (%2,5) güvenilir olması, 21'i (%5,3) tercihleri karşılaştırabilme imkanından dolayı ve 4'ü (%1) ise diğer nedenlerle online alışverişini tercih etmektedir. Online alışveriş harcama miktarı ile online alışveriş sebebi arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilememektedir ($\text{sig}=0,534 >0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde

yapılan online alışveriş miktarı ile online alışveriş sebebi arasında bir ilişki yoktur.

Tablo 15. Ödeme şekli frekans analiz sonuçları

Ödeme Şekli	F	%
Kredi Kartı	265	65
Havale/EFT	14	3,5
Mobil Ödeme	25	6,3
Kapıda Ödeme	92	23
Diğer	9	2,3

Tablo 16. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile ödeme şekli ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	17,687 ^a	16	,343

Tablo 15'e bakıldığında tüketicilerin online alışverişte tercih ettikleri ödeme şekillerini görmekteyiz. Katılımcıların 265'i (%65) kredi kartı, 14'ü (%3,5) havale/eft 25'i (%6,3) mobil ödeme yöntemi, 92'si (%23) kapıda ödeme ve 9'u (%2,3) diğer ödeme yöntemlerini tercih etmektedirler. Online alışveriş harcama miktarı ile ödeme şekli arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilememektedir ($\text{sig}=0,343>0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile ödeme şekli arasında bir ilişki yoktur.

Tablo 17. Tercih edilen ürün frekans analiz sonuçları

Tercih Edilen Ürün	F	%
Elektronik Ürün	57	14,2
Kitap/Dergi	89	22,3
Giyim/ Aksesuar/Kozmetik	237	59,3
Tatil/Turizm	5	1,3
Ev Eşyası/Mobilya	11	2,8
Tiyatro/Sinema/Konser Bileti	1	0,3

Tablo 18. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile tercih edilen ürün ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	29,976	20	,070

Tablo 17'ye baktığımızda tüketicilerin online alışveriş ile tercih ettikleri ürünleri göstermektedir. 57 (%14,2) katılımcı elektronik ürün, 89 (%22,3) katılımcı kitap/dergi, 237 (%59,3) katılımcı giyim/aksesuar/kozmetik, 5 (%1,3) katılımcı tatil/turizm, 11 (%2,8) katılımcı ev eşyası/mobilya ve 1(%0,3) katılımcı tiyatro/sinema/ konser bileti tercih ettiklerini görülmektedir. Online alışveriş harcama miktarı ile tercih edilen ürün arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilememektedir ($\text{sig}=0,070>0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile tercih edilen ürün arasında bir ilişki yoktur.

Tablo 19. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş sıklığı frekans analiz sonuçları

Bir Ay İçerisinde Yapılan Online Alışveriş Sıklığı	F	%
1-2	259	64,8
2-3	68	17
4.-5	35	8,8
5 ve üzeri	38	9,5

Tablo 20. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile bir ay içerisinde yapılan online alışveriş sıklığı ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	77,746 ^a	12	,000

Tablo 19'a bakıldığında 259 (%64,8) 1-2, 68 (%17) katılımcı 2-3, 35 (%8,8) katılımcı 4-5 ve 38 (%9,5) katılımcı ise bir ay içerisinde 5 ve daha fazla online alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Online alışveriş harcama miktarı ile bir ay içerisinde yapılan online alışveriş sıklığı arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilmektedir ($\text{sig}=0,000<0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile bir ay içerisinde yapılan online alışveriş sıklığı arasında bir ilişki vardır.

Tablo 21. Geleneksel Alışveriş Dezavantajları Frekans Analiz Sonuçları

Geleneksel Alışveriş Dezavantaj	F	%
24 Saat Hizmet Olmaması	172	43
Kasada Ödeme Yaparken Bekleme	42	10,5
Ürün Siparişi Verme	55	13,8
Servisin Hızlı Olmaması	74	18,5
Diğer	57	14,2

Tablo 22. Bir ay içerisinde yapılan online alışveriş harcama miktarı ile geleneksel alışveriş dezavantajları ki kare sonuçları

PearsonChi-Square	Value	df	Sig.
	16,970 ^a	16	,388

Tablo 21'e bakıldığında geleneksel alışveriş dezavantajlarının katılımcılar açısından neler olduğu sorulmuştur. 172 (%43) katılımcı 24 saat hizmet olmamasını, 42 (%10,5) katılımcı kasada ödeme yaparken bekleme olmasını, 55 (%13,8) katılımcı ürün siparişi verme, 74 (%28,5) katılımcı servisin hızlı olmamasını ve 57 (%14,2) katılımcı ise diğer durumları geleneksel alışveriş yönteminin dezavantajları olarak belirtmişlerdir. Online alışveriş harcama miktarı ile geleneksel alışveriş dezavantajları arasında ilişki olmadığı yönündeki boş hipotez (H_0) %5 önem düzeyinde istatistiki olarak reddedilememektedir ($\text{sig}=0,388>0,05$). Dolayısıyla bir ay içerisinde yapılan online alışveriş miktarı ile geleneksel alışveriş dezavantajları arasında bir ilişki yoktur.

Tablo 23. Bir ay içerisinde yaptığı online harcama miktarı frekans analiz sonuçları

Harcama Miktarı	F	%
101-500 TL	165	41,3
501-1000 TL	92	23
1001-1500 TL	54	13,5
1501-2000 TL	50	12,5
2001 TL ve üzeri	39	9,8

Tablo 23'e bakıldığında ise katılımcıların 165'i (%41,3) 101-500 TL, 92'si (%23) 501-1000 TL, 54'ü (%13,5) 1001-1500 TL, 50'si (%12,5) 1501-2000 TL ve 39'u (%9,8) 2001 TL ve üzeri bir ay içerisinde online harcama yaptıklarını belirtmişlerdir.

Erzurum'da online alışveriş yapan tüketicilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde, katılımcıların çoğunun online alışveriş yaparken kişisel bilgilerini, kredi kartı ve hesap bilgilerini internet üzerinden vermeyi doğru bulmadıkları ortaya çıkmıştır. Online alışveriş sitelerinde görmedikleri bir ürünü satın aldıkları ve bu ürünlerin gördükleri gibi olmadığı konusunda ise katılımcıların çoğunun kararsız kaldığı görülmüştür.

Online alışveriş ile ilgili sorulara bakıldığında ise, katılımcıların çoğu online alışverişin zaman tasarrufu sağladığını, online alışverişi daha anlaşılır bulduklarını ve online alışverişte daha fazla ürün çeşidi bulduklarını, ürünlerin kalite ve diğer özelliklerini karşılaştırma fırsatı bulduklarını ve online alışveriş ile ilgili yasal düzenlemeleri bilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların çoğu, pek çok açıdan online alışverişi satın alma ihtiyaçlarıyla uyumlu bulmuş, online alışverişin fiyat karşılaştırması yapmaya olanak sağladığını belirtmişlerdir. Katılımcılar online alışverişin ulaşım maliyetlerinden tasarruf sağladığını söylemişlerdir. Katılımcılara sorulan sanal mağaza sorularında ise, çoğu katılımcı alışveriş yaptıkları sitenin sürekli müşterisi olabileceklerini söylemişlerdir. Sanal mağazaların güvenilirliği ve online alışveriş yapan tüketiciler çıkarları doğrultusunda hizmet verdikleri konusunda ise birçok katılımcı kararsız kalmıştır. Katılımcıların çoğu alışveriş yaptıkları sanal siteden daha sonra tekrar alışveriş yapabileceklerini de belirtmişlerdir. Online alışveriş yapan tüketicilerin daha önceki yapmış oldukları alışverişlerde karşılaştıkları problemlere ise, ürün teslimatının gecikmesine birçok katılımcı katılıyorum cevabını verirken, ürünün teslim edilmemesi ve ödeme ile ilgili sorunlar yaşamaya ise katılımcıların çoğu katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Kişisel verilerin gizliliği sorusuna verilen cevapta ise katılımcıların çoğu kararsızım ve katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Katılımcıların çoğu güvenlik sorunu yaşamadığını, ürün iadesi ile ilgili problemler ve ürün değişimi ve yanlış bilgilendirme ile ilgili problemler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Satış sonrası karşılaşılan sorunlara ise çoğu katılımcı kararsızım cevabını vermiştir. Son sorular ise online alışverişte sanal mağaza tercih etme nedenleri ile ilgili sorulardır. Katılımcıların çoğu, ödeme seçenekleri fazla olan, müşteri hizmetleri birimi olan, ürün garantisi veren, teslimat süresine uyan ve ürünlerle ilgili yapılan şikayetleri dikkate alan sanal mağazaları tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 24. Online alışveriş ile ilgili diğer soruların frekans analiz sonuçları

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Online Alışveriş Güvenliği İle İlgili Sorular										
1. İnternet üzerinden alışveriş yaparken kişisel bilgilerimi vermeyi doğru bulmuyorum.	27	6,8	57	14,2	64	16,0	141	35,3	111	27,8
2. Kredi kartı veya hesap numarası bilgilerimi internet üzerinden vermeyi güvenli bulmuyorum.	16	4,0	81	20,3	72	18,0	126	31,5	105	26,3
3. Görmediğim bir ürünü almayı güvenli bulmuyorum.	26	6,5	104	26,0	113	28,2	94	23,5	63	15,8
4. Satın aldığım ürünün internet sitesinde gördüğüm gibi olmadığını düşünürüm	29	7,2	103	25,8	136	34,0	95	23,8	37	9,3
Online Alışveriş İle İlgili Sorular										
5. İnternet üzerinden yaptığım alışverişler zaman tasarrufu sağlar.	18	4,5	30	7,5	45	11,3	170	42,5	137	34,3
6. İnternet üzerinden alışverişini daha anlaşılır bulurum.	20	5,0	46	11,5	130	32,5	133	33,3	71	17,8
7. İnternet alışverişinde daha fazla ürün çeşidi bulurum.	15	3,8	12	3,0	23	5,8	171	42,8	179	44,8
8. İnternet alışverişini; kalite ve diğer özellikleri aynı anda görüp karşılaştırma olanağı sağlar.	13	3,3	22	5,5	61	15,3	158	39,5	146	36,5
9. İnternet üzerinden alışverişle ilgili yasal düzenlemeleri bilmek benim için önemlidir.	18	4,5	19	4,8	34	8,5	178	44,5	151	37,8
10. İnternet üzerinden alışveriş, pek çok açıdan, benim satın alma ihtiyaçlarımla uyumludur.	13	3,3	22	5,5	69	17,3	211	52,8	85	21,3
11. İnternet alışverişini; ürün ve hizmetlerin fiyatlarını karşılaştırma imkânı sağlar.	15	3,8	24	6,0	33	8,3	184	46,0	144	36,0
12. İnternet alışverişini alıcı ve satıcıyı bir araya getirmeyerek ulaşım maliyetlerinden tasarruf sağlar.	9	2,3	43	10,8	54	13,5	174	43,5	120	30,0
Tüketicilerin Tercih Ettikleri Sanal Mağazalar İle İlgili Sorular										
13. Sanal mağazalar güvenlidir ve benim çıkarlarımı doğrultusunda hizmet verir.	14	3,5	67	16,8	175	43,8	110	27,5	34	8,5
14. İnternet üzerinden alışveriş yaptığım sitenin sürekli müşterisi olabilirim.	28	7,0	48	12,0	84	21,0	178	44,5	62	15,5
15. İnternet üzerinden alışveriş yaptığım siteden daha sonra tekrar alışveriş yapabilirim.	19	4,8	25	6,3	46	11,5	220	55,0	90	22,5
Online Alışveriş Yapan Tüketicilerin Yaptıkları Alışverişlerde Karşılaştıkları Sorunlar İle İlgili Sorular										
16. Ürün teslimatının gecikmesi.	56	14,0	70	17,5	60	15,0	161	40,3	53	13,3
17. Ürün teslimatının yapılmaması.	92	23,0	144	36,0	77	19,3	58	14,5	29	7,2
18. Ödeme ile ilgili sorunlar.	78	19,5	150	37,5	67	16,8	82	20,5	23	5,8
19. Kişisel verilerin gizliliği.	50	12,5	106	26,5	106	26,5	94	23,5	44	11,0
20. Güvenlik sorunları.	41	10,3	122	30,5	105	26,3	91	22,8	41	10,3
21. Ürün iadesi ile ilgili sorunlar.	41	10,3	104	26,0	83	20,8	117	29,3	55	13,8
22. Ürün değişimi ile ilgili sorunlar.	45	11,3	94	23,5	85	21,3	121	30,3	55	13,8
23. Yanlış bilgilendirme ile ilgili sorunlar.	36	9,0	102	25,5	116	29,0	110	27,5	36	9,0
24. Satış sonrası hizmetler ile ilgili sorunlar.	47	11,8	108	27,0	122	30,5	88	22,0	35	8,8
Online Alışverişte Tercih Ettiğimiz Sanal Mağazalar										
25. Ödeme seçeneklerinin fazla olması.	21	5,3	53	13,3	73	18,3	172	43,0	81	20,3
26. Müşteri hizmetleri biriminin olması.	12	3,0	40	10,0	95	23,8	186	46,5	67	16,8
27. Ürün garantisi olması.	14	3,5	35	8,8	84	21,0	173	43,3	94	23,5
28. Teslimat süresine uyulması.	12	3,0	51	12,8	94	23,5	155	38,8	88	22,0
29. Ürün, ödeme, teslimat ile ilgili şikayetlerin dikkate alınmıyor olması.	27	6,8	42	10,5	77	19,3	156	39,0	98	24,5

5. Sonuç ve Öneriler

Günün her anında internete erişimin sağlanmasıyla birlikte internet üzerinden gerçekleştirilen birçok aktivite gibi online alışverişte artış göstermiştir. Bu durum sadece internet kullanımı ile değil tüketicilere sunduğu birçok avantaj ile de desteklenmiştir. Online alışverişe yönelimde en çok etkili olan durumların başında kampanya ve fiyat avantajı daha sonra rahatlık ve kolaylık sağlaması ve bol seçenek sunması gelmektedir. Özellikle online alışveriş sitelerinde yapılan özel gün indirimleri ve fiyat avantajları tüketicileri online alışverişe yönlendirdiği görülmüştür. Ayrıca tüketicilerin oturdukları yerden alışveriş yapabileceği fırsatı sunan online alışverişte mağazaya gitmek için herhangi bir efor sarf edilmemesi veya gecenin istenen herhangi bir saatinde bile alışveriş yapabileceği fırsatı sunması tüketicileri geleneksel yöntemlerden online alışveriş yöntemine yönlendiren başka bir etken olmuştur. Özellikle metropol şehirlerde yaşamayan tüketicilerin şehrin sunduğu sınırlı marka ve mağaza çeşevesinde tamamen tatmin olmayan bireyler hem istedikleri markalardan kolaylıkla alışveriş yapabilmek için hem de şehrin sunduğu ürün çeşitliliğinden daha fazlasına ulaşmak için online alışverişe yönelmektedirler.

Çalışma neticesinde online alışverişte en çok tercih edilen kategorinin ise giyim, aksesuar ve kozmetik olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni de yaşanan şehrin tüketicilere sunduğu sınırlı imkanlardır. Çünkü giyim, aksesuar ve kozmetik ürünleri en fazla çeşidin olduğu kategorilerdir. Bu doğrultuda tüketiciler daha fazla seçeneği daha ucuz bulabileceği online sitelere yönelmektedirler. Online alışverişin olumsuz yönlerinin başında ise güvenlik problemleri gelmektedir. Özellikle tüketicilerin çoğu kişisel bilgilerini, hesap veya kredi kartı gibi bilgilerini online alışverişlerde vermeyi güvenilir bulmamaktadırlar. Ancak kapıda ödeme gibi yöntemleri kullanabilen tüketiciler online alışverişin bu olumsuz yönünden de sıyrılabilmektedirler. Fakat kapıda ödeme seçeneğinin tercih edilen her online alışveriş sitesinde olmaması tüketicilerin istedikleri her ürüne ulaşabilmeyi sınırlandırmaktadır. Bu nedenle özellikle tüketicilerin şahsi bilgilerini talep etmeyen sitelerin yaygınlaşması online alışverişini daha tercih edilebilir kılacaktır. Ayrıca yüz yüze anket formu gerçekleştirdiğimiz katılımcıların sorulara dahil edilmemiş olmasına rağmen birçoğu iklim şartları nedeniyle online alışverişe yöneldiklerini de belirtmişlerdir. Bu nedenle bundan sonraki yapılacak çalışmalarda iklim şartlarının etkisi de dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, alışveriş merkezlerine son yıllarda sahip olmaya başlayan Erzurum ilinde online alışverişe yönelen tüketicilerin çoğunluğu ürün çeşitliliğinin çok olması, zaman tasarrufu sağlaması ve online alışverişin ürün karşılaştırmasında kolaylık sağlaması nedeniyle online alışverişini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu nedenle şehir ekonomisinin gelişmesi amacıyla daha fazla alışveriş merkezinin olması, tüketicilere hava koşullarından etkilenmeden alışveriş yapabileceği imkânı tanıyan alanların artırılması ve özellikle ürün çeşitliliğinin sağlanması amacıyla tercih edilen ve şehirde bulunmayan markaların şehre kazandırılması gerekmektedir.

Etik Kurul Beyanı

Çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı tarafından değerlendirilmiş ve 14 Aralık 2022 tarihinde E.88656144-000-2200415178 sayılı ve 337 numaralı karar ile etik açıdan uygun bulunmuştur. Ayrıca ilgili belge, sorumlu yazar tarafından DergiPark sistemine yüklenmiştir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm süreç sorumlu yazar, Hilal Mola tarafından yürütülmüştür.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Cop, R. ve D. (2010). Küçük yerleşim yerlerindeki tüketicilerin, internetten ürün satın alma davranışları üzerine bir uygulama. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 98-115.
- Enginkaya, E. (2006). Elektronik perakendecilik ve elektronik alışveriş. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 10-16.
- Gültaş, P. ve Yıldırım, Y. (2016). İnternetten alışverişte tüketici davranışını etkileyen demografik faktörler. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 32-50.
- İzgi, B. B. ve Şahin, İ. (2013). Elektronik perakende sektörü ve internet alışverişini tüketici davranışı: Türkiye örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 9-27.
- Kayabaşı, A. (2010). Elektronik (online) Alışverişte lojistik faaliyetlere yönelik müşteri şikayetlerinin analizi ve bir alan araştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 21-42.
- Khin, A., Chau, W. Tong, L. ve Chuan, C., S. (2016). Factors affecting for online marketing strategy of business development in Malaysia. *British Journal of Economics, Management&Trade* 11(2), 1-17.
- Kurnia, S. ve Chien, A. (2003). The Acceptance of online grocery shopping. *Proceedings of the 16th Bled eCommerce Conference Etransformation*, Slovenia, June 219-233.
- Lavuri, R. (2023). Intrinsic factors affecting online impulsive shopping during the covid-19 in emerging markets. *International Journal of Emerging Markets*, Ahead-of-print, 958-977.
- Liao, Z. ve Cheung, M. (2001). Internet-based e-shopping and consume attitudes: An empirical study. *Information and Management*, 38, 299-306.
- Li, M. ve Green, R. (2011). A Mediating influence on customer loyalty: The Role of perceived value. *Journal of Management and Marketing Research*, 7, 1-12.
- Leinbach-Reyhle, N. (2015). The Single most important reason why online marketing is more important ever. www.forbes.com adresinden 16.02.2022 tarihinde alınmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2011). Bilişim teknolojileri, internet ve e-posta yönetimi. 1-85.
- Mola, H. (2020). Davranışsal iktisat perspektifinde iktisadi karar alma sürecinde gizli tuzaklar ve dürtmeler. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 20-35.
- Na, L. ve Zhang P. (2002). Consumer online shopping attitudes and behavior: an assesment of research. *AMCIS October 2002 Proceedings*. 508-513.
- Özgülven, N. (2011). Tüketicilerin online alışverişe karşı tutumları ile demografik özellikleri arasındaki ilişkinin analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21),47-54.
- Örtücü E. ve Tavşancı, S. (2001). Gıda ürünlerinde tüketicinin satın alma eğilimini etkileyen faktörler ve ambalajlama. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, (3), 1-13.
- Ricciuti, M. (1995). Database Vendors Hawk Wares on Internet. *Info World*.
- Soares J. C., Limongi R., De Sousa Junior J. H., Santos W. S., Raasch M. ve Hoeckesfeld L. (2023). Assessing the effects of covid-19 related risk on online shopping behavior. *Journal of Marketing Analytics*. 11, 82-94.
- TÜİK, (2018). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, www.tuik.gov.tr adresinden 16.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK, (2022). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, www.tuik.gov.tr adresinden 16.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Turan, A. H. (2008). İnternet alışverişini tüketici davranışını belirleyen etmenler: geliştirilmiş teknoloji kabul modeli (E-TAM) ile bir model önerisi, *Akademik Bilişim*, 723-731.
- Turan, A. H. (2011). İnternet alışverişini tüketici davranışını belirleyen etmenler:

- planlı davranış teorisi (TPB) ile ampirik bir test, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 128-143.
- Uğur, U. (2016). İnternet kullanıcılarının online alışveriş ilgilenim düzeyleri: Sivas ili örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 5-8, 392-403.
- Uygun, M., Özçiftçi V. ve Divanoğlu S. U. (2011). Tüketicilerin online alışveriş davranışını etkileyen faktörler, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 373-385.
- Vrechopoulos, A. D., Siomkos, G. ve Doukidis G. (2001). Internet Shopping adoption by Greek consumers, *European Journal of Innovation Management*, 4(3), 142-153.
- Zhou, L., Dai, L. ve Zhang, D. (2007). Online Shopping Acceptance Model: A Critical Survey of Consumer Factors in Online Shopping, *Journal of Electronic Commerce Research*, 8(1), 41-63.

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

Tarım ve sanayi sektörlerinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi: seçilmiş OECD üyesi ülkelerde ekonometrik bir uygulama

The impact of agriculture and industry sectors on environmental pollution: an econometric application in selected OECD member countries

Özlem Eştürk^{a*}, Fatma Fehime Aydın^b, Cemalettin Levent^c

^a Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ardahan, Türkiye, ozlemesturk@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4324-0912

^b Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Van, Türkiye, fatmafehimeaydin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7026-6889

^c Dr., Bağımsız Araştırmacı, Trabzon, Türkiye, cemalettin_65_@hotmail.com, İğdır, Türkiye, ORCID: 0000-0001-7147-1027

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 21 Ekim 2023

Kabul: 19 Aralık 2023

Anahtar kelimeler:

Tarım ve Sanayi,

Çevre Kirliliği,

CO2 Emisyonları,

Panel Veri Analizi

Makale türü:

Araştırma makalesi

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 21 October 2023

Accepted: 19 December 2023

Keywords:

Agriculture and Industry,

Environmental Pollution,

CO2 Emissions,

Panel Data Analysis

Article type:

Research article

ÖZET

İnsanoğlu yaradılışından bu yana çevre ile sürekli etkileşim halinde olmuştur. Tarım ve sanayi sektörlerinde yaşanan gelişmeler; yaşamı daha konforlu hale getirirken, ekonomik büyüme ve refah düzeyinde artışlar sağlanmış ancak, doğaya daha fazla müdahale edildiğinden, çevre üzerinde baskılar artmış, yaşam alanlarının bozulmasına yol açmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere hızla sanayileşme süreci ile enerji kullanımındaki artışlar CO2 salınımını artırarak çevresel tahribatlara neden olmuştur. Çevresel tahribattaki artışlara paralel çevre kalitesindeki düşüşler ülkelerin, endişelerini artırdığından bu konulardaki araştırmalar öncelenmiş, sürdürülebilir çevre dostu ekonomik büyüme hedefleri ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın amacını tarım ve sanayi sektöründeki gelişmelerin çevre kirliliği üzerindeki etkisini seçilmiş OECD üyesi ülkelerinde (Fransa, Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, Belçika, Japonya, İtalya ve İspanya) araştırmak olmuştur. Çalışmada 2000-2019 dönemine ait veri setinden hareketle panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmada uygulanan FMOLS analizi bulgularına göre; uzun dönemde tarımsal katma değerdeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarını 0.12 birim; sanayileşmedeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarını 0.31 birim ve tarımsal arazi alanındaki 1 birimlik artış CO2 salınımını 0.92 birim artırdığı belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada uygulanan panel DOLS analizinden elde edilen sonuçlara göre; uzun dönemde tarımsal katma değerdeki 1 birimlik artış CO2 salınımını 1.02 birim; tarımsal arazi alanındaki 1 birimlik artış ise CO2 emisyonlarında 1.41 birimlik artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Humankind has been in constant interaction with the environment since its creation. The developments in the agriculture and industry sectors made life more comfortable and increased economic growth and welfare levels. However, as nature has been intervened more, pressures on the environment have increased, leading to the deterioration of living areas. Increased in energy use in developed and developing countries, together with the rapid industrialization process, caused environmental damage by increasing CO2 emissions. The increase in environmental destruction parallel to the decline in environmental quality has increased the concerns of countries. This resulted in putting more emphasis on researching these issues and targeting sustainable and environmentally friendly economic growth. The aim of this study was to investigate the impact of developments in the agricultural and industrial sectors on environmental pollution in selected OECD member countries (France, Germany, USA, United Kingdom, Denmark, Netherlands, Belgium, Japan, Italy and Spain). In the study, panel data analysis was applied based on the data set for the period of 2000-2019. According to the findings of the FMOLS analysis used in the study; it was determined that while a 1 unit increase in agricultural added value increased CO2 emissions by 0.12 units, 1 unit increase in industrialization increased CO2 emissions by 0.31 units and 1 unit increase in agricultural land area increased CO2 emissions by 0.92 units in the long term. However, according to the results obtained from the panel DOLS analysis used in the study; it was determined that a 1 unit increase in agricultural added value increased CO2 emissions by 1.02 unit and a 1 unit increase in agricultural land area increased CO2 emissions by 1.41 unit in the long term.

* Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: esturkozlem@gmail.com

Atıf / Citation: Eştürk, Ö., Aydın, F. F. ve Levent, C. (2023). Tarım ve sanayi sektörlerinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi: seçilmiş OECD üyesi ülkelerde ekonometrik bir uygulama. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 109-116. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1379450>

1. Giriş

Dünya genelinde iklim değişikliğinden kaynaklı çevre sorunlarının artması, ülkeleri kapsamlı araştırma ve planlama yapmaya, politikalar üretmeye yönlendirmektedir. Çevresel sorunların başında, sera gazı salınımları gelmektedir. Dünya Bankası'nın 2019 yılı verilerine göre sera gazı salınımlarında en büyük pay, salınımların yaklaşık %74'ünü oluşturan CO₂ salınımdır. Karbondioksit (CO₂ ya da CO₂) salınımlarının artmasında çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Özellikle sanayi sektörü, artan enerji talebi, tarım sektörü, şehirleşme, ulaşım başlıca etkenler arasında yer almaktadır.

2019 yılı istatistiklerine göre; küresel sera gazı salınımlarının yaklaşık %12'sinin tarım sektöründen kaynaklandığı açıklanmıştır. CO₂ eşdeğeri olarak %72'lik en büyük payı enerji kaynaklı emisyonlar alırken, %11,2 ile endüstriyel işlemler ve yaklaşık %3,4 ile atık sektörü izlemiştir. Tarım sektörü, küresel nitroz-oksit salınımlarının yaklaşık %74'ünün, metan salınımlarının ise yaklaşık %41'inin oluşumuna neden olmaktadır (Climate Watch, 2023). Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasında katalizör etkisi olan tarım sektörü, çevre sorunları da beraberinde getirmektedir.

Tarım sektörü ve tarıma dayalı sanayi sektörü ülke ekonomilerinde önemini korurken aynı zamanda, insanlık için hayati değer taşıdığından ülkelerin öncelikleri arasında yer almaktadır (Özden, 2016). Küresel nüfus artışına bağlı gıda talebinin karşılanabilmesi, tarım sektöründe verimlilik artışını zorunlu kılmıştır. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında teknolojiye meydana gelen gelişmelerle birlikte, tarımsal üretim ve verimlilik düzeyi olumlu etkilenirken çevre üzerinde çeşitli olumsuzluklar gözlenmiştir.

Tarım sektöründe, üretim ve verimliliği arttırmak amacıyla kullanılan kimyasal gübreler, zirai ilaçlar doğal kaynaklar üzerinde doğrudan kirliliğe yol açarken, bitkisel ve hayvansal üretim sonucu oluşan sera gazları da su, toprak ve hava üzerinde olumsuzluklara neden olmaktadır (Nesirov, 2021). Bundan dolayı, tarım sektörü için büyük önem arz eden su ve toprak gibi doğal kaynakların değişime uğraması tarımsal ürünlerin kalite ve miktarının bozulmasına yol açmaktadır (Karaer ve Gürlük, 2003). Doğal kaynaklar tarımsal üretim için önemli girdiyken aynı zamanda tarımsal üretimden olumsuz etkilenebilen çevresel faktörlerdir (Şahin vd., 2008).

Çevre kirliliği üzerinde etkili bir diğer önemli faktör ise sanayileşmedir. Sanayisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hızlı ve kontrolsüz ekonomik büyümeden dolayı çevre sorunları baş göstermektedir. Sanayi devrimiyle birlikte süregelen kitlesel üretim artışı ve buna paralel gelişen kentleşme süreci sonucunda 20. yüzyılın ikinci yarısında zirveye ulaşan tüketim toplumu, çevresel sorunların ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. İnsanoğlunun doğa üzerinde yarattığı egemenlik ve kendi çıkarları doğrultusunda doğayı dönüştürmesi küresel olarak çevreye yönelik tehdit ve belirsizlikleri artırmıştır.

Küresel yarış, sanayileşme ve diğer ekonomik faaliyetlerle birlikte dünyayı küresel ısınma gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Bu süreçte, ülkelerin daha yüksek büyüme oranlarına ulaşmak için fosil yakıtların aşırı kullanımı, CO₂ emisyonlarını giderek artırmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan küresel sıcaklık artışları, yağış rejimlerinin değişmesine, ani iklim olaylarına, doğal dengenin bozulmasına ve biyo-çeşitlilik kaybına yol açmıştır. Küresel iklim değişikliği ve çevresel kirlilikteki artışlar sanayileşme ile doğru orantılı olmaktadır (Ahmed vd., 2015). Yaşanan bu çevresel tahribat, ülkelerin bu konudaki endişelerini artırmış ve tüm dünyanın sürdürülebilir çevre dostu ekonomik büyüme hedefleri belirlemelerine yol açmıştır.

Bu minvalde, çevre kirliliği, insanlığın dünyayla yüzleştiği en büyük

sorunlardan biridir. Bu nedenle, kirlilikle mücadele devletler için stratejik konuların başında gelmektedir. Tarım ve sanayi sektörleri ülkelerin gelişim düzeylerini yakından ilgilendirmekte olup çevre kirliliği ile yakından ilişkilidir. Çalışmada, tarım ve sanayi sektöründeki gelişmelerin seçilmiş OECD üyesi ülkelerde çevre kirliliği üzerindeki etkisini 2000-2019 dönemine ait veri setinden hareketle panel veri analiz yöntemiyle ölçmek amaçlanmıştır. Tarım ve sanayi sektöründe yüksek katma değer sağlayan Fransa, Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, Belçika, Japonya, İtalya ve İspanya çalışma kapsamında yer alan ülkelerdir.

2. Literatür Taraması

Literatürde, tarım ve sanayi sektörünün çevre kirliliği üzerindeki etkilerine yönelik farklı bulgulara rastlanılmaktadır. Ngarava vd. (2019) tarafından 1990-2013 dönemi için Güney Afrika üzerine yapılan çalışmada ARDL ve Granger Nedensellik analizi yapılmış ve tarım sektöründen CO₂ emisyonlarına doğru pozitif etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rehman vd. (2019) tarafından 1987-2017 dönemi için ARDL analizi ile yapılan çalışmada, tarım sektörünün çevre kirliliğine pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Benzer bir şekilde Asumadu-Sarkodie ve Owusu (2017) tarafından 1961-2012 dönemi için Gana'da yapılan çalışma, Johansen koentegrasyon ve Granger nedensellik testi ile yapılmış ve analiz sonuçlarına göre CO₂ emisyonlarından tarım sektörüne doğru bir nedensellik gözlenmiştir.

Küçük Doğan (2019) çalışmasında Çin'de tarımın CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmış ve elde edilen bulgulara göre; tarımın uzun vadede CO₂ emisyonlarını arttırdığı belirlenmiştir. Okumuş (2020) tarafından yapılan çalışmada hem kısa hem uzun dönemde Türkiye'de tarım sektörünün CO₂ salınımlarını artırdığı görülmüştür. Ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli bir etken olan tarımsal katma değer çevre kirliliğinin azaltılmasında katkı sağlayabilir. Nitekim Altınöz (2022), çalışmasında tarım sektörünün gelişimi ve çevresel bozulma ilişkisini geliştirmekte olan ülkeler için araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre; tarımsal katma değer alt, orta-alt ve üst nicelik düzeylerinde emisyonları azaltmaktadır. Dolayısıyla tarım sektörünün kirliliğin azaltılmasında önemli bir politika aracı olduğu değerlendirilebilir.

Waheed vd. (2018) Pakistan'da 1990-2014 dönemi için yaptığı çalışmada tarımdan CO₂ emisyonlarına doğru pozitif etkilediği yine Qiao vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada G-20 ülkelerinde 1990-2014 dönemi için tarım sektörünün CO₂ salınımlarını pozitif etkilediği gözlenmiştir. Pakistan için yapılan bir başka çalışmada Khan vd. (2018), 1981-2015 dönemi için, tarım sektörü ile CO₂ arasında bir ilişki gözlenmemiştir. Diğer yandan, Liu vd. (2017) tarafından ASEAN ülkelerinde 1970-2013 dönemi verilerinden yararlanılarak yapılan çalışmada, tarım sektörü ile CO₂ emisyonları arasında negatif ilişki gözlenmiştir.

Sanayileşme sürecinin çevresel etkilerini inceleyen çalışmalara bakıldığında; sanayileşmede, düzensiz ve plansız uygulamaların olması çevreyi olumsuz etkilemekte olup sanayileşme için uygun yer seçiminin olmaması doğal kaynakların ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda çevre kirliliğinin azaltılması noktasında uzun vadeli sanayi politikalarının geliştirilmesi önem arz etmektedir (Muşmul ve Yaman, 2018). Karasoy (2021) çalışmasında, Türkiye'de sanayileşme ve şehirleşmenin çevresel bozulmayı artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Pata (2018) tarafından 1974-2013 dönemi için Türkiye üzerine yapılan çalışmada, enerji tüketimi, finansal gelişim, kentleşme, sanayileşme, iktisadi büyüme ve CO₂ salınımları arasındaki ilişkiler ARDL sınır testi ile incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre seriler arasında uzun dönemli eş

bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Enerji tüketiminin, finansal gelişmenin, kentleşmenin ve sanayileşmenin CO2 salınımını arttırdığı gözlenmiştir.

Luo vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, çevre ve sanayileşme arasındaki uzun vadeli ilişki Güneydoğu Asya’da 1988-2011 dönemi için analiz edilmiştir. Sabit etkiler modeli ve Hausman testi sonuçlarına göre sanayileşmenin CO2 üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer çalışma, Kermani vd. (2015) tarafından İran’da 1980-2011 dönemi için yapılmıştır. VECM ve Johansen Koentegrasyon testi sonuçlarına göre CO2 emisyonlarını artıran en önemli sebebin sanayileşme olduğu gözlenmiştir. Kalaycı ve Özden (2021) tarafından, 1960-2019 dönemi için Çin üzerine yapılan çalışmada elde edilen bulgularda sanayideki gelişmenin CO2 emisyonunun kaynağını oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Raheem ve Ogebe (2017) tarafından 20 Afrika ülkesi üzerine 1980-2013 dönemi için yapılan çalışmada, sanayileşmenin CO2 emisyonlarını doğrudan etkilediği ve çevresel bozulmalara neden olduğu görülmüştür. Wang vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, 1990-2014 dönemi aralığında APEC ülkelerindeki sanayileşme ve kentleşmenin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi dinamik SUR yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen bulgularda sanayileşme ve kentleşmenin çevresel bozulmaları artırdığı gözlenmiştir.

Halicioğlu (2009)’nun Türkiye için 1960-2005 dönemi yaptığı çalışmada, dış ticaret, gelir, CO2 salınımı ve enerji kullanımı değişkenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. ARDL sınır testi ve eş bütünleşme analiz sonuçlarına göre, kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre, CO2 salınımı; dış ticaret, enerji tüketimi ve gelir tarafından belirlenmektedir.

Ozturk ve Acaravcı (2010) tarafından 1968-2005 döneminin verileri kullanılarak Türkiye üzerine yapılan çalışmada, CO2 emisyonları, istihdam, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür. Benzer sonuçlar içeren bir diğer çalışma, Çetin ve Seker (2014) tarafından Türkiye için yapılmıştır. 1980-2010 dönem aralığında, dış ticaret ve iktisadi büyümenin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Uzun dönemde ekonomik büyümenin ve dış ticarete meydana gelen açıkların çevre kirliliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Paul ve Bhattacharya (2004) 1980–1996 dönemi için Hindistan verileriyle yaptıkları çalışmada CO2 emisyonlarını ayırtmışlardır. Rafine Laspeyres Endeksi (RLI) yöntemi kullanılarak, kirlilik, enerji yoğunluğu, ekonomik ve yapısal değişiklik etkileri hesaba katılarak analizler yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Hindistan’da faaliyet gösteren sektörlerde ekonomik aktivitelerin emisyonları artırdığı, bunun yanı sıra sanayi ve ulaşım sektörlerindeki teknolojik ilerlemelere bağlı olarak enerji yoğunluğunun emisyonlardaki artışı yavaşlattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Doğan ve Turkecul (2016)’un 1960-2010 dönemi için ABD üzerine yaptıkları çalışmada; CO2 salınımı, iktisadi büyüme, dış ticaret açıklığı, enerji tüketimi, kentleşme ve finansal gelişme değişkenlerine ait ilişki analiz edilirken ARDL sınır testi ve Granger nedensellik analizine dayanan VECM yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Uzun dönemli analiz yapılan çalışmada, kentleşme ile enerji tüketiminin çevre kirliliğini negatif, ticaret açıklığının ise pozitif etkilediği ancak finansal gelişmenin çevre üzerinde etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir çalışma Shahbaz vd. (2016) tarafından, 1971-2011 dönemi için Portekiz üzerine yapılmıştır. CO2 salınımı, enerji yoğunluğu, ekonomik büyüme ve finansal gelişme değişkenleri arasındaki ilişki analiz edilirken ARDL sınır testi ve VECM yöntemi kullanılmıştır. Değişkenlere ait seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu gözlenmiştir. ARDL modeli

bulgularına göre bütün katsayılar uzun dönemde anlamlı bulunmuş ve finansal gelişimin katsayısının negatif olduğu gözlenmiştir.

Soytas ve Sari (2009) tarafından 1960-2000 döneminde, Türkiye üzerine yapılan çalışmada, Granger nedensellik analizi kullanılarak, enerji kullanımı, CO2 emisyonu ve iktisadi büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik analizinden elde edilen sonuçlara göre enerji tüketimi ve iktisadi büyümeden CO2 emisyonlarına doğru herhangi bir nedensellik olmadığı görülmüştür.

3. Yöntem

Bu çalışmada, tarım ve sanayi sektörünün çevre kirliliği üzerindeki etkisi 2000-2019 dönemine ait veri setinden hareketle tarım ve sanayi sektöründe yüksek katma değer sağlayan seçilmiş OECD üyesi ülkelerde (Fransa, Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, Belçika, Japonya, İtalya ve İspanya) dengeli panel veri analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada, temel belirleyiciler olarak tarımsal katma değer, tarımsal arazi alanı, sanayileşme ve CO2 emisyonları kullanılmıştır. Değişkenlerin tanımları ve alındıkları veri tabanları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin tanımları ve kaynağı

Değişkenler	Tanımları	Kaynak
Tarımsal Katma Değer	Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (GSYİH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası
Tarımsal Arazi Alanı	Tarım arazisi (arazi alanının yüzdesi)	Dünya Bankası
Sanayileşme	İmalat, katma değer (GSYİH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası
CO2 Emisyonları	CO2 emisyonları (kişi başına metrik ton)	Dünya Bankası

Tarımsal katma değer kavramı, tarım sektöründe elde edilen çıktıların toplamı ile girdiler çıkarıldıktan sonra kalan net çıktıyı ifade etmektedir. Tarımsal arazi ise, kalıcı ekinler ve kalıcı otlaklar altında ekilebilir arazi alanının payını ifade eder. Ekilebilir arazi, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından geçici ekin yapılan arazi (çift ekilen alanlar bir kez sayılır), biçme veya mera için geçici çayırılar, pazar bahçeleri altındaki arazi ve geçici olarak dinlenmeye bırakılan arazi olarak tanımlanan araziye kapsar. Kalıcı mahsuller altındaki arazi, araziye uzun süre işgal eden ve her hasattan sonra tekrar ekilmesi gerekmeyen kauçuk, kahve ve kakao gibi mahsullerle ekilen arazidir. Bu kategoride, yemiş ağaçları, meyve ağaçları, çiçekli çalılar ve asmaların altındaki araziler yer alırken, ahşap ya da keresteye yönelik olarak yetiştirilen ağaçların altındaki araziler yer almaz (World Bank, 2020).

Çevre kirliliği göstergesi olarak çalışmada kullanılan CO2 salınımı, fosil yakıt yakılmasından ve çimento üretimi esnasında salınan salınımlardır. Katı, sıvı ve gaz yakıt tüketimi ve gaz alevlenmesi esnasında salınan CO2’yi kapsamaktadır (World Bank, 2020).

Tablo 2. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik bilgileri

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
Tarımsal Katma Değer	200	1.421	0.678	0.546	3.745
Tarımsal Arazi Alanı	200	50.022	15.118	12.063	73.732
Sanayileşme	200	14.030	3.655	8.707	22.452
CO2 Emisyonları	200	8.981	3.383	4.460	20.470

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik bilgileri incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip olan değişkenin tarımsal arazi alanı, en düşük ortalamaya

sahip olan değişkenin ise tarımsal katma değer değişkeni olduğu görülmektedir. 2000-2019 yılları arasında kapsayan dönemde tarımsal katma değer 0.546 ile 3.745 arasında değiştiği ve ortalama olarak 1.421 değerini aldığı görülmektedir. Tarımsal arazi alanı değişkeninin değerinin 12.063 ile 73.732 arasında değiştiği ve ortalama olarak 50.022 değerini aldığı, sanayileşme değişkeninin değerinin 8.707 ile 22.452 arasında değiştiği ve ortalama olarak 14.030 değerini aldığı, CO2 emisyonları değişkeninin değerinin 4.460 ile 20.470 arasında değiştiği ve ortalama olarak 8.981 değerini aldığı görülmektedir.

Tarım ve sanayi sektörünün çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla Model 1 tahmin edilmiştir (1).

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Y_{it} : Çevre Kirliliği (CO2 Emisyonları, Bağımlı Değişken)

β_0 : Sabit Terim

$\beta_1, \beta_2, \beta_3$: Bağımsız değişkenlere (X_1, X_2, X_3) ait katsayılar

X_1 : Tarımsal Katma Değer

X_2 : Tarımsal Arazi Alanı

X_3 : Sanayileşme

ε_{it} : Hata Terimleri

Model 1'e göre çevre kirliliği (CO2 emisyonları) bağımlı değişken iken tarımsal katma değer, tarımsal arazi alanı ve sanayileşme bağımsız değişkenler olarak analize dahil edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı testi, birim kök testlerinin belirlenmesinde uygulanmaktadır. Bu bağlamda yatay kesit bağımlılığı olmadığında birinci nesil, yatay kesit bağımlılığı olduğunda ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır (Özen, 2022). Yatay kesit bağımlılığının test edilmesi amacıyla uygulanan analiz testleri; Pesaran (2004) CDLM testi, Breusch ve Pagan (1980) CDLM1 testi ve Pesaran (2004) CDLM2 testleridir. CDLM1 ve CDLM2 testleri $T > N$ olduğunda yatay kesit bağımlılığının bulunup bulunmadığını analiz etmektedir. Bununla birlikte CDLM testi $N > T$ ise yatay kesit bağımlılığının varlığını test etmektedir. Breusch ve Pagan (1980) CDLM1 ve Pesaran (2004) CDLM2 yatay kesit bağımlılığının testleri $T > N$ olması halinde kullanılan test yöntemleridir (Çınar, 2010).

Panel veri analizi uygulanırken, durağanlığın belirlenmesinde birim kök ve panel eşbütünlüğün belirlenmesinde homojenlik büyük önem taşımaktadır. Eğim parametrelerinin homojenliği delta testi yardımıyla incelenir. Eğim katsayılarının homojenlik testleri Pesaran ve Yamagata tarafından 2008 yılında geliştirilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008).

Birim kök analizinde seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin araştırılması için ilk olarak serilerin durağanlığına ve aynı derecede eşbütünlük olup olmadığına dikkat etmek gerekir. Pesaran (2007) birim kök testinde her bir kesitin durağanlığını ifade eden CIPS sonuçları bulunmaktadır. CIPS istatistiği için, kesitlerin her biri için ayrı ayrı hesaplanan t-istatistiklerinin ortalaması alınmaktadır ve CIPS istatistiğinin kritik değerleri Pesaran (2007) tarafından ifade edilmiştir (Pesaran (2007). CIPS istatistiği, Im vd. (2003) (IPS) tarafından geliştirilen t istatistiğinin yatay kesit bağımlılığı kapsayan geliştirilmiş biçimi temel alınarak aşağıdaki denklemde sunulmuştur (2):

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (2)$$

Westerlund (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünlük analizi, hata düzeltme modeline dayanmaktadır. Westerlund (2007) panel eşbütünlük testi, panel verilerle çalışılırken iki ya da daha fazla değişken

arasındaki eşbütünlük ilişkisini ele almak için uygulanmaktadır. Test istatistiklerinin oluşturulması için Westerlund (2007) tarafından aşağıdaki denklem tahmin edilmiştir (3):

$$\Delta y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i y_{i,t-j} + \lambda'_i x_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta y_{i,t-j} + e_{it} \quad (3)$$

Denklemden $d_t = (1, t)'$ deterministik bileşenler ve $\delta_i = (\delta_{1i}, \delta_{2i})'$ parametrelerin ilişkili vektörü olarak ifade edilmektedir. Öte yandan α_i hata düzeltme parametresi olup en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilerek uygulanmaktadır (Demir ve Görür, 2020).

Çalışmada eşbütünlük analizinden sonra (Pedroni, 2000, 2001) tarafından geliştirilen DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares) yöntemi ve DOLS yönteminin geçerliliğini teyit etmek amacıyla da FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) yöntemi uygulanmıştır. Bu bağlamda “FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahminlerdeki (otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan) sapmaları düzeltir, DOLS yöntemi modele dinamik unsurları da dahil ederek statik regresyondaki (özellikle içsellik sorunlarından kaynaklanan) sapmaları da giderebilecek özelliğe sahip bir yöntemdir.” (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013). FMOLS varsayılan olarak otokorelasyon problemiyle ilgilenir ve parametrik değildir (Pasha ve Ramzan, 2019).

4. Bulgular

Tablo 3'te yatay kesit bağımlılığı ile homojenite testlerinin analiz bulgularına yer verilmiştir. Yatay kesit bağımlılık testinden elde edilen sonuçlara göre, tüm olasılık değerleri kritik değer olan 0.05'ten küçüktür. Buna göre seriler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusudur.

Tablo 3. Yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testleri

Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Yatay kesit bağımlılık testleri		
LM	62.570	0.0425
LMadj	2.511	0.0120
CDLM	4.214	0.0000
Homojenlik testleri		
Δ	6.345	0.000
Δ adj	7.327	0.000

Homojenlik testinden elde edilen sonuçlara göre tüm olasılık değerleri kritik değer olan 0.05'ten küçüktür. Eğimin homojenliği testlerinden elde edilen sonuçlara göre, eğimin homojen olduğu yönündeki sıfır hipotezi reddedildiğinden ülkeye özgü heterojenlik söz konusudur.

Tablo 4. CIPS birim kök testi (2000–2019)

Panel CIPS testi	Sabit	Sabit & Trend
TKD	-3.204 ^a	-3.385 ^a
SANAYİ	-1.727	-2.466
ΔSANAYİ	-4.269 ^a	-4.669 ^a
TAA	-2.928 ^a	-2.655
ΔTAA	-5.024 ^a	-5.181 ^a
CO2	-2.336 ^c	-2.562
ΔCO2	-3.885 ^a	-3.927 ^a
Kritik Değerler	10% 5% 1%	10% 5% 1%
	-2.21 -2.34 -2.6	-2.74 -2.88 -3.15

^a %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

^c %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

CIPS birim kök test istatistikleri Tablo 4'te verilmiştir. CIPS testinin Tablo değerleri kritik değerlerden mutlak değer içerisinde büyükse seride birim kök olduğu sıfır hipotezi reddedilerek seride birim kök olmadığı alternatif hipotezi kabul edilir (Pesaran, 2007). CIPS testinden ulaşılan sonuçlara göre, tarımsal katma değer değişkeninin sabitli ve sabit & trendli modelde düzeyde durağan olduğu, sanayileşme değişkeninin sabitli ve sabit & trendli modelde düzeyde durağan olmadığı, tarımsal arazi alanı ve CO2 emisyonları değişkenlerinin ise sabitli modelde düzeyde durağan olduğu fakat sabit & trendli modelde düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. Ancak tüm değişkenler birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Yani tüm seriler birinci dereceden durağandır. Tüm seriler birinci dereceden durağan olduklarından, seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı incelenebilir. Burada eşbütünleşme ilişkisinin tespitinde Westerlund panel eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Bu testin tercih edilmesinin sebebi hem uzun dönem eş bütünleşme ilişkisinde hem de kısa dönem dinamiklerinde büyük ölçüde heterojenliğe izin vermesidir. Ayrıca bu test yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu serilerde daha uygun sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Tablo 5. Westerlund ECM panel eşbütünleşme testleri

Test edilen ilişki	G _t	G _a	P _t	P _a
Tarımsal katma değer ile CO2 emisyonları	-2.150 _c	-8.006	-8.476 _a	-11.141 _a
Sanayileşme ile CO2 emisyonları	-1.839	-5.539	-8.997 _a	-10.976 _a
Tarımsal arazi alanı ile CO2 emisyonları	-3.143 _a	34.545 _a	-9.242 _a	-14.194 _a

^a %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

^c %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 5'te Westerlund ECM panel eş bütünleşme testinin bulgularına yer verilmiştir. Tablo 5'e göre tarımsal katma değer ile CO2 emisyonları değişkenlerinin G_t ve G_a test sonuçlarına bakıldığında G_t için H₀'ın %10 anlamlılık düzeyine göre reddedildiği, dolayısıyla, en az bir yatay kesit biriminde tarımsal katma değer ile CO2 emisyonları değişkenleri arasında bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir. P_t ve P_a test sonuçlarına bakıldığında her iki test için H₀'ın %1 anlamlılık düzeyine göre reddedildiği, dolayısıyla, P_t ve P_a testlerine göre panelin tümü için %1 anlamlılık düzeyine göre bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir.

Sanayileşme ile CO2 emisyonları değişkenleri için G_t ve G_a testi sonuçları incelendiğinde her iki test için H₀'ın reddedilemediği görülmektedir. Bir başka deyişle, yatay kesit birimlerinde iki değişken

arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur. P_t ve P_a testi sonuçlarına göre her iki test için H₀'ın %1 anlamlılık düzeyine göre reddedildiği, dolayısıyla, P_t ve P_a testlerine göre panelin tümü için %1 anlamlılık düzeyine göre bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir.

Tarımsal arazi alanı ile CO2 emisyonları değişkenleri için G_t ve G_a test sonuçlarına bakıldığında, her iki test için H₀'ın %1 anlamlılık düzeyine göre reddedildiği, dolayısıyla, en az bir yatay kesit biriminde tarımsal arazi alanı ile CO2 emisyonları değişkenleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir. P_t ve P_a test sonuçlarına bakıldığında her iki test için H₀'ın %1 anlamlılık düzeyine göre reddedildiği, dolayısıyla, P_t ve P_a testlerine göre panelin tümü için %1 anlamlılık düzeyine göre bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Panel FMOLS sonuçları

$$CO2_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 TKD_{it} + \beta_2 SANAYİ_{it} + \beta_3 TAA_{it} + u_{it}$$

Ülkeler	TKD	SANAYİ	TAA
Panel Geneli	0.12 ^a	0.31 ^a	0.92 ^a
Fransa	-0.04 (0.06)	-0.36 ^a (0.03)	1.59 ^a (0.05)
Almanya	1.71 ^a (0.21)	0.20 ^a (0.03)	0.98 ^a (0.05)
İtalya	-1.93 ^a (0.39)	0.30 ^a (0.09)	0.33 ^a (0.03)
Japonya	-0.81 (0.88)	-0.10 (0.10)	0.89 ^a (0.33)
Birleşik Krallık	-3.07 (2.00)	1.45 ^a (0.18)	0.33 ^b (0.16)
ABD	2.86 ^a (0.15)	0.89 ^a (0.05)	2.60 ^a (0.09)
Belçika	0.69 ^b (0.33)	0.44 ^a (0.04)	0.39 ^a (0.05)
Hollanda	1.43 ^a (0.25)	-0.20 ^a (0.07)	0.42 ^a (0.03)
İspanya	-1.44 ^a (0.23)	0.70 ^a (0.14)	0.10 (0.07)
Danimarka	1.80 ^a (0.16)	-0.26 ^a (0.06)	1.61 ^a (0.07)

Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

^a %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

^b %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 6'da FMOLS tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Panel FMOLS testinden elde edilen sonuçlar panel bazında incelendiğinde tarımsal katma değer, sanayileşme ve tarımsal arazi alanı değişkenlerinin katsayılarının %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu ve CO2 emisyonlarını pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Buna göre, uzun dönemde tarımsal katma değerdeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarında 0.12 birim; sanayileşmedeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarında 0.31 birim; tarımsal arazi alanındaki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarında 0.92 birimlik bir artışa neden olmaktadır.

Panel FMOLS testinden elde edilen sonuçlar ülke bazında incelendiğinde, tarımsal katma değer Almanya, ABD, Belçika, Hollanda ve Danimarka'da CO2 emisyonlarını pozitif yönde etkilediği, İtalya ve İspanya'da negatif yönde etkilediği, Fransa, Japonya ve Birleşik Krallık'ta ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Sanayileşmenin Almanya, İtalya, Birleşik Krallık, ABD, Belçika ve İspanya'da CO2 emisyonlarını pozitif yönde etkilediği, Fransa, Hollanda ve Danimarka'da negatif yönde etkilediği, Japonya'da ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Tarımsal arazi alanının İspanya dışındaki tüm ülkelerde CO2 emisyonlarını pozitif olarak etkilediği, İspanya'da ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 7'de panel DOLS sonuçlarına yer verilmiştir. Panel DOLS testinden elde edilen sonuçlar panel bazında incelendiğinde tarımsal katma değer ve tarımsal arazi alanı değişkenlerinin katsayılarının %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu ve CO2 emisyonlarını pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Sanayileşme değişkeninin katsayısı istatistiki

olarak anlamsızdır. Buna göre, uzun dönemde tarımsal katma değerdeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarını 1.02 birim; tarımsal arazi alanındaki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarını 1.41 birim artırmaktadır.

Tablo 7. Panel DOLS sonuçları

$CO2_{it} = \alpha_{it} + \beta_1TKD_{it} + \beta_2SANAYI_{it} + \beta_3TAA_{it} + u_{it}$			
Ülkeler	TKD	SANAYİ	TAA
<i>Panel Geneli</i>	1.02 ^a	0.51	1.41 ^a
Fransa	1.63 ^a (0.15)	-1.29 ^a (0.06)	3.25 ^a (0.11)
Almanya	5.39 ^a (0.33)	0.20 ^a (0.05)	0.70 ^a (0.03)
İtalya	-2.10 ^a (0.70)	0.27 (0.19)	0.44 ^a (0.03)
Japonya	-0.91 ^c (0.50)	-0.13 ^a (0.04)	1.05 ^a (0.13)
Birleşik Krallık	-5.81 (6.98)	4.74 ^a (0.44)	2.82 ^a (0.63)
ABD	4.23 ^a (0.97)	0.98 ^a (0.24)	2.26 ^a (0.43)
Belçika	6.05 (6.10)	-0.53 (0.81)	1.26 ^b (0.61)
Hollanda	0.59 ^c (0.35)	-0.10 (0.10)	0.41 ^a (0.04)
İspanya	-1.30 ^a (0.46)	0.86 ^a (0.31)	-0.12 (0.15)
Danimarka	2.45 ^a (0.16)	0.14 ^c (0.08)	2.03 ^a (0.12)

Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

^a %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

^b %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

^c %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu gösterir.

Panel DOLS testinden elde edilen sonuçlar ülke bazında incelendiğinde, tarımsal katma değer Fransa, Almanya, ABD, Hollanda ve Danimarka'da CO2 emisyonlarını pozitif yönde etkilediği, İtalya, Japonya ve İspanya'da negatif yönde etkilediği, Birleşik Krallık ve Belçika'da ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Sanayileşmenin Almanya, Birleşik Krallık, ABD, İspanya ve Danimarka'da CO2 emisyonlarını pozitif yönde etkilediği, Fransa ve Japonya'da negatif yönde etkilediği, İtalya, Belçika ve Hollanda'da ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Tarımsal arazi alanının İspanya dışındaki tüm ülkelerde CO2 emisyonlarını pozitif olarak etkilediği, İspanya'da ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Yaşanan ekonomik gelişmelere paralel olarak, dünya nüfusunun hızlı yükseliş trendine girmesi talebin artmasına ve ihtiyaçların çeşitliliğine yol açarken, doğa üzerindeki kaynak kullanımını artırmıştır. Doğal kaynaklar üzerindeki bu yoğunlaşma, doğanın kendini yenileme gücünü zayıflatırken çevresel bozulmaların baş göstermesine, çevre sorunları ve sürdürülebilirlik kavramlarının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Çevre sorunlarının ortaya çıkışı, küresel ölçekte ülkelerin mücadele etmek zorunda kaldıkları en önemli konulardandır. Çevresel sorunların önlenmesi ve çözümlerin geliştirilmesi uluslararası boyutta bir öneme sahipken, gelecek nesillerin daha sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak ve çevresel sorumluluk tüm ekonomik aktörler için zorunluluk haline gelmektedir (Şahin vd., 2004).

Tarım ve sanayi sektöründeki büyüme çevre üzerinde ciddi olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Kitlesele üretim, insanın sürekli ihtiyaçlarını karşılamak üzere kitlesele kirliliğe neden olmuştur. Tarım ve sanayi üretiminin devamlılığı doğal kaynaklara bağlıdır. Özellikle tarım sektöründe, ekonomik faaliyet alanı olarak, diğer bütün faaliyet alanlarına göre çok daha fazla doğal kaynaklara bağımlı üretim yapılmaktadır. Tarım sektöründe toprak, su gibi doğal kaynaklar doğrudan tarımsal girdi

oluştururken, tarımsal üretim bu kaynakların miktarının ve kalitesinin devamlılığına bağlıdır.

Diğer taraftan tarım sektörü, geçmişten bugüne doğaya zarar vermemiş hatta flora ve faunanın korunmasına katkıda bulunmasına rağmen tarım kültürüne geçişle birlikte, insanoğlu doğayı ihtiyaçlarını karşılayacak faktör olarak gören tarımsal çevre sorunsalının da ortaya çıkmasına yol açmıştır (Olhan, 2021).

Bu çalışmada, tarım ve sanayi sektörünün çevre kirliliği üzerindeki etkisi seçilmiş OECD üyesi ülkelerde (Fransa, Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, Belçika, Japonya, İtalya ve İspanya) araştırılmıştır. Çalışmada 2000-2019 dönemine ait veri setinden hareketle panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmanın FMOLS analiz bulgularına göre; tarımsal katma değer, sanayileşme ve tarımsal arazi alanı değişkenlerinin katsayılarının %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu ve CO2 emisyonlarını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Uzun dönemde tarımsal katma değerdeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarını 0.12 birim; sanayileşmedeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarını 0.31 birim; tarımsal arazi alanındaki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarını 0.92 birim artırmaktadır. Bununla birlikte panel DOLS bulgularına göre; uzun dönemde tarımsal katma değerdeki 1 birimlik artış CO2 emisyonlarında 1.02 birim artışa; tarımsal arazi alanındaki 1 birimlik artış ise CO2 emisyonlarını 1.41 birim artırmaktadır.

Tarım ve sanayi sektörü, karbondioksit salınımını önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla çevre kirliliğinin azaltılması için tarım ve sanayi sektöründe bu kirliliğe yol açacak faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar geliştirilmelidir. Bu kapsamda, tarım sektöründe çevreye duyarlı modern tekniklerin kullanımı ve buna yönelik çiftçi farkındalığının artırılması, organik tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, bilinçli sulama, gübre ve tarım ilacı kullanımı konusunda dikkatli olunması gibi uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır. Yine önemli küresel sorun olan, gıda israfı ile mücadele; sera gazı emisyonlarını azaltacak, gereksiz su, enerji, gübre ve tarımsal alan kullanımının önüne geçilebilecektir. Gıda israfının önlenmesi konusunda tüketici farkındalıkları artırılmalı ve gıda tedarik zincirinde gıda kayıplarını engelleyen her türlü düzenleyici, önleyici sistemler kurulmalıdır. Özellikle devlet ve sivil toplum örgütleri iş birliği yaparak toplumun tüm kesimlerinde, gıda ve her türlü tüketim israfına yönelik birlikte mücadele vermeli. İsraf ve sağlıklı beslenme konusu, okullarda ders olarak müfredata dahil edilmeli, bilinçli tüketim kültürü oluşturulmalıdır. Diğer taraftan tarım arazilerinin optimum düzeyde kullanımı hem tarımsal üretimin devamlılığı hem de çevresel hassasiyet için önem teşkil etmektedir.

Sanayi sektöründe CO2 emisyonunun azaltılması yönünde politikalar geliştirilmelidir. Bu bağlamda, sanayi sektöründe enerji verimliliğinin sağlanması ve tasarrufların artırılmasına yönelik tedbirler alınmalı, çevre dostu yenilikçi üretim teknolojileri geliştirilmeli ve sanayi politikaları buna göre tasarlanmalıdır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm aşamalar, yazarlar tarafından ortak olarak yazılmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Ahmed, K., Shahbaz, M., Qasim, A. ve Long, W. (2015). The linkages between deforestation, energy and growth for environmental degradation in Pakistan. *Ecological Indicators*, 49, 95-103. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.09.040>
- Altınöz, B. (2022). The nexus among agriculture sector development and environmental degradation in emerging economies. *ETIKONOMI*, 21(2), 239-250. <https://doi.org/10.15408/etk.v2i2.25073>
- Asumadu-Sarkodie, S. ve Owusu, P. A. (2017). The causal nexus between carbon dioxide emissions and agricultural ecosystem—an econometric approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(2), 1608-1618. <https://doi.org/10.1007/s11356-016-7908-2>
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Climate Watch. (2023). *Agriculture*. <https://www.climatewatchdata.org> adresinden 05.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Çınar, S. (2010). OECD ülkelerinde kişi başı GSYİH durağan mı? Panel veri analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 591-601. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muibd/issue/487/4537>
- Demir, Y. ve Görür, Ç. (2020). OECD ülkelerine ait çeşitli enerji tüketimleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel eşbütünlük analizi ile incelenmesi. *Ekoi: Journal of Econometrics and Statistics*, (32), 15-33. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2020.32.0005>
- Dogan, E. ve Turkecul, B. (2016). CO₂ emissions, real output, energy consumption, trade, urbanization and financial development: testing the EKC hypothesis for the USA. *Environ Sci Pollut Res Int*, 23(2), 1203-1213. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5323-8>
- Halicioğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.11.012>
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Kalaycı, S. ve Özden, C. (2021). The linkage among sea transport, trade liberalization and industrial development in the context of CO₂: An empirical investigation from China. *Frontiers in Environmental Science*, 9, 633875. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2021.633875>
- Karaer, F. ve Gürlük, S. (2003). Gelişmekte olan ülkelerde tarım-çevre-ekonomi etkileşimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 197-206.
- Karasoy, A. (2021). Küreselleşme, sanayileşme ve şehirleşmenin Türkiye'nin ekolojik ayak izine etkisinin genişletilmiş ARDL yöntemiyle incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 208-231. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.929092>
- Kermani, F. I., Ghasemi, M. ve Abbasi, F. (2015). Industrialization, electricity consumption and CO₂ emissions in Iran. *International Journal of Innovation Applied Studies*, 10(3), 969-973.
- Khan, M. T. I., Ali, Q. ve Ashfaq, M. (2018). The nexus between greenhouse gas emission, electricity production, renewable energy and agriculture in Pakistan. *Renewable Energy*, 118, 437-451. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2017.11.043>
- Küçük Doğan, N. (2019). The impact of agriculture on CO₂ emissions in China. *Panoeconomicus*, 66, 257-271. <https://doi.org/10.2298/PAN160504030D>
- Liu, X., Zhang, S. ve Bae, J. (2017). The impact of renewable energy and agriculture on carbon dioxide emissions: Investigating the environmental Kuznets curve in four selected ASEAN countries. *Journal of Cleaner Production*, 164, 1239-1247. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.086>
- Luo, Y., Long, X., Wu, C. ve Zhang, J. (2017). Decoupling CO₂ emissions from economic growth in agricultural sector across 30 Chinese provinces from 1997 to 2014. *Journal of Cleaner Production*, 159, 220-228. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.05.076>
- Muşmul, G. ve Yaman, K. (2018). Çevre ve ekonomi ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(1), 66-86.
- Nesirov, E. (2021). *Azerbaycan'da sürdürülebilir tarım ve çevre ilişkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Ngarava, S., Zhou, L., Ayuk, J. ve Tatsvare, S. (2019). Achieving food security in a climate change environment: Considerations for environmental Kuznets curve use in the South African agricultural sector. 7(9), 108. <https://www.mdpi.com/2225-1154/7/9/108>
- Okumuş, İ. (2020). Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi, tarım ve CO₂ emisyonu ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1), 21-34. <https://doi.org/10.20979/ueyd.659092>
- Olhan, E. (2021). *Tarimsal üretim çevresel kaynakların devamlılığına bağlı. Türk Tarım ve Orman Dergisi*. <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/630/Tarimsal-Uretim-Cevresel-Kaynaklarin-Devamliligina-Bagli> adresinden 15.5.2023 tarihinde alınmıştır.
- Ozturk, I. ve Acaravci, A. (2010). CO₂ emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.07.005>
- Özden, A. (2016). Gelir gruplarına göre ülkelerin tarımsal üretim etkinliklerinin analizi: meta sınır yaklaşımı. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(3), 121 - 128.
- Özen, K. (2022). Konut fiyatları üzerinde etkili olan sosyo ekonomik unsurların hedonik fiyat modeliyle araştırılması: Panel veri analizi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 503-522. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1027502>
- Pasha, A. ve Ramzan, M. (2019). Asymmetric impact of economic value-added dynamics on market value of stocks in Pakistan stock exchange, a new evidence from panel co-integration, FMOLS and DOLS. *Cogent Business & Management*, 6(1), 1653544. <https://doi.org/10.1080/23311975.2019.1653544>
- Pata, U. K. (2018). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO₂ emissions in Turkey: Testing EKC hypothesis with structural breaks. *Journal of Cleaner Production*, 187, 770-779. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.236>
- Paul, S. ve Bhattacharya, R. N. (2004). CO₂ emission from energy use in India: a decomposition analysis. *Energy Policy*, 32(5), 585-593. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(02\)00311-7](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(02)00311-7)
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. B. H. Baltagi, T. B. Fomby ve R. Carter Hill (Ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels* (Vol. 15, s. 93-130) içinde. Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15004-2](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15004-2)
- Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *The Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727-731. <http://www.jstor.org/stable/3211767>
- Pesaran, H. M. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (Working Paper No.435). University of Cambridge. <https://doi.org/10.17863/CAM.5113>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Qiao, H., Zheng, F., Jiang, H. ve Dong, K. (2019). The greenhouse effect of the agriculture-economic growth-renewable energy nexus: Evidence from G20 countries. *Science of The Total Environment*, 671, 722-731. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.03.336>
- Raheem, I. D. ve Ogebe, J. O. (2017). CO emissions, urbanization and industrialization. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 28(6), 851-867. <https://doi.org/10.1108/MEQ-09-2015-0177>
- Rehman, A., Ozturk, I. ve Zhang, D. (2019). The causal connection between CO₂ emissions and agricultural productivity in Pakistan: Empirical evidence from an autoregressive distributed lag bounds testing approach. *Applied Sciences*, 9(8), 1692. <https://doi.org/10.3390/app9081692>
- Shahbaz, M., Jam, F. A., Bibi, S. ve Loganathan, N. (2016). Multivariate Granger causality between CO₂ emissions, energy intensity and economic growth in Portugal: evidence from cointegration and causality analysis.

- Technological and Economic Development of Economy*, 22(1), 47-74. <https://doi.org/10.3846/20294913.2014.989932>
- Soytas, U. ve Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: Challenges faced by an EU candidate member. *Ecological Economics*, 68(6), 1667-1675. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.06.014>
- Şahin, A., Atış, E. ve Miran, B. (2008). Daha etkin tarım-çevre politikaları için homojen alanların belirlenmesi: Ege Bölgesi örneği. *Ekoloji*, 17(67), 15-23.
- Şahin, N. F., Cerrah, L., Saka, A. ve Şahin, B. (2004). Yüksek öğretimde öğrenci merkezli çevre eğitimi dersine yönelik bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 113-128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6758/90891>
- Waheed, R., Chang, D., Sarwar, S. ve Chen, W. (2018). Forest, agriculture, renewable energy, and CO₂ emission. *Journal of Cleaner Production*, 172, 4231-4238. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.10.287>
- Wang, Z., Rasool, Y., Zhang, B., Ahmed, Z. ve Wang, B. (2020). Dynamic linkage among industrialisation, urbanisation, and CO₂ emissions in APEC realms: Evidence based on DSUR estimation. *Structural Change and Economic Dynamics*, 52, 382-389. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.12.001>
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- World Bank. (2020). *World development indicators database*. <https://databank.worldbank.org/Reports.aspx?Source=2&Series=AG.LN.D.AGRI.ZS&Country> adresinden 10.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013). Türk Cumhuriyetlerinde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 145-161. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beyder/issue/3472/47238>

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti çerçevesinde değerlendirilmesi

Analysis of attitudes towards social media advertisements within the framework of psychological well-being and life satisfaction

Emel Sarıtaş^{a*}

^a Öğretim Görevlisi Dr., Pamukkale Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Denizli, Türkiye, emels@pau.edu.tr,
ORCID: 0009-0009-9844-6134

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 17 Ekim 2023

Kabul: 21 Aralık 2023

Anahtar kelimeler:

Sosyal Medya,

Sosyal Medya Reklamcılığı,

Psikolojik İyi Oluş,

Yaşam Memnuniyeti

Makale türü:

Araştırma makalesi

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 17 October 2023

Accepted: 21 December 2023

Keywords:

Social Media,

Social Media Advertising,

Psychological Well-being,

Life Satisfaction

Article type:

Research article

ÖZET

Sosyal medya; her kuşaktan bireyin yer aldığı bir alan haline gelmesiyle kitleler üzerinde etkisi açısından önemli bir iletişim aracı olarak görülmektedir. Sosyal medyada yayınlanan reklamlar işletmelerin hedef kitleleri ile yeni nesil iletişim kurma araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Kısa sürede en fazla kişiye ulaşmayı hedefleyen sosyal medya reklamları birçok avantaja sahip olması nedeniyle tutundurma araçları arasında en çok tercih edilen araçlardan biridir. Sosyal medya mecralarındaki reklamların etkinliğini arttırmak ve hedefe yönelik daha doğru stratejilerle bu mecralarda bulunmak işletmelerin yaşanan yoğun rekabet ortamındaki sürekliliği için önemli görülmektedir. Bu kapsamda sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların bireylerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği ve sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar ile bireylerin psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti arasında ilişki olup olmadığı ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında 391 sosyal medya kullanıcısı ile çevrimiçi ortamda anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Elde edilen veriler Anova, T-testi ve Korelasyon yöntemi ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda ise sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların demografik faktörlere göre farklılık göstermediği, aynı zamanda psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti ile sosyal medya reklamlarına yönelik tutum arasında herhangi bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

Social media is seen as an important communication tool in terms of its impact on the masses, as it has become an area where individuals from all generations take part. Advertisements published on social media are considered as one of the new generation methods of communication for businesses with their target audiences. Social media advertisements, which aim to reach the most people in a short time, are one of the most preferred promotional tool because they have many advantages. Increasing the effectiveness of advertisements in social media channels and being present in these channels with more accurate target-oriented strategies is considered important for the continuity of businesses in the intensely competitive environment. In this context, it is aimed to reveal whether attitudes towards social media advertisements differ according to the demographic characteristics of individuals and whether there is a relationship between attitudes towards social media advertisements and individuals' psychological well-being and life satisfaction. Within the scope of the research, data was collected via online survey method with 391 social media users. The data obtained were tested Anova, T-test and Correlation method. As a result of the research, it is seen that demographic and psychological well-being and life satisfaction do not have any effect on attitudes towards social media advertisements.

* Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: saritasemell@gmail.com

Atıf / Citation: Sarıtaş, E. (2023). Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti çerçevesinde değerlendirilmesi. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 117-125. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1377283>

1. Giriş

Sosyal medya; her kuşaktan bireyin yer aldığı (Sartaş ve Barutçu, 2016) bir ortam olmaya hızla devam ederken, hayatın farklı alanlarındaki var olan ihtiyaçları da karşılar hale geldiği görülmektedir. Günümüzde insanların, işletmelerin, kuruluşların hatta hükümetlerin ticari, sosyal, eğitimsel ve politik olarak birbirleriyle iletişime geçtikleri bir mecra olarak sosyal medya platformlarının önemli bir yeri temsil ettiği yadsınmaz bir gerçektir. Sosyal medyanın maliyet etkinliği, daha geniş kitlelere erişim, erişim kontrolü gibi üstünlükleri nedeniyle tutundurma kanalları arasında (Suresh ve Mohan, 2016) önemli bir yere sahiptir. Sosyal medya reklamcılığı bu tutundurma araçları arasında sıklıkla kullanılmaktadır. İşletmelerin ve markaların sosyal medya yönetim stratejileri ve sosyal medya reklamcılığı yönetimi önemli bir tutundurma faaliyeti olarak görülmekte ve sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları etkileyen unsurları değerlendirilen çalışmalar önem kazanmaktadır.

Bireylerin yaşam memnuniyetleri ve psikolojik iyi oluşları gün içinde birçok kararına ve sosyal ilişkilerine yansımaktadır. Bireysel ve toplumsal iyi oluş özellikle Covid ve Covid sonrası dünyada tüketiciler, birlikler ve toplumlar için çok daha önemli bir soru olarak görülmektedir (Karpen ve Conduit, 2020). İşletmelerde, etik ve sürdürülebilir uygulamaların tüketicileri olumlu yönde etkileyeceği düşüncesiyle müşterilerinin iyi oluşları konusunda daha ilgili olmaya başlamaktadır (Minton, Tan, Tambyah ve Liu, 2020; Sirgy ve Lee 2008). Bu kapsamda bireylerin psikolojik iyi oluşları ve yaşam memnuniyetleri sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar arasında ilişki olup olmadığı önemli bir soru olarak değerlendirilebilir. Araştırma kapsamında sosyal medya reklamlarına yönelik bilgilendirici bulma, rahatsız edici, merak edici ve güvenilir bulma tutumlarının demografik özelliklere göre farklılığı, sosyal medya reklamlarına yönelik bilgilendirici bulma, rahatsız edici, merak edici ve güvenilir bulma tutumları ile psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti faktörlerinin ilişkisi değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler çerçevesinde sosyal medya reklamlarına yönelik bilgilendirici bulma, rahatsız edici, merak edici ve güvenilir bulma tutumlarının demografik faktörlere göre herhangi bir farklılık göstermediği ve sosyal medya reklamlarına yönelik bilgilendirici bulma, rahatsız edici, merak edici ve güvenilir bulma tutumları ile psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Sosyal Medya Reklamcılığı

Sosyal medya platformları, en basit ifadesiyle bireylerin kendi dijital içeriklerini paylaşarak sosyalleşmesini izin veren platformlar (Kaplan ve Haenlein, 2010) olarak tanımlanmaktadır. Kullanıcılara bilgi, görüş ve ilgilerini paylaşma fırsatı tanıyarak aralarındaki etkileşimi kolaylaştırmaktadır (Swar ve Hamid, 2017). Bu platformların kullanım alanı ve amacı ise gün geçtikçe çeşitlenmektedir. Bireyler eğlence de dahil olmak üzere bilgi arama ve iletişim gibi birçok alanda sosyal medyayı kullanmaktadırlar. Bireylerde, özellikle de ergenler ve genç yetişkinler e-oyunlarda, mesajlaşmada ve diğer sosyal medya uygulamalarında geçirdikleri zaman artarak devam etmektedir (Twenge ve Campbell, 2019). Diğer yandan son yıllarda özellikle tüketici hedefli pazarlama faaliyetleri sosyal medya tabanlı pazarlama çalışmaları şeklinde hızla evrilmektedir (Park, Burns ve Rabolt, 2007). Sosyal medya ürün tanıtımından tüketici şikâyetlerine çözüm aramaya, ürün kullanım bilgilerinden kampanya duyurularına, ilgili tanıtıcı link yayınlamadan özel uygulamalara kadar çok

farklı açılardan sosyal medyayı kullandıkları ve etkili oldukları görülmekte (Köksal ve Özdemir, 2013) bu kapsamda reklamcılar dijital etkileşimi artırmak için reklam programlarına sosyal medya reklamcılığını büyük bir hevesle entegre etmektedirler (Voorveld ve vanNoort, 2014). Geleneksel medyanın en temel özelliği; içeriklerin oluşturularak tüketicilere hazır bir şekilde sunulması, güç ve kontrolün çoğunlukla belirli bir kurum veya kuruluşun elinde olmasında iken, sosyal medyada ise kullanıcılar kolaylıkla hesap oluşturabilmekte ve dijital içerik üreticisi haline gelerek paylaşım yapabilmektedir (Akar, 2010; Lester, 2012; Fırat, 2017). Bu dinamik özelliği nedeniyle sosyal medya, reklamcılar için yeni stratejiler geliştirmek zorunda oldukları bir alan olarak değerlendirilebilir. Sosyal medya kullanıcılarının %27'si bu mecralardaki içeriklerden etkilenerek satın alma yaptığını (Zote, 2019); 2000'lerin başından itibaren Amerikalı tüketicilerin %60'ından fazlasının televizyon reklamları yerine, sosyal medyadaki reklamları dikkate aldıkları (Nolcheska, 2017) ifade edilmektedir. Yılda bir kez, ülkelere özel yayınlanan We are social 2022 Türkiye raporuna göre; Covid-19 sürecinde değişen tüketici davranışlarının zamanla alışkanlığa dönüştüğü ve tüketicilerin 2022 yılı verilerine göre İnternet'te günde 8 saat, sosyal medyada ise ortalama 2 saat 59 dakika vakit geçirdiği ifade edilmektedir (Recrodigital, 2022). Bu mecralarda tüketicilerin geçirdiği süre gittikçe artmaktadır.

Sosyal medyanın reklam stratejilerinde işletmeler tarafından bu kadar önemsenmesinin ana nedenleri; sosyal medyanın hedeflenmiş reklam stratejileri uygulayabilme, yüksek ulaşılabilirlik imkânı sunması, maliyetlerden tasarruf sağlama; tüketicilerin bu mecralarda uzun zaman geçirmesi olarak sıralanabilir (Todi, 2008). Sosyal medya reklamcılığı ve etkinliği kapsamında birçok çalışma yapıldığı görülmektedir (Lee ve Hong, 2016; Shiau, Dwivedi ve Yang, 2017; Hossain, Dwivedi, Chan, Standing ve Olanrewaju, 2018). En önemli çalışma alanı ise sosyal medya reklamcılığında yönelik tutumlar olduğu (Chu, Deng ve Cheng, 2020) ifade edilmektedir. Tüketicilerin reklama yönelik tutumları, reklamın etkinliğinin temel belirleyicisi olarak (Mehta, 2000) değerlendirilmektedir. MacKenzie ve Lutz (1989) reklama yönelik tutumu; 'genel olarak reklama karşı sürekli olarak olumlu veya olumsuz bir şekilde yanıt vermeye yönelik öğrenilmiş bir eğilim' olarak tanımlamaktadırlar. Diğer bir tanım ise tutumun, bireyin belirli bir hizmeti kullanmayı olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesi şeklinde yapılmıştır (Ajzen, 1991). Sosyal medya reklamcılığında yönelik tutum ise tüketicinin mobil reklamcılığı beğenmesi veya beğenmemesi olarak tanımlanabilir (Boateng ve Okoe, 2015). Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları etkileyen faktörler açısından; sosyal medya kullanım sıklığı, İnternet bağımlılığı (Alagöz, Yazgan ve Baiturova, 2017), ünlü kullanım etkisi (Sartaş, 2018), inançlar (Yang 2003; Wolin ve Korgaonkar, 2003) ve olumsuz değerlendirilme korkusu (Ülker, 2021) gibi farklı alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Sosyal medya reklamcılığı kullanıcıların demografik ve psikografik verilerine göre tüketicileri etkili bir şekilde hedefleyebilmekte, kişiselleştirilmiş mesajlar ulaştırma imkânı sağlamaktadır (Enders; 2018). Kişiselleştirilmiş hedefli reklamlar ile tüketici ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve doğru zamanda karşılanmaya yönelik bilgilendirme yapılması tüketicilerin bu reklamlarla daha ilgili olmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları etkileyen farklı konuların çalışıldığı görülmektedir.

2.2. Psikolojik İyi Oluş ve Yaşam Memnuniyeti

İyi oluş kavramı; karmaşık ve çok yönlü bir yapı olarak değerlendirilerek (Berganan ve Scott, 2001); genel olarak iki genel bakış açısı ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki hedonik yaklaşım olarak ele alınmış ve genel olarak mutluluk üzerine temellendirilerek;

memnuniyet elde etme ve ağrıdan kaçınma üzerine odaklanmakta; ikincisi ise psikolojik iyi oluş yaklaşımı olarak ele alınmakta, anlam ve kendini gerçekleştirme ile ilgili tanımlamalar (Ryan ve Deci, 2001) olarak görülmektedir. Psikolojik iyi oluş; kendinden hoşnut olma ve yaşam memnuniyetini kapsayan bilişsel yargılardır. Kendinden hoşnut olma, kendi imajını ve değerini kendi gözünde değerlendirmesi iken; yaşam memnuniyeti ise bireyin kendi yaşamını değerlendirmesidir (Diener, Suh ve Oishi, 1997). Bir kimsenin olumsuz duygulardan ziyade olumlu duygularının daha fazla olması ve yaşamına dair genel düşüncelerine bakıldığında pozitif olarak adlandırması psikolojik iyi oluşunun yüksek olması anlamında gelmektedir (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019). Kendine karşı olumlu bir tutum içinde olma, kendini kabul etme, geçmiş yaşam ile iyi ve kötü özellikleri hakkında olumlu duygulara sahip olması (Ryff, 1989) yaşam memnuniyeti göstergelerindedir. Kendini kabul, diğer insanlar ile pozitif ilişkiler, çevresel kontrol, özerklik, kişisel gelişim ve yaşam amacını içermektedir (Ryff, 1989). Psikolojik iyi oluşun insan yaşamına olumlu birçok katkısı olduğu yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Sağlıklı olma ve daha uzun yaşama, işte ve sergilenen performansta başarının artışı, gelirin artması, daha etkin sosyal ilişkilere sahip olma şeklinde bu katkılar sıralanabilir (Diener ve Chan, 2011). Özellikle sosyal ilişkilere yoğunlaşma eğiliminde artış ve yeni sosyal ilişki kaynaklarının oluşturulmasında psikolojik iyi oluş halinin ilişkileri nitelik ve nicelik olarak desteklediği (Lyubomirsky, King ve Diener, 2005) ifade edilmektedir. Yaşam memnuniyeti ise genel olarak bireyin ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması olarak (Diener vd., 1985) bireyin gün içinde deneymediği tüm olaylarda negatif duygulardan ziyade daha çok pozitif duygulara sahip olması (Deniz, vd., 2010) şeklinde de ifade edilmektedir. Bununla birlikte; bireyler hayatlarını bir bütün olarak örneğin evlilikleri, aile hayatı, amaç arayışı, sosyal ilişkiler, sağlık durumları, yaşamdaki başarıları, güvenlik gibi birçok diğer faktörü de göz önüne alarak memnuniyetlerini değerlendirebilirler (akt. Wills, 2007).

3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bireylerin yaşam memnuniyetleri ve psikolojik iyi oluşları gün içinde birçok kararına ve sosyal ilişkilerine yansımaktadır. Psikolojik iyi oluş ve sosyal medya kullanımı arasında ilişki (Ümmet vd., 2019; Özdemir, 2021; Soner ve Yılmaz, 2018; Doğan 2016) ve yaşam memnuniyeti ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişki (Valkenburg, 2022; Yang, Wei ve Tang, 2019; Liu vd., 2019) birçok çalışmaya konu olmuştur. Bireysel ve toplumsal iyi oluş özellikle Covid ve Covid sonrası dünyada tüketiciler, birlikler ve toplumlar için çok daha önemli bir soru olarak görülmektedir (Karpen ve Conduit, 2020). Bireylerin, ailelerin, birliklerin ve toplumların iyi oluşlarını geliştirmek/iyileştirmek sadece kamu yönetimi için değil aynı zamanda tüketiciler içinde giderek önemli bir kriter olmaktadır (Diener, Oishi ve Lucas, 2015; Scott ve Maclaran, 2013). İşletmelerde, etik ve sürdürülebilir uygulamaların tüketicileri olumlu yönde etkileyeceği düşüncesiyle müşterilerinin iyi oluşları konusunda daha ilgili olmaya başlamaktadır (Minton, Tan, Tambyah ve Liu, 2020; Sirgy ve Lee 2008). Bu nedenle psikolojik iyi oluş, pazarlama alanında gittikçe önemi artan bir çalışma alanı olarak değerlendirilmektedir (Mogilner ve Norton 2015; Chen vd., 2021). Bu çerçevede psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti ile sosyal medya reklamlarına yönelik tutum arasında ilişkinin varlığı incelenmeye değer görülmüştür. Bireylerin psikolojik iyi oluşları ve yaşam memnuniyet durumlarının sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar arasında ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanılmaması çalışmanın önemini arttırmaktadır. Demografik faktörlere göre sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlardan bilgi verici, eğlence ve güvenilir bulma

tutumları yaş ve cinsiyet açısından Akkaya (2019) tarafından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezlerin test edilmesi amaçlanmaktadır.

H₁: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{1a}: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{1b}: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{1c}: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{1d}: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H₂: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir

H_{2a}: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{2b}: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{2c}: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{2d}: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H₃: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{3a}: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{3b}: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{3c}: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{3d}: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H₄: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{4a}: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{4b}: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{4c}: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H_{4d}: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

H₅: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₆: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₈: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₉: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₀: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₁: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₂: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

Psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti ile bireylerin sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar arasında ilişkiyi analiz etmek için yapılan tanımlayıcı araştırma için gerekli verilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutum ölçeği için Yemez (2016) tarafından geçerliliği test edilmiş çalışmadan yararlanılmıştır. Ölçek 18 sorudan ve 'bilgilendirme', 'rahatsız edicilik', 'merak' ve 'güvenirlilik' faktörleri olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Yedi sorudan oluşan psikolojik iyi oluş için Rosenberg (1989), beş sorudan oluşan yaşam memnuniyeti ölçeği için ise Diener, Suh ve Oishi (1997) tarafından hazırlanmış ölçekler kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde demografik özelliklerin belirlenmesine yönelik 4 soru ile nominal ölçek, sosyal medya reklamlarına yönelik tutum, psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyet ölçekleri ise 5'li likert ölçek (1. Kesinlikle Katılmıyorum - 5. Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Araştırmaya başlamadan önce Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik onayı (E-24577862-604.01.02-360471) alınmıştır. Mayıs-Haziran 2023 tarihleri arasında sosyal medya kullanan kişiler üzerinde bilgilendirilmiş onam formu ile gönüllülük esasına dayalı olarak çevrimiçi yollar vasıtasıyla 402 kişi anket formunu doldurmuş, 11 anket eksik veri nedeniyle ile geçersiz sayılmıştır. Evren sayısının belirsiz olması halinde %5 hata marjı ile örneklem hacminin en az 384 olmasının yeterli bulunması (Gegez, 2010: 225) sebebiyle, 391 anket verisi ile yeterli örneklem sayısına ulaşıldığı kabul edilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliği için alpha katsayısı (α) değerlerine bakılmış olup, elde edilen veriler Tablo 1'de gösterilmektedir. Psikolojik iyi oluş α =.814; AVE=.542 ve CR=.891 yaşam memnuniyeti α =.872, AVE=.663 ve CR=.907 ve sosyal medya reklamlarına yönelik tutum α =.761, AVE=.538 ve CR=.953 olduğu görülmektedir. Elde verilere göre araştırma sonuçlarının güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Güvenirlilik tablosu

Ölçek	Cronbach Alpha	AVE	CR	Soru Sayısı
Psikolojik İyi Oluş	.814	.742	.891	7
Yaşam Memnuniyeti	.872	.763	.907	5
Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Tutum	.761	.638	.953	18

Elde edilen verilerin normal dağılımlarını analiz etmek için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Psikolojik iyi oluş ölçek verileri için çarpıklık-.684; basıklık .656; yaşam memnuniyeti ölçek verileri için çarpıklık .090, basıklık -.684, sosyal medya reklamlarına yönelik tutum ölçeği için ise çarpıklık .101, basıklık .246 olarak elde edilmiştir. Değerlerin +1.96 ve -1.96 arasında olması nedeniyle (Can, 2016) verilerin normal değer olarak kabul edildiği ve parametrik testlerin uygulanabileceği görülmektedir.

4. Araştırma Bulguları

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %28.4'ünün kadın, %71.6'sının erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş açısından dağılımında ise, %46.3'sü 18 ile 25 yaş arası, %23.3'ü 36 ile 45 yaş arasında yer almaktadır. Eğitim durumlarında %51.2 oranında lisans, %41.4 ile ön lisans eğitim seviyesinde olduğu görülürken, sosyal medya kullanım oranlarına bakıldığında ise, %51.2 oranı ile 1 ile 2 saat, %41.4 oranı ile 3 ile 6 saat kullanım oranları olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özellikleri

Cinsiyet	N	%	Öğrenim Durumu	N	%
Kadın	111	28.4	Lise	23	5.9
Erkek	280	71.6	Ön lisans	162	41.4
Toplam	391	100.0	Lisans	200	51.2
Yaş			Y. Lisans ve üzeri	6	1.6
18-25	181	46.3	Toplam	391	100.0
26-35	78	19.9	Sosyal Medya Kullanım Oranları		
36-45	91	23.3	1-2 saat	200	51.2
46-55	34	8.7	3-6 saat	162	41.4
56 ve üzeri	7	1.8	7-9 saat	23	5.9
Toplam	391	100.0	10 saat ve üzeri	6	1.6
			Toplam	391	100.0

Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların demografik faktörlere göre farklılığını değerlendirmek adına Anova ve T- testi kullanılmıştır. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların farklılığı yaşa göre Tablo 3'te, cinsiyete göre Tablo 4'te, eğitim düzeyine göre Tablo 5'te ve sosyal medya kullanım sıklığına göre ise Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 3. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları yaşa göre değerlendiren

Anova tablosu						
	Yaş	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	P
S.M. Reklamlarını Bilgilendirici Bulma	15-25					
	26-35	1.828	4	.457		
	36-45	221.881	364	.610	.750	.559
	46-55	223.709	368			
	55 ve üzeri					
S.M. Reklamlarını Merak Edici Bulma	15-25					
	26-35	1231	4	.308		
	36-45	289.786	364	.796	.386	.818
	46-55	291.017	368			
	55 ve üzeri					
S.M. Reklamlarını Güvenli Bulma	15-25					
	26-35	.669	4	.167		
	36-45	220.349	364	.605	.276	.893
	46-55	221.019	368			
	55 ve üzeri					
S.M. Reklamlarını Rahatsız Edici Bulma	15-25					
	26-35	5.749	4	1.437		
	36-45	327.867	364	.901	1.596	.175
	46-55	333.616	368			
	55 ve üzeri					

Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların yaşa göre farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 3'te gösterilmektedir. Tablo 3 incelendiğinde sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ($F_{4-368}=750$; $p=.559>.05$) merak edici bulma ($F_{4-368}=.386$; $p=.818>.05$), güvenli bulma ($F_{4-368}=.276$; $p=.893>.05$), rahatsız edici bulma ($F_{4-368}=1.596$; $p=.175>.05$) tutumlarının yaşa göre herhangi bir farklılık göstermediği görülmektedir.

H_{1a} : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{2a} : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{3a} : Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{4a} : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir hipotezleri red edilmiştir.

Tablo 4. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların cinsiyete göre değerlendiren

T- Testi tablosu						
	Cinsiyet (N)	Aritmetik Ort.	Standart Sapma	t	p**	
S.M. Reklamlarını Bilgilendirici Bulma	Kadın	3.2035	.73505			
	Erkek	3.1571	.83897	.447	.656	
S.M. Reklamlarını Merak Edici Bulma	Kadın	2.5214	.82410			
	Erkek	2.6328	.89927	-.917	.333	
S.M. Reklamlarını Güvenli Bulma	Kadın	2.4991	.73168			
	Erkek	2.5128	.79263	-.135	.893	
S.M. Reklamlarını Rahatsız Edici Bulma	Kadın	3.4700	.91165			
	Erkek	3.3410	.95134	1.031	.304	

Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını inceleme amacıyla T testi ile analiz yapılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde, sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ($t=.447$; $p=.656>.05$), merak edici bulma ($t=-.917$; $p=.333>.05$), güvenli bulma ($t=-.135$; $p=.893>.05$), rahatsız edici bulma ($t=-1.031$; $p=.304>.05$) tutumlarının cinsiyete göre herhangi bir farklılık göstermediği görülmektedir. Bu verilere göre, H_{1b} : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{2b} : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{3b} : Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{4b} : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir hipotezleri red edilmiştir.

Tablo 5. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların eğitim durumuna göre değerlendiren Anova tablosu

	Eğitim	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	P
S.M. Reklamlarını Bilgilendirici Bulma	İlköğretim					
	Lise	3.620	3			
	Lisans	232.114	384	1.207	1.996	.114
	Y. Lisans	235.734	387	.604		
	Doktora ve Üzeri					
S.M. Reklamlarını Merak Edici Bulma	İlköğretim					
	Lise	3.839	3			
	Lisans	304.642	384	1.280	1.613	.186
	Y. Lisans	308.481	387	.793		
	Doktora ve Üzeri					
S.M. Reklamlarını Güvenli Bulma	İlköğretim					
	Lise	4.020	3			
	Lisans	223.642	384	1.340	2.301	.077
	Y. Lisans	227.662	387	.582		
	Doktora ve Üzeri					
S.M. Reklamlarını Rahatsız Edici Bulma	İlköğretim					
	Lise	.387	3			
	Lisans	347.483	384	.129	.142	.934
	Y. Lisans	347.870	387	.905		
	Doktora ve Üzeri					

Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların eğitim durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 5'te gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ($F_{3-387}=1.996$; $p=.114>.05$) merak edici bulma ($F_{4-368}=1.613$; $p=.186>.05$), güvenli bulma ($F_{4-368}=2.301$; $p=.077>.05$), rahatsız edici bulma ($F_{4-368}=.142$; $p=.934>.05$) tutumlarının eğitim durumlarına göre herhangi bir farklılık göstermediği görülmektedir. Bu verilere göre, H_{1c} : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{2c} : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{3c} : Sosyal medya reklamlarını güvenilir

bulma tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{4c} : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, hipotezleri red edilmiştir.

Tablo 6. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları sosyal medya kullanım sıklığına göre değerlendiren Anova tablosu

	Sosyal Medya Kullanım Sıklığı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	P
S.M. Reklamlarını Bilgilendirici Bulma	0-3 saat					
	4-7 saat	3.167	3			
	8-11 saat	234.024	386	1.056	1.741	.158
	12 saat ve üzeri	237.191	389	.606		
S.M. Reklamlarını Merak Edici Bulma	0-3 saat					
	4-7 saat	1.943	3	.648	.809	.489
	8-11 saat	309.003	386	.801		
	12 saat ve üzeri	310.946	389			
S.M. Reklamlarını Güvenli Bulma	0-3 saat					
	4-7 saat	1.309	3	.436	.732	.533
	8-11 saat	230.092	386	.596		
	12 saat ve üzeri	231.401	389			
S.M. Reklamlarını Rahatsız Edici Bulma	0-3 saat					
	4-7 saat	1.538	3	.513	.569	.635
	8-11 saat	347.570	386	.900		
	12 saat ve üzeri	349.108	389			

Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların sosyal medya kullanım sıklığına göre farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 6'te gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ($F_{3,389}=1.741$; $p=.158>.05$) merak edici bulma ($F_{3,389}=.809$; $p=.489>.05$), güvenli bulma ($F_{3,389}=.732$; $p=.533>.05$), rahatsız edici bulma ($F_{3,389}=.569$; $p=.635>.05$) tutumlarının sosyal medya kullanım sıklığına göre farklılık göstermediği görülmektedir. Bu verilere göre, H_{1d} : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{2d} : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{3d} : Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_{4d} : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların sosyal medya kullanım sürelerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 verilerine göre; H_1 : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_2 : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_3 : Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, H_4 : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir, dolayısıyla H_1 , H_2 , H_3 ve H_4 hipotezleri red edilmiştir.

Bireylerin sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları ile psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyetleri arasında ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla Pearson Korelasyon testi uygulanmış olup, elde edilen veriler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Bireylerin psikolojik iyi oluşları ve yaşam memnuniyetleri ile sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar arasında ilişkiyi gösteren korelasyon tablosu

		S.M.R. Bilgilendirici Bulma	S.M.R. Merak Edici Bulma	S.M.R. Güvenli Bulma	S.M.R. Rahatsız Edici Bulma
Psikolojik İyi Oluş	Pearson	.112**	.067	.061	-.081
	Sig. (2-tailed)	.027	.188	.225	.112
	N	391	391	391	391
Yaşam Memnuniyeti	Pearson	.128*	.137**	.167**	-.138**
	Sig. (2-tailed)	.012	.007	.001	.006
	N	391	391	391	391

* $p=0.05$ $p=**.01$

Tablo verilerine göre bireylerin psikolojik iyi oluşları ile sosyal medya reklamlarına yönelik merak ($r=.067$; $p=.188>.05$), güvenilir bulma ($r=.061$; $p=.225>.05$) ve rahatsız edici bulma ($r=-.081$; $p=.112>.05$) arasından herhangi bir ilişkinin bulunmadığı görülmektedir. Psikolojik iyi oluş ile sadece sosyal medya reklamlarına yönelik bilgilendirici bulma arasında pozitif yönlü ancak zayıf bir ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir ($r=.112$; $p.027<.05$). İlişki düzeyinin anlamlı bir ilişki oluşturamaması nedeniyle ilişki varlığı kabul edilmemektedir. Bu verilere göre ' H_5 : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır, H_6 : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır, H_7 : Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır, H_8 : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır' hipotezleri red edilmiştir.

Bireylerin yaşam memnuniyeti ile sosyal medya reklamlarına yönelik bilgilendirici bulma ($r=.128$, $p=.012<.50$), merak ($r=.137$, $p=.007<.50$), güvenli bulma ($r=.167$, $p=.001<.50$) tutumları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ancak ilişki düzeyinin anlamlı bir ilişki ifade etmediği görülmektedir. Rahatsız edici bulma ($r=-.138$ $p=.006<.50$) ile ise negatif yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu ancak ilişki düzeyinin anlamlı bir ilişki düzeyinde olmadığı görülmektedir. Bu verilere göre ' H_9 : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır, H_{10} : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır, H_{11} : Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır, H_{12} : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır' hipotezleri red edilmiştir. Hipotezlerin kabul ve red durumları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Hipotezlerin kabul ve durumları

Hipotez	Kabul/Red
H_1 : Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.	Red Edilmiştir.
H_2 : Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma tutumu katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.	Red Edilmiştir.
H_3 : Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma ile katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.	Red Edilmiştir.
H_4 : Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma ile katılımcıların demografik özelliklerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.	Red Edilmiştir.

H5: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.
H6: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.
H7: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.
H8: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma ile katılımcıların psikolojik iyi oluşları arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.
H9: Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.
H10: Sosyal medya reklamlarını merak edici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.
H11: Sosyal medya reklamlarını güvenilir bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.
H12: Sosyal medya reklamlarını rahatsız edici bulma ile katılımcıların yaşam memnuniyetleri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.	Red Edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Geleneksel pazarlama kanallarıyla mümkün olmayan, büyük topluluklarla çift yönlü iletişim kurma imkânı tanıyan sosyal medya; işletmelere web sitelerini, ürünlerini, markalarını, hizmetlerini tanıtmaya imkân vermekte; bu kapsamda sosyal medya reklamcılığı önemi her geçen gün güçlenerek artan bir tutundurma aracı olarak işletmelere için önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle sosyal medya mecralarında her türlü ihtiyacın karşılanabilir hale gelmesi ile bu mecralarda geçirilen süre de bireyler açısından da gittikçe artmaktadır. Bu kapsamda sürdürülebilir sosyal medya reklamcılığı için sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğu önemli bir araştırma sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar üzerinde yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve sosyal medya kullanım sıklığı gibi bireyin psikografik özelliklerinde olan psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti özelliklerinin ne derece etkili olduğu bu çalışmadan incelenen önemli sorulardan biridir. Literatürde sosyal medya reklamlarına yönelik bilgi vericilik, eğlence ve güvenilirlik tutumlarının demografik faktörlerden sadece cinsiyet ve yaş unsurları açısından farklılığı araştırılmış ve bu unsurların herhangi bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür (Akkaya, 2019) Bu çalışmaya paralel olarak sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar üzerinde demografik faktörlerden yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve sosyal medya kullanım sıklığına göre herhangi bir farklılık oluşturmadığı bu çalışmanın önemli sonuçlarından biridir. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları değerlendirirken bireylerin demografik özelliklerinin bir kriter olma önemini azalmaya başladığı söylenebilir.

Bireylerin demografik özellikleri yanında psikolojik iyi oluşları ve yaşam memnuniyetleri de araştırılan diğer bir konudur. Sosyal medya mecralarında gösterilen reklamlara yönelik tutumlar bakımından ise bireylerin psikolojik iyi oluşları ve yaşam memnuniyetlerinin ne derece etkilediğini araştırılan herhangi bir araştırmaya rastlanılmaması çalışmanın önemini arttırmaktadır. Çalışmada bireylerin psikolojik iyi oluşları ile sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları arasında bir ilişkinin var olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen verilere göre bireylerin psikolojik iyi oluşları ile sosyal medya reklamlarını ‘güvenilir bulma, rahatsız edici

bulma ve merak’ tutumları arasında herhangi bir ilişkinin mevcut olmadığı görülmektedir. Ancak sosyal medya reklamlarını ‘bilgilendirici bulma’ tutumu arasında bir ilişkinin varlığı olduğu görülse de ilişki düzeyinin pozitif ancak çok zayıf olduğu bu nedenle anlamlı bir ilişki boyutunda olmadığı görülmektedir. Bireylerin yaşam memnuniyetleri ile sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları arasındaki ilişki incelendiğinde ise ‘bilgilendirici bulma, güvenli bulma ve merak’ arasında pozitif ancak çok zayıf olarak adlandırılacak bir ilişki mevcut olduğu görülmektedir. Yaşam memnuniyeti ile rahatsız edici bulma arasında ise negatif yönlü zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Bireylerin yaşam memnuniyetleri düzeyinin sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları üzerinde neredeyse herhangi bir etki oluşturmadığı görülmektedir. Özellikle COVID sürecinde yaşanan pandemi ile evlere kapanma ve COVID sonrası normal hayata dönüş sürecinde bireylerin yaşam memnuniyeti ve psikolojik iyi oluşları önemli bir değerlendirme kriteri olarak görülmesine rağmen bu çalışma sonrasında sosyal medya reklamlarını değerlendirme açısından anlamlı bir etki oluşturmadığı ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya reklamlarının tanımlayıcı özellikleri bilgilendirici olma, güvenli bulma, merak uyandırma ve rahatsız edicilik gibi unsurlarının değerlendirilmesinde bireyin demografik özelliklerin bir farklılık oluşturmadığı, psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti gibi unsurları ile ilişkisi olmadığı, reklamların bilgilendirici, merak uyandırıcı, güvenli ve rahatsız edici bulma gibi tutumların oluşmasında farklı unsurların değerlendirilmesi gerektiği çalışmanın sunmuş olduğu önemli bir çıkarımdır. Reklamın görsel ve içerik tasarımı (kullanılan renk, yazı tipi, ses efektleri, müzik vs.), algılanan sürü davranışı, yakın çevre bilinirlik etkisi, uzman/tanımlı kişi kullanımı, verilen mesajın içeriği gibi reklamın ana unsurları ve sosyal medya mecrasının sahip olduğu özellikler sosyal medya reklamlarına yönelik tutumların üzerinde değerlendirilmesi daha önemli konular olarak görülebilir. Sosyal medya reklam çalışmalarının başarısı ve hedef kitleye ulaşabilme açısından tüketicilerin bilgilendirici, rahatsız edici, merak uyandırıcı ve güvenli bulma tutumlarını etkileyen unsurların neler olduğunu belirlemek reklamların amacına ulaşması için önemli görülmektedir. Sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları etkileyen faktörler açısından; sosyal medya kullanım sıklığı, İnternet bağımlılığı (Alagöz, Yazgan ve Baiturova, 2017), ünlü kullanım etkisi (Saritaş, 2018), inançlar (Yang 2003; Wolin ve Korgaonkar, 2003) ve olumsuz değerlendirilme korkusu (Ülker, 2021) gibi farklı alanlarda çalışmalara ek olarak psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti etkisini bu çalışma ile değerlendirilmiş ve herhangi bir ilişki oluşmadığı görülerek literatüre katkı sunmuştur.

Bireylerin iyi oluş ve yaşam memnuniyetlerinin sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştıran bu çalışmanın zaman ve örneklem gibi bazı sınırlılıkları vardır. Özellikle daha geniş bir örneklem üzerinde bireylerin psikolojik iyi oluşları ve yaşam memnuniyetlerinin diğer dijital mecralardaki reklamlara yönelik tutumlar ile ilişkisi araştırılarak karşılaştırılma yapılması dijital alandaki reklamcılığın değerlendirilmesi açısından tavsiye edilmektedir. Mevcut çalışma yapılacak olan gelecekteki bu çalışmalar için kaynak teşkil edebilecektir.

Etik Kurul Beyanı

Çalışma, Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından değerlendirilmiş ve 29 Mayıs 2023 tarihinde E-93803232-622.02-374645 sayılı karar ile etik açıdan uygun bulunmuştur. Ayrıca ilgili belge, sorumlu yazar tarafından DergiPark sistemine yüklenmiştir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm süreç sorumlu yazar, Emel Sarıtaş tarafından yürütülmüştür.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211
- Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması Sosyal Web’de Pazarlama Stratejileri*. Efil Yayınevi.
- Akkaya, D. T. (2019). Sosyal medya reklamlarında tüketici algılarının demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlere göre karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 535-556.
- Alagöz, S. B., Yazgan, A. E. ve Baiturova, K. (2017). Tüketicilerin internet bağımlılığının sosyal medya reklamlarına yönelik genel algı ve tutumları üzerinde etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 287-310.
- Boateng, H. ve Okoe, A. F. (2015). Determinants of consumers’ attitude towards social media advertising. *Journal of Creative Communication* 10(3), 248-258.
- Can, A. (2016). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chu, S., Deng, T. ve Cheng, H. (2020). The role of social media advertising in hospitality, Tourism and travel: A literature Review and Research Agenda, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, (32)11, 3419-3438.
- Chen, T., S. Dodds, J., Finsterwalder, L., Witell, L., Cheung, M., Falter, T., Garry, H., Snyder, J. ve McCollKennedy, R. (2021). Dynamics of well-being co-creation: A psychological ownership perspective. *Journal of Service Management*, 32(3), 383–406. doi:10.1108/JOSM-09-2019-0297
- Deniz, M., Avsaroglu, S., Deniz, M. E. ve Bek, H. (2010). Motional intelligence and life satisfaction of teachers working at private special education institutions. *Procedia—Social and Behavioral Sciences*, 2, 2300–2304. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.325>
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E., Oishi S. ve Lucas, R. E. (2015). National accounts of subjective well-being. *The American Psychologist*, 70(3), 234–42. <https://doi.org/10.1037/a0038899>
- Diener, E. ve Chan, M. (2011). Happy people live longer: Subjective well-being contributes to health and longevity. *Applied Psychology: Health and Well-being*, 3(1), 1-43.
- Diener, E. ve Biswas-Diener, R. (2003). Findings on subjective well-being and their implications for empowerment. *Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives*, World Bank, Washington.
- Doğan, U. (2016). Effects of social network use on happiness, psychological well-being and life satisfaction of high school students: Case of facebook and twitter. *Education and Science*, 41(183), 217-231.
- Gegez, E. (2010). *Pazarlama Araştırması*. Beta Basım Yayın.
- Hossain, M. A., Dwivedi, Y. K., Chan, C., Standing, C., ve Olanrewaju, A. S. (2018). Sharing political content in online social media: A planned and unplanned behaviour approach. *Information System Frontiers*, 20(3), 485-501.
- Karpen, I. O. ve Conduit, J. (2020). Engaging in times of COVID-19 and beyond: Theorizing customer engagement through different paradigmatic lenses. *Journal of Service Management*, 31(6), 1163–74. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0156>
- Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the world! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Köksal, Y. ve Özdemir, Ş. (2013). Bir iletişim aracı olarak sosyal medya'nın tutundurma karması içerisindeki yeri üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(18), 323-337.
- Lee, J. ve Hong, I. (2016). Predicting positive user response to social media advertising: The roles of emotional appeal, informativeness and creativity. *International Journal of Information Management* 36(3), 360-373.
- Liu, D., Baumeister, R. F., Yang, C-c ve Hu, B. (2019). Digital communication media use and psychological well-being and distress: A meta-analysis. *J computer -Mediated Commun*, 24, 259-274.
- Lyubomirsky, S., King, L. A. ve Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855.
- MacKenzie, S. B. ve Lutz, R. L. (1989). An empirical examination of the structural antecedents of attitude toward the ad in an advertising pretesting context. *Journal of Marketing*, 53(April), 48–65.
- Minton, E. A., Tan, S. J., Tambyah, S. K. ve Liu, R. L. (2020). Drivers of sustainability and consumer well-being: An ethically-based examination of religious and cultural values. *Journal of Business Ethics* 1–24.
- Mogilner, C. ve Norton, M. I. (2015). Consumer happiness and well-being. M. Norton, D. D. Rucker ve C. Lambertson (Ed.), *The Cambridge Handbook of Consumer Psychology* (s. 5–28) içinde. Cambridge University Press.
- Nolcheska, V. (2017). The influence of social networks on consumer behaviour. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 3(4), 75-87.
- Park, H. J., Burns, L. D. ve Rabolt, N. J. (2007). Fashion innovativeness, materialism, and attitude toward purchasing foreign fashion goods online across national borders: The moderating effect of internet innovativeness. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 11(2), 201–214.
- Recrodigital. (2022). We are social 2022 Türkiye Sosyal Medya Kullanım Verileri. <https://recrodigital.com/we-are-social-2022-turkiye-sosyal-medya-kullanimi-verileri> adresinden 18.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Rosenberg, M. (1989). Society and the adolescent self image. *Scholars Journal*, 5(1), 1-34.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.
- Shiau, W. L., Dwivedi, Y. K. ve Yang, H. S. (2017). Co-citation and cluster analyses of extant literature on social networks. *International Journal of Information Management*, 37(5), 390-399.
- Soner, O. ve Yılmaz, O. (2018). Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişki. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 59-73.
- Sarıtaş, E. ve Barutçu, S. (2016). Tüketici davranışlarının analizinde kuşaklar: Sosyal medya kullanımı üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies* 3(2), 1-15.
- Sarıtaş, A. (2018). Sosyal medya reklamlarında fenomen kullanımı ve reklam izleme tercihi. *The Journal of International Scientific Research*, 3(4), 62-74.
- Suresh, M. ve Mohan, R. (2016). Application of social media as marketing promotion tool- A Review, IEEE international conference on computational and computing research, <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=7919587> adresinden 18.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Swar, B. ve Hameed, T. (2017). *Fear of missing out, social media engagement, smartphone addiction and distraction: moderating role of self-help mobile apps-based interventions in the youth*. 10th International Conference on Health Informatics, Porto.
- Todi, M. (2008). Advertising on social networking websites. *Wharton Research Scholars Journal*, 5(1), 1-34.
- Twenge, J. M. ve Campbell, W. K. (2019). Media use is linked to lower psychological well-being: evidence from three datasets. *Psychiatry*. 90, 311–331. <https://doi.org/10.1007/s11126-019-09630-7>
- Özdemir, A. (2021). Genç yetişkinlerde benlik saygısı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisi. <http://acikerisim.ufuk.edu.tr/xmlui/handle/20.500.14065/5067> adresinden 6.8.2022 tarihinde alınmıştır.
- Ümmet, D., Alkan, H., Batal, Ö. ve Kaya, A. (2019). *Ergenlerde sosyal medya*

- bağımlılığının yordayıcısı olarak iyi oluş ve duygusal özerklik.* 21.Uluslararası Psikoloji Danışma ve Rehberlik Kongresi, Antalya.
- Ülker, Y. (2021). Olumsuz değerlendirilme korkusu ile sosyal medya reklamlarına yönelik tutum ilişkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1300-1313.
- Will, E. (2007). Spirituality and subjective well-being: Evidence for a new domain in the personal well-being index, *J Happiness Stud*, 2009 (10),49-69.
- Wolin, L. D. ve Korgaonkar, P. (2003). Web advertising: Gender differences in beliefs, attitudes and behavior. *Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy*, 13(5), 375-385.
- Voorveld, H. A. ve van Noort, G. (2014). Social media in advertising campaigns examining the effects on perceived persuasive intent, campaign and brand responses. *Journal of Creative Communications*, 9(3), 253–268.
- Valkenburg, P. M. (2022). Social media use and well-being: What we know and what we need to know, *Current Opinion in Psychology* (45), 101-294.
- Yang, F. R., Wei, C. F. ve Tang, H. H. (2019). Effect of facebook social comparison on well-being: A meta-analysis. *J Internet Technol*, (20), 1829-1836.
- Yemez, İ. (2016). Doğrulayıcı faktör analizi ile sosyal medya reklamlarına yönelik tutum ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelenmesi: Cumhuriyet Üniversitesi İİBF’de Bir Uygulama, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 2016.
- Yılmaz, H. ve Büyükcebeci, A. (2019). Bazı pozitif psikoloji kavramları açısından helikopter ebeveyn tutumlarının sonuçları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 9(54), 707-744.

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/pub/aruibfdergisi>

Agricultural insurance and natural disasters: an assessment of the financial performance of the Turkish agricultural insurance pool (TARSİM) through selected criteria*

Tarım sigortaları ve doğal afetler: Türk tarım sigortaları havuzu (TARSİM) finansal performansının seçili kriterler dâhilinde değerlendirilmesi

Hasan Arda Burhan^{a**}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Kütahya, Türkiye, arda.burhan@dpu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-4043-2652

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 20 November 2023

Accepted: 14 December 2023

Keywords:

Natural Disasters,
Agricultural Insurance,
Agricultural Insurance Pool (TARSİM),
Financial Performance,
Multi-Criteria Decision Making

Article type:

Research article

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 20 Kasım 2023

Kabul: 14 Aralık 2023

Anahtar kelimeler:

Doğal Afetler,
Tarım Sigortası,
Tarım Sigortaları Havuzu (TARSİM),
Finansal Performans,
Çok Kriterli Karar Verme

Makale türü:

Araştırma makalesi

ABSTRACT

Agriculture is closely linked to weather and climatic conditions, rendering it vulnerable to the impact of natural disasters. While such risks are inherent in agricultural activities, the escalation in both frequency and severity of these disasters in recent years can be attributed to the interplay of climate change, global warming, and ecological degradation. In this context, agricultural insurances offer financial assistance to farmers by extending insurance coverage to mitigate potential production failures stemming from these hazards. In Turkey, the insurances included in the Agricultural Insurance Pool (TARSİM) range from crop, greenhouse, and poultry, to drought yield insurances. In this study, the financial performance of TARSİM during the period 2018-2022 has been evaluated by using Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) objective criteria weighting with Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS) and Multi-Attributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA) multi-criteria decision-making (MCDM) techniques. The analyses included seven financial ratios based on eight indicators, and as a result, the criterion with the highest weight was determined as the Total Premiums Received-Equity ratio, and by considering all utilized methods, the first two years with the best financial performance was identified as 2018 and 2019.

ÖZ

Tarım, hava ve iklim koşullarına sıkı bir şekilde bağlı olması nedeniyle doğal afetlerin etkisine karşı savunmasızdır. Bu tür riskler tarımsal faaliyetlere içkin olsa da son yıllarda bu felaketlerin hem sıklığında hem de şiddetinde yaşanan artışın, iklim değişikliği, küresel ısınma ve ekolojik bozulma arasındaki etkileşimle ilgili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, tarım sigortaları, çeşitli risklerden kaynaklanan potansiyel üretim başarısızlıklarını hafifletmek için tarım sektöründe çalışanlara finansal yardım sunarak potansiyel verim kayıplarına karşı güvence sağlamaktadır. Türkiye'de tarım sigortalarının içeriği, Tarım Sigortaları Havuzu (TARSİM) dâhilinde bitkisel ürün, sera ve kümes hayvanlarından kuraklık verim sigortalarına kadar uzanmaktadır. Finansal performans değerlendirmelerinin sorunları tespit etmek ve yenilikçi stratejiler geliştirmek amacıyla kullanılmasına paralel olarak bu çalışmada, TARSİM'in 2018-2022 dönemindeki finansal performansı, CRITIC objektif kriter ağırlıklandırma ile EDAS ve MAIRCA Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Model, bilançolar ve gelir tablolarından elde edilen sekiz göstergeye dayalı yedi finansal oran içermekte olup, elde edilen sonuçlara göre, en yüksek ağırlığa sahip kriterin Alınan Prim-Öz Sermaye oranı; ele alınan dönem dâhilinde en iyi finansal performansa sahip ilk iki yılın ise 2018 ve 2019 yılları olduğu tespit edilmiştir.

* Çalışma, 9-11 Kasım 2023 tarihlerinde Kütahya'da düzenlenen, EMIDWORLD 1st International Congress on Economics Public Finance Business & Social Sciences isimli kongrede sunulmuş bildirinin revize edilmiş halidir.

** Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: arda.burhan@gmail.com

Atf / Citation: Burhan, H. A. (2023). Agricultural insurance and natural disasters: an assessment of the financial performance of the Turkish agricultural insurance pool (TARSİM) through selected criteria. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 126-136. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1393228>

1. Introduction

Agriculture forms an essential element of human civilization. It acts as a foundational cornerstone for society, showcases deep connections with the worldwide economy, biodiversity, and the historical course of human livelihood. In addition, agriculture contributes to poverty reduction, economic growth and environmental sustainability. According to the 2022 report by the World Bank, while agriculture constitutes around 4% of the global Gross Domestic Product (GDP), it plays an even more substantial role in certain developing countries, contributing over 25% to their GDPs (World Bank, 2022). On the other hand, as events that include geophysical instances such as earthquakes and volcanic eruptions, as well as climate-induced occurrences like floods, storms, and landslides, natural disasters cause human casualties, property losses, disruptions in society, resource depletion, and other phenomena, or a series of adverse effects on both human society and the economy (Bao et al., 2021). Nonetheless, agriculture is highly vulnerability to these adverse natural disasters. It is a well-known fact that the potential cost of these incidents may increase in the future due to the impacts of climate change, which could lead to catastrophic crop losses and livestock mortality, affecting millions of individuals (Hao et al., 2023; Mahul & Stutley, 2010). It is also stated that the impact of global warming and urbanization led to changes in weather-related factors' strength and occurrence rates, as well as in the evolving exposure of crop-bearing entities, which carry significant consequences for the capacity of agricultural production to endure and recover from natural disasters (Zhang et al., 2022). Furthermore, considering the impact of the COVID-19 pandemic on the worldwide economy, it is indicated that the previously favorable mid-term projection for agricultural production and supply-demand has shifted in an unfavorable direction, and has prompted governments to implement necessary actions to adapt to the evolving situation (OECD/FAO, 2020). Consequently, it can be stated that these incidents, risks and uncertainties lead to instability in the agricultural sector and fluctuations in farmers' earnings. In this context, insurance emerges as a viable strategy for managing the effects of the factors mentioned above on national economies, given that risk analysis for such critical emergencies involves evaluating both the likelihood of these events happening and the extent of the damage they can cause. (Zhong et al., 2010). It can also be asserted that insurance offers opportunities to establish collaborations between private and public sectors, diminishing reliance on public resources during the stages of recovery and reconstruction following disasters, severe incidents and significant crisis (Ward & Zurbruegg, 2000). Therefore, adoption of insurance as a mechanism for mitigating agricultural risks has rapidly broadened and become an essential constituent of the complete set of assistance programs for farmers across both developed and developing nations; as agricultural insurance has resulted in enhanced inputs, such as investments, into cultivated lands, thereby supporting farmers' income stability and security through the improvement of their agricultural practices and the optimization of profits (Enjolras & Sentis, 2011; Kostyuchenko et al., 2015; Tsiboe & Turner, 2023). Furthermore, with the contribution of agricultural insurances, it can be stated that an increased availability of liquid capital becomes evident after crisis situations, which reduces the necessity for households to liquidate assets due to credit limitations, and this, in turn, aids farmers in breaking free from cycles of poverty and the aforementioned vulnerabilities of agriculture (Alam et al., 2020). In addition, agricultural insurance serves as an incentive for farmers to embrace eco-friendly production techniques, enhancing production efficiency and concurrently minimizing the release of chemicals into the environment (Zhichkin et al., 2023).

Today, various forms of agricultural insurance are mostly subsidized within government initiatives, although it is stated that agricultural insurances were initially provided by private companies around two hundred years ago, commencing in Europe and subsequently extending to the United States (US) (Smith & Glauber, 2012). For example, in the US, the Federal Crop Insurance Program (FCIP) is administered by the US Department of Agriculture (USDA) to provide farmers with insurance coverage against adverse agricultural circumstances (Baldwin et al., 2023). On the other hand, China initiated a pioneering full-cost insurance approach to safeguard farmers' interests, encompassing a broader spectrum of expenses including labor, fertilizers, pesticides, seeds, and losses arising from pests and natural disasters (Zhong et al., 2023). In the European Union, various member states adopt distinct agricultural insurance systems due to varying risks depending on the country. Particularly, agricultural insurance in France has expanded following the reforms of 2004, covering over 60% of the agricultural land, which is more than 80% in Germany; and on a global scale, it is asserted that Latin America's agricultural insurance sector is relatively well-developed in contrast to regions like Africa and numerous Asian nations; although in India, extensive agricultural insurances based on weather conditions were developed (Vilhelm et al., 2015; Yusuf et al., 2022). Furthermore, in the pursuit of facilitating the establishment of sustainable and cost-effective agricultural insurance programs, the World Bank endorses a country-based agricultural insurance framework, which is rooted in corporate risk management principles and extends to considerations of economic and social dimensions, including the government's fiscal resilience and the welfare of vulnerable communities (Mahul & Stutley, 2010). Hence, it can be asserted that governments and organizations offer agricultural insurance and subsidies as a strategy to mitigate the adverse consequences of extreme conditions and establish a robust, sustainable agricultural framework.

In Turkey, Şeker Insurance introduced the initial agricultural insurance policy in 1957, which was specifically designed for sugar beet producers, then, in 1960, Başak Insurance expanded its services to include a comprehensive range of insurance options, such as coverage for entire plant-based products and animal life (Tekin et al., 2017). In 1995, the Agriculture Insurance Foundation was established to give support to insurance companies by collaborating with some institutions and organizations until the agricultural insurance enacted (Özsayın, 2017). In this context, it's important to highlight that Turkey's agricultural risk management system can be categorized into two distinct periods. The first period began with the introduction of agricultural insurance in 1957 and extended until 2006, coinciding with the establishment of Agricultural Insurance Pool (TARSIM) (Berk & Uçak, 2010).

After the acceptance of the Agricultural Insurance Act on June 14, 2005, TARSIM was established and commenced its operations in 2006. In summary, TARSIM enters into reinsurance agreements with international reinsurance firms, while local insurance agencies serve as intermediaries connecting farmers with TARSIM (Gulseven, 2012). Following the inception of TARSIM, there were initially fifteen insurance companies involved in agricultural insurance. However, as TARSIM's operations expanded, the number of agricultural insurance providers subsequently increased to 24 (Tekin et al., 2017). The procurement of insurance coverage is facilitated through insurers who have received authorization from TARSIM, along with their appointed agents. It is mentioned that through TARSIM, the government offers insurance premium subsidies to farmers as part of its strategy to ensure a consistent food supply and safeguard against the effects of various risks (Oguz & Diyanah, 2021). With the introduction of new forms of agricultural insurance and increased

awareness campaigns, individuals within the agricultural sector have begun to express interest in insurance, and starting from 2014, the Turkish government offered a 50% subsidy on insurance premiums across all insurance categories (Sogué & Akcaoz, 2017). As a result of the expanded range of agricultural insurance options and enhanced awareness efforts, the number of insured producers reached 403,569 in 2016 and between 2005 and 2016, the count of insured producers grew approximately 110-fold (Tekin et al: 2017). As per the most recent official report, the present state of agricultural insurance in Turkey is outlined in Table 1 below:

Table 1. Agricultural insurance trends in Turkey from 2018 to 2022

Years	Number of Policies	Insurance Amount (TL*)	Premium Production (TL)	Government Support Premium Amount (TL)	Paid Claims (TL)
2018	1.756.408	42.217.541.073	2.050.635.088	1.072.036.127	1.065.106.035
2019	2.087.860	55.166.348.492	2.447.064.788	1.275.313.836	1.226.860.024
2020	2.235.626	83.146.049.745	3.198.743.163	1.659.280.218	1.392.944.782
2021	2.517.626	124.396.971.987	4.678.459.288	2.474.128.652	2.554.247.269
2022	3.077.908	296.149.927.061	9.005.954.305	4.822.741.665	3.393.301.958

*TL represent the Turkish Lira currency

Source: TARSIM, 2022

Table 1 indicates a consistent upward trend over the past four years across all categories. Notably, there has been a substantial increase in insurance amounts, premium production, government support premium amount, and paid claims in 2022 compared to previous year. In addition, it can be clearly stated number of policies also increased by almost 50% during the handled period.

On the other hand, Multi-Criteria Decision Making (MCDM) represents a prominent subfield within the domain of operational research, exerting a significant influence across diverse fields such as, engineering, business management, politics, environmental sciences, and healthcare (Huang & Moh, 2017). As a subset of operational research, MCDM methods provide decision-makers with the means to make well-informed choices that take into account a range of criteria, which can sometimes be conflicting. Additionally, MCDM methods are used for performance evaluations within above mentioned fields. One of the most important steps of the MCDM process is the prioritization of criteria, often referred to as the weighting process. According to the related literature, it can be stated that this step can be carried out through subjective weighting, involving expert input, through objective weighting, which relies on quantifiable values associated with the criteria or the combination of both of these approaches (Odu, 2019). In this context, this research assesses TARSIM's financial performance from 2018 to 2022 using an MCDM methodology that relies on objective criteria weighting. To accomplish this, the Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) method was employed to establish the weights for the criteria. To facilitate comparisons among the outcomes, two distinct MCDM methods—namely Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS) and Multi-Attributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA)—were chosen as tools for evaluating performance. The analysis encompassed seven financial ratios derived from eight indicators drawn from balance sheets and income statements. The EDAS method stands as one of the recent additions to the MCDM literature, drawing considerable interest from researchers. EDAS primarily relies on measuring the distances from the average and is

frequently employed in comprehensive decision-making models (Peng, et al., 2022). The benefits of EDAS include its ease of application, capability to accommodate both subjective and objective criteria, rational and comprehensible nature, and straightforward computation processes (Özmen & Aydoğan, 2020). Finally, as highlighted by Qahtan et al. (2023), the MAIRCA method has exhibited higher stability in comparison to frequently employed MCDM ranking methods. Additionally, its capacity to compute the probability associated with each alternative can be regarded as a distinguishing feature that contributes to the method's superiority. Hence, the aim of this study can be stated as to perform a financial evaluation of TARSIM, providing an annual perspective. The structure of the paper is as follows: The next section entails a review of pertinent literature. In the third section, a succinct explanation of the data and methodologies employed are given. Section four includes empirical analyses conducted to determine rankings and presents the results obtained using MCDM methods. The concluding section offers an overview and brief analysis of these findings.

2. Literature Review

Agriculture is typically conducted outdoors, and it's evident that agricultural endeavors inherently carry risk, particularly when considering the impact of natural disasters, which can have detrimental effects on farmers, consumers, and the overall economy (Sogué & Akcaoz, 2017). Furthermore, recent developments such as escalating food prices and the influence of climate change and other natural risk factors in the global economy have heightened the significance of agricultural production (Berk & Uçak, 2010). Consequently, policymakers have increasingly focused on integrating agricultural sustainability into government policies. Within this context, various strategies and tools are available to help farmers manage these risks, with agricultural insurance being one of the notable options (Oguz & Diyanah, 2021). In this regard, it's worth noting that agricultural insurance has garnered significant attention in the relevant literature. Numerous studies have been undertaken to evaluate the efficacy of this risk management tool. Furthermore, within the literature, Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods have proven to be valuable in conducting financial performance assessments. However, it is worth noting that the existing literature lacks studies specifically dedicated to the direct evaluation of the financial performance of agricultural insurance, especially when considering the application of MCDM techniques. Conversely, there are numerous studies that employ MCDM methods to conduct financial performance analyses in various other sectors of the insurance industry. In this context, the related studies are presented below:

Akyüz & Kaya (2013) conducted an evaluation of both non-life insurance companies and life/retirement insurance sectors during the period from 2007 to 2011 by using the Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions (TOPSIS) method. The study incorporated a set of 10 sector-specific financial performance ratios, including measures like the premium-to-equity ratio and the equity-to-total assets ratio and the findings revealed that the non-life insurance sector's most profitable fiscal year occurred in 2007, while its least successful year was 2008. Similarly, for life/retirement insurance companies, the most profitable year was identified as 2007, with the least successful year being 2009. Alenjagh (2013) employed various MCDM methods to assess the performance of insurance companies listed on the Tehran Stock Exchange. The model utilized in this study encompassed seventeen crucial financial ratios. The Analytic Network Process (ANP) was applied to determine the relative significance of each criterion. Subsequently, the Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation (PROMETHEE)

technique was employed to rank these companies based on their financial performance. The results of the study indicated that liquidity level emerged as the most critical criterion, with Parsian Insurance Company demonstrating the highest performance. In Çakır (2016)'s study, the performances of six insurance companies listed on Istanbul stock exchange (Borsa Istanbul) were assessed. In the research, evaluation criteria were assigned weights using the Analytic Hierarchy Process (AHP) method. Subsequently, an interval Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR) model was applied in the second phase of the analysis. The study utilized a model based on 2014 data for criteria such as personnel expenses, written premiums, total assets, and equity. This model was employed to evaluate the financial performance of six unnamed companies.

Bülbül & Köse (2016) focused on the performance of companies operating in the non-life insurance sector within the Turkish insurance industry for the period spanning from 2010 to 2013. They employed the PROMETHEE method for their analysis and eight financial ratios were utilized, including indicators such as the equity-to-technical reserves ratio and the current assets-to-total assets ratio. The study's results highlighted the strong financial performance of Axa and Anadolu Insurance companies. Ksenija et al. (2017) introduced a fuzzy multi-criteria model aimed at streamlining the evaluation of insurance companies operating in Serbia during the period spanning from 2007 to 2014. This model relied on five essential financial indicators and involved the use of Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) and TOPSIS methods. The results of the assessment underscored the significance of equity reserves and business assets as the most critical criteria. Among the companies assessed, Dunav Osiguranje (Dunav Insurance) emerged as the top-ranking company when considering all the criteria, which is followed closely by the DDOR Novi Sad. Perçin & Sönmez (2018) conducted an assessment of the financial performance of various Turkish insurance companies listed on Borsa Istanbul. They employed a combination of Entropy Weight and TOPSIS methods for this evaluation. To facilitate their analysis, they considered profitability, activity, leverage, and liquidity ratios within the dataset from the year 2016. The results highlighted that the most influential criterion for evaluating financial performance was the short-term debts-to-assets ratio, and Ak Insurance was identified as the company demonstrating the most favorable financial performance.

Tayyar et al. (2018) worked on a financial performance analysis using the Reference Ideal Method (RIM) on Turkish insurance companies listed on Borsa Istanbul. They employed 17 financial ratios, including metrics such as premiums earned/equity, liquidity ratio, and loss premium ratio with data spanning from 2015 to 2017. As a result of the analysis, Ray Insurance emerged as the most successful company, which is followed by the Anadolu Insurance and Ak Insurance corporations. Akyüz et al. (2020) performed a ranking of 38 non-life insurance companies, taking into account their performance indicators for the year 2016. They employed a two-step hybrid MCDM method that combined the Best-Worst Method (BWM) and TOPSIS. The model incorporated various financial indicators, such as period net profit, equity, total premium generation, income and expense balance, based on data from 2016. The results of the analysis revealed that the top three companies in terms of performance were Allianz, Anadolu, and Axa Insurance Companies, and these companies also occupied the first three positions in the market share ranking, based on total premium generation in 2016. In a study that do not include a MCDM analysis, Prasada (2020) employed various financial indicators and associated statistics to visually depict and present the performance and potential of agricultural insurance from a global perspective, with a specific focus on Sri Lanka. Two distinct cultivation seasons are observed in this

region known as Maha (from September to March) and Yala (from May to the end of August), which align with two different monsoon periods and based on the research findings, it is reported that the viability of the insurance scheme has shown slightly better results during the Yala season, primarily reflected in lower loss ratios.

Köse & Dikme (2021) assessed the performance of non-life insurance companies in Turkey within a TOPSIS framework. They utilized a model that incorporated input and output variables such as equity, total expenses, period profit/loss, and total premium production based on data from 2013 to 2017. In summary, the analysis identified Allianz, Mapfre, Anadolu, and Axa as the top-performing companies in general during the specified period. However, the companies ranked at the bottom of the list showed variations over the same period. Bilbao Terol et al. (2022) applied the Extended Best–Worst (EBW) and Multiple Reference Point (MRP) methods to establish rankings for non-life insurance companies in Spain from 2009 to 2017. Data for this analysis were gathered from the balance sheets and accounts, encompassing various ratios including premium growth, loss, and expenses and the outcomes of the study unveiled that private companies exhibited superior performance and higher profitability compared to others. Notably, return on equity emerged as the most pivotal criterion in the evaluation. Rahmati & Darestani (2022) conducted an evaluation of insurance companies in the northern region of Iran. They employed the Balanced Scorecard (BSC) framework in conjunction with MCDM techniques. This analysis involved case studies of three specific companies and took into account nine distinct criteria and the findings underscored the paramount importance of increasing service quality as the most critical criterion, which is followed by the criteria of improving the quality of services to attract both new and existing customers and enhancing the flexibility of the service system. In a study aligned with the focus of this research, Pehlivan & Akpınar (2022) assessed the performance of the Agricultural Insurance Pool (TARSIM) over the period from 2011 to 2020. They employed the Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) method to assign weights to the criteria and used the Additive Ratio Assessment (ARAS) method for financial performance analysis, based on data spanning from 2011 to 2020. The selected criteria for the evaluation included gross premium production, gross paid claims, technical profitability ratio, current ratio, and policy count. According to the CRITIC analysis, the most significant criterion was the technical profitability ratio, while the current ratio held the least importance. In terms of the MCDM application, it was observed that TARSIM performed at its highest level in the year 2020 and exhibited its lowest performance in 2014 during the ten-year period. Puška et al. (2023) employed a comprehensive approach to determine the optimal choice among five companies offering agricultural insurance services in the Republic of Serbia. Their approach combined fuzzy Logarithm Methodology of Additive Weights (LMAW), the Entropy method, and Compromise Ranking of Alternatives from Distance to Ideal Solution (CRADIS) method. The outcomes of these methods revealed that the price criterion carried the most significant weight in the evaluation. Furthermore, the CRADIS method indicated that DDOR insurance company provided the most favorable terms for agricultural insurance for farmers.

Considering the methodologies employed in this study, it can also be stated that both the Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS) and Multi-Attributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA) were applied across diverse fields. Torkayesh et al. (2023) conducted a comprehensive review, revealing the successful integration of EDAS in nine fields, including agriculture, business management, construction management, energy and natural resources, healthcare

management, technology, manufacturing, supply chain management, and transportation management. Likewise, a literature review indicates the extensive application of MAIRCA in various domains, ranging from supplier selection (Badi & Ballem, 2018; Chatterjee et al., 2018) to material selection (Chatterjee et al., 2020; Haq et al., 2023) and from economic and financial evaluations (Aksoy, 2021; Günay & Ecer, 2022) to studies on energy resources (Hezam et al., 2023; Narayanamoorthy et al., 2023). However, it is seen that studies combining the EDAS and MAIRCA methods are limited in the literature. These methods have been utilized in research across various domains, including finance, digital divide, e-commerce, supply chain management, and sustainable growth. Examples of such studies include those by Bączkiewicz (2021), Akbari (2022), Dagli (2022), Ecer et al. (2022), and Więckowski (2023).

3. Data & Methodology

3.1. Data

The assessment of the financial performance of the Agricultural Insurance Pool (TARSIM) between 2018-2022 was carried out using data extracted from TARSIM's annual reports (TARSIM, 2018; TARSIM, 2019; TARSIM, 2020; TARSIM, 2021; TARSIM, 2022). Although these reports are available starting from 2006, the years up to 2018 were excluded from the analysis due to missing data for certain financial indicators, such as equity data. Considering the relevant literature (see Bülbül & Köse (2016) and Tayyar et al. (2018) for details) and data availability, eight indicators were extracted from TARSIM's balance sheets and income statements within the annual reports. Subsequently, calculations were made to derive seven financial performance ratios based on these criteria. These ratios are categorized under different headings as mentioned by Tayyar et al. (2018):

- Current Assets-to-Total Assets (CATA), also known as Liquidity Ratio is included in the “Asset Quality and Liquidity Ratios”, which are used to measure the company's ability to cover short-term debts and the strength of its capital,
- Current Assets-to-Short Term Liabilities (Current Ratio) also included in the “Asset Quality and Liquidity Ratios”
- Claims-to-Total Premiums Received, also known as Loss Ratio is categorized under “Profitability Ratios” and are used to measure the company's profitability, calculated with accounting items affecting the company's profitability performance,
- Technical Profit-to-Total Premiums Received is also categorized under “Profitability Ratios”
- The Equity-to-Assets ratio is included in the “Capital Adequacy Ratios” and is generally used to assess how accurately the company's financing is done.
- Total Premiums Received-to-Equity ratio is also included in the “Capital Adequacy Ratios”
- Equity-to-Technical Reserves ratio also appears in the “Capital Adequacy Ratios”

The abbreviated criteria (ratios) and whether they are to be maximized or minimized are provided as follows:

Table 2. Financial performance evaluation criteria for TARSIM

Ratios	Maximize /Minimize
1. Current Assets-to-Total Assets a.k.a. Liquidity Ratio (CATA)	Maximize
2. Current Assets-to-Short-Term Liabilities a.k.a. Current Ratio (CR)	Maximize
3. Claims-to-Total Premiums Received a.k.a. Loss Ratio (LR)	Minimize
4. Technical Profit-to-Total Premiums Received (TPTP)	Maximize
5. Equity-to-Assets (ETA)	Maximize
6. Total Premiums Received-to-Equity (TPE)	Maximize
7. Equity-to-Technical Reserves (ETR)	Maximize

Source: TARSIM (2018) to TARSIM (2022)

Initially, a data preparation process was executed as a follow-up to the data acquisition phase. This step encompassed the computation of the ratios listed in Table 2 and the organization of the dataset for objective criteria weighting and Multi-Criteria Decision Making (MCDM) analysis. In the subsequent section, concise explanations of the employed methods in this step are presented.

3.2. Methodology

3.2.1. Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC)

To determine the objective weights for the given criteria, the CRITIC method, introduced by Diakoulaki et al. (1995), utilizes standard deviation and correlation values. The operational steps of this approach are delineated as follows (Žižović & Marinković, 2020):

- Once the decision matrix is constructed, the performance metrics within this matrix undergo normalization via:

$$x_{ij}^T = \begin{cases} \frac{x_{ij}-\bar{x}_j}{x_j^+-\bar{x}_j}, x_j^+ = \max_i x_{ij}, \bar{x}_j = \min_i x_{ij} \\ \frac{\bar{x}_j-x_{ij}}{x_j^+-\bar{x}_j}, x_j^+ = \min_i x_{ij}, \bar{x}_j = \max_i x_{ij} \end{cases} \quad (1)$$

where x_{ij}^T is the outcome of normalization applied to the ith alternative on j^{th} criterion.

- The standard deviation values are calculated for individual criteria within the normalized matrix.
- Additionally, the correlation for each criterion in the normalized matrix is determined.
- The conflict measure of a specific criterion with respect to other criteria is then computed using the formula below, utilizing each element of the correlation matrix r_{jk} :

$$\sum_{j'=1}^n (1 - r_{jk}) \quad (2)$$

- By combining the two measures mentioned earlier, we calculate C_j , the amount of information encapsulated within criterion j :

$$C_j = \sigma \sum_{j'=1}^n (1 - r_{jk}), j = 1, \dots, n \quad (3)$$

- The weights of criteria (W_j), are obtained by calculating the sums of C_j values:

$$C_k = \sum_{k=1}^m C_j \quad (4)$$

- The criteria weights are calculated by utilizing the following formula:

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^m C_k}, j, k = 1, \dots, n \quad (5)$$

3.2.2. Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS)

Proposed by Keshavarz Ghorabae et al. (2015), the EDAS method, one of the recent addition to the MCDM literature, has garnered considerable interest among researchers. The evaluation process in this methodology revolves around ranking alternatives based on their proximity to the Average Solution (AV) (Torkayesh et al., 2020). The procedural steps of the method are outlined as follows (Keshavarz Ghorabae et al., 2015):

- Calculating the AV for all the criteria by given equation below:

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^n X_{ij}}{n} \quad (6)$$

where X_{ij} again indicates the value of ith alternative with regard to j^{th} criteria.

- Obtaining the PDA and NDA values for both maximization and minimization criteria:

For maximization criteria;

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (7)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (8)$$

For minimization criteria;

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (9)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (10)$$

where PDA_{ij} indicates the positive distance of ith alternative from the AV and NDA_{ij} denotes the negative distance.

- The weighted sum of PDA (SP) and NDA (SN) scores are obtained:

$$SP_i = \sum_{j=1}^m w_j PDA_{ij} \quad (11)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^m w_j NDA_{ij} \quad (12)$$

where w_j accounts for the weight of the jth criteria.

- The SP and SN values are normalized for all alternatives:

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (13)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (14)$$

- The appraisal scores (AS) for all alternatives are obtained:

$$AS_i = \frac{1}{2} (NSP_i + NSN_i) \quad (15)$$

where $0 \leq AS_i \leq 1$.

- Assigning the top rank to alternatives with the highest AS value signifies the optimal choice.

3.2.3. Multi-Atributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA)

The MAIRCA method, initially proposed by Pamučar et al. (2014), is fundamentally based on the distinction between ideal and actual solutions. The procedural steps of this method are delineated as follows (Trung & Thinh, 2021; Günay & Ecer, 2022):

- After formulating the decision matrix, the preference values for alternatives P_{Aj} are derived through the application of the subsequent equation:

$$P_{Aj} = \frac{1}{m} \text{ and } \sum_{i=1}^m P_{Aj} = 1, i = 1, \dots, m \quad (16)$$

where number of alternatives are denoted by m .

- Obtaining the theoretical ranking matrix (K_p) by the following formula:

$$K_p = P_{Aj} * W_j \quad (17)$$

where W_j is the weight of the jth criteria.

- Utilizing the normalized decision matrix x_{ij}^T from equation (1) and K_p values from equation (17), the effective evaluation matrix is calculated through the subsequent equation:

$$K_r = K_{p_{ij}} * x_{ij}^T \quad (18)$$

- Then, the gap matrix (F) is calculated:

$$F = K_p - K_r \quad (19)$$

- By utilizing the following formula, the criteria function values are obtained:

$$Q_i = \sum_{j=1}^n f_{ij} \quad (20)$$

- Finally, the rankings of the alternatives are obtained by considering the ascending order of the Q_i values.

4. Empirical Findings

This study includes two different Multi-Criteria Decision Making (MCDM) applications intended for evaluating the financial performance of the Agricultural Insurance Pool (TARSIM) from 2018 to 2022 based on objective criteria weighting approach. The steps of the analysis is given below in Figure 1:

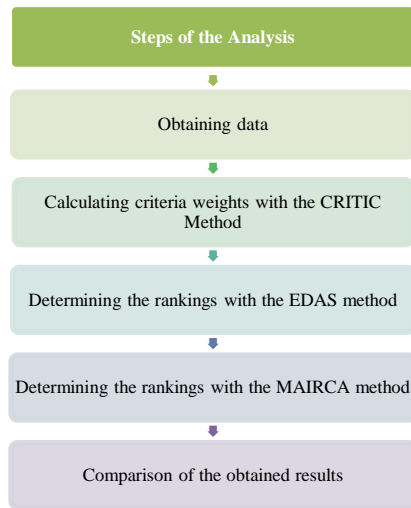

Figure 1. Steps of the performed analysis

In this study, the research proceeded in accordance with the steps illustrated in Figure 1. To begin, the essential datasets were gathered. In order to account for conflicting criteria, the Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) method was utilized to calculate the weights of the criteria. Subsequently, the years were ranked based on financial performance criteria using the Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS) and Multi-Atributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA) methods in succession. The final step involved a comprehensive comparison of the results obtained. Following the data acquisition, the criteria weights derived from the CRITIC method are given below in Table 3:

Table 3. Weights of the criteria from 2018 to 2022

Criteria	Weights
CATA	0.229014501
CR	0.16946319
LR	0.195163796
TPTP	0.244092497
ETA	0.162266016
TPE	0.488559621
ETR	0.149755512

According to the results shown in Table 3, by far the Total Premiums Received-to-Equity (TPE) criteria stand out as the most influential factor, which is followed by the Technical Profit-to-Total Premiums Received (TPTP) and Current Assets-to-Total Assets (CATA) criteria. Considering the related literature, the TPE ratio is a crucial metric, indicating how many times the equity is generated through premium production and serving as a fundamental indicator of the accuracy of financial management (Tayyar et al., 2018). Simultaneously, it's important to note that an excessively high ratio can contribute to insurers facing insolvency due to the rapid growth of premium volume (Chen & Wong, 2004). In addition, according to the Regulation on the Measurement and Evaluation of the Capital Adequacy of Insurance and Reinsurance Companies and Pension Companies prepared by the Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, a TPE ratio exceeding 4 is indicative of heightened risk exposure by the company, while a lower ratio is deemed

unfavorable for the financial performance of the entity (Ministry of Treasury and Finance, 2015). Based on the calculations obtained before the analysis, the TPE value was obtained as 4.32 in the year 2019, with subsequent years consistently exceeding the threshold of 5. Thereby, it can be stated that during the examined period, TARSIM is discerned to be subject to financial risk. On the other hand, since the last three criterion (Equity-to-Technical Reserves, Equity-to-Assets and Current Ratio) yielded close values, indicating a similar level of criteria importance over the observed period according to the CRITIC application. In the next phase of the study, the financial performance of TARSIM over the analyzed period was assessed and compared using the EDAS and MAIRCA methods. The results generated through these MCDM methods are displayed in Table 4:

Table 4. Rankings between 2018 and 2022 by considering TARSIM's financial performance

Ranking	EDAS	MAIRCA
1	2018	2019
2	2019	2018
3	2021	2022
4	2020	2020
5	2022	2021

The results indicate that in 2018 and 2019, the best performances were observed by considering the EDAS and MAIRCA methods. Conversely, the last three years in the dataset stood out as the years with the worst financial performances. Specifically, it can be stated that these outcomes signify an overall decline in financial performance of TARSIM between 2020 and 2022. After reviewing the relevant literature to compare the outcomes of the analysis, it's apparent that there is only one study in the literature that the findings can be compared to, namely the study conducted by Pehlivan & Akpınar (2022). In light of this comparison, it can be noted that there is a similarity between the findings, as both studies include 2019 and 2018 as the years with the successful financial performances. Also when analyzing the results within the studies that utilize both methods in the literature, it can be asserted that, as observed in these studies, the EDAS and MAIRCA methods produced comparable outcomes. The overall evaluation of TARSIM's financial performance, as determined by the annual rankings from 2018 to 2022 using a double MCDM analysis, is illustrated in Figure 2 below.

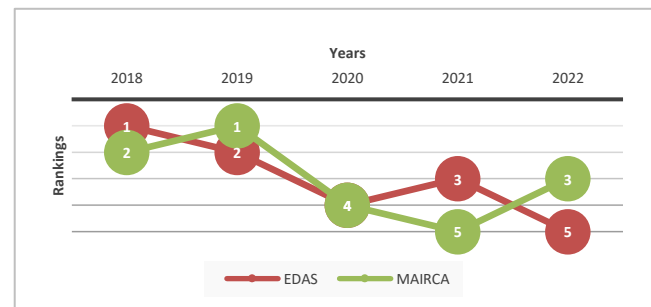

Figure 2. Financial performance comparisons based on EDAS and MAIRCA

As depicted in Figure 2, 2018 and 2019 presented favorable outlooks compared to the previous years. over the past five years. It can also be stated that TARSIM's financial performance has exhibited a consistent decline in after 2019 and persisted into 2021 by considering the MAIRCA method. Although an improvement was seen in performance of 2021 according to

the EDAS method, a notable decrease was evident in 2022. To summarize, 2018 and 2019 stands out as the year exhibiting the most robust financial performance when taking all two methods into account.

5. Discussion & Conclusion

Agriculture constitutes a crucial aspect of human civilization, serving as a fundamental pillar for society with profound ties to the global economy, biodiversity, and the historical evolution of human livelihoods. Furthermore, it plays a significant role in poverty alleviation, economic expansion, and environmental sustainability. The risks in the agricultural production are categorized into risks related to diseases, price risks caused by volatility, crimes such as theft, and risks concerning adverse weather conditions etc. (Pehlivan & Akpınar, 2022). Among these, it can be clearly stated that agriculture is exceptionally susceptible to unforeseeable natural disasters, resulting in substantial harm to human life, property, the environment, and agricultural products (Yalaz, 2023). Additionally, it is evident that the potential costs associated with these occurrences may rise in the future due to the influences of climate change. Hence, it can be affirmed that these events, risks, and uncertainties contribute to instability in the agricultural sector and variations in farmers' incomes. Hence, policymakers and governments globally adopt a direct institutional approach to minimize risks in agricultural production through the implementation of insurance coverage. In this sense, agricultural insurance is recognized as a promising tool for mitigating climate-related risks and bolstering food security (Zou et al., 2022). Agricultural insurance has a history dating back to the early 1800s, with German insurance companies initially offering protection for livestock; however, private sector offerings have primarily centered around specific products (Smith & Glauber, 2012). Today, the delivery systems for insurance exhibit wide variations across nations, and it is evident that many countries utilize agricultural insurance and subsidies as a strategic approach to mitigate the negative effects of extreme conditions, fostering a resilient and sustainable agricultural landscape. In Turkey, Şeker Insurance pioneered agricultural insurance in 1957, subsequently, in 1960, Başak Insurance broadened the coverage for a wide spectrum of plant-based products and animal life (Tekin et al., 2017). Following the approval of the Agricultural Insurance Act on June 14, 2005, TARSİM, commonly known as the Agricultural Insurance Pool, was established and initiated its activities in 2006.

In this study, the financial performance of TARSİM from 2018 to 2022 is evaluated through a comparative Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methodology, incorporating the Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS) and Multi-Attributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA) methods, utilizing objective criteria weighting via the Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) method. Although TARSİM's annual reports have been accessible since 2006, the analysis excluded years up to 2018 due to the absence of data for specific financial indicators, including equity data. In this context, it can also be expressed that the study encompasses not only the global COVID-19 pandemic but also economic crisis periods. Following the guidelines of the relevant literature, eight indicators were extracted from these reports, and calculations were performed to derive seven financial performance ratios based on these criteria. On the other hand, considering some of the ratios, a threshold has also been defined in the related regulatory framework for insurance and pension companies in Turkey and an exceeding Total Premiums Received-to-Equity (TPE) ratio of 4 indicates heightened risk exposure for the company, while a lower ratio is unfavorable for financial performance. Since, calculations in this study

reveal a TPE ratio of 4.32 in 2019, with subsequent years consistently surpassing the threshold of 5, it can be stated that a financial risk for TARSİM can be mentioned as a pre-analysis evaluation.

After the data collection and calculation of ratios as multiple-criteria, the CRITIC method was used to assess the importance of criteria weights. The results indicated that the TPE ratio took precedence as the most crucial criterion, followed by the Technical Profit-to-Total Premiums Received (TPTP) ratio and the Current Assets-to-Total Assets (CATA) ratio. In the next step, the financial performance of TARSİM over the studied period was investigated, employing the EDAS and MAIRCA methods for assessment and comparison. The results highlight the years 2018 and 2019 as the most successful in terms of financial performance according to both methods. Conversely, the last three years in the dataset appear as having the least favorable financial performances. To be more specific, these findings suggest an overall downturn in TARSİM's financial performance from 2020 to 2022. Given the limited availability of studies in the literature for comparison, it is noteworthy that this study shares similarities with the findings of Pehlivan & Akpınar (2022) since both studies converge in recognizing 2019 and 2018 as the years exhibiting successful financial performances. On the other hand, there are also differences in the findings, since Pehlivan & Akpınar (2022) identified 2020 as the most financially stable year; while this study's findings portray it as one of the least successful years. By analyzing the criteria weights, Pehlivan & Akpınar (2022) identified the TPTP ratio as the most crucial criterion, with the current ratio (CR) deemed of least importance; while, our findings revealed TPTP as the second most important criterion, whereas CR held the lowest level of significance. Thus, a similarity can be acknowledged in the analysis of criteria weights. When the results are compared in the context of studies that employ both EDAS and MAIRCA methods in the literature, such as those conducted by Akbari (2022), Dagli (2022), and Ecer et al. (2022), it can also be stated, as observed in these studies presented in the literature review section, the EDAS and MAIRCA methods yield similar outcomes.

The study makes a valuable contribution to the literature through several key elements. Firstly, it enhances the existing literature on TARSİM by incorporating the latest data, employing an objective criteria weighting approach, and adopting a comparative MCDM methodology. This enriches the understanding of TARSİM, an area that has been insufficiently explored in previous studies. Moreover, the research adds to academic discourse by conducting a financial evaluation of TARSİM, utilizing empirically validated financial ratios. This not only provides an analysis of TARSİM's financial stability but also offers noteworthy insights into its success. Lastly, the study contributes to the broader literature by offering a monitoring opportunity, allowing for the identification of factors contributing to the financial success observed during the top-ranked years. It is also essential to acknowledge the limitations inherent in this study. Primarily, the analysis centers on specific ratios within the realm of financial performance assessment. Furthermore, the existence of incomplete data compelled the exclusion of years predating 2018, introducing the possibility of impacting the conclusive findings. Additionally, the employed methodology restricted itself to only two MCDM methods, neglecting various other methodologies present in the existing literature. On the other hand, the study includes not only the global COVID-19 pandemic but also periods of economic crisis. Consequently, when analyzing the obtained results, the limitations associated with this factor should also be taken into consideration. In terms of the implications for policymakers and stakeholders, an exploration and replication of the factors contributing to the financial success observed in 2018 and 2019 would be valuable. Understanding the strategies and practices that led to

positive outcomes can inform future policy decisions. Furthermore, given the fluctuating financial performance across the studied years, regular assessments are crucial for policymakers to identify trends, promptly address challenges, and capitalize on successful periods. As the dataset excludes years before 2018, prioritizing efforts to enhance data availability and quality is imperative for comprehensive and accurate analyses, ensuring a thorough understanding of TARSİM's financial performance. Finally, considering the Total Profitability Equity ratio surpassing the regulatory threshold, policymakers should investigate the reasons behind this deviation, since a thorough examination of potential impacts on risk exposure is essential, leading to the implementation of proactive measures to mitigate emerging financial risks in the agricultural insurance sector. In future studies, a comparative analysis focusing on the periods before and after the pandemic could be conducted. Furthermore, as the content of the dataset increases in the coming years, it may be feasible to undertake a study exclusively concentrating on the post-pandemic period. It is also advisable to include a more comprehensive set of ratios validated by existing literature, enabling the utilization of more extensive datasets for similar performance analyses. Additionally, broadening the scope of this study can be achieved by exploring alternative and integrated approaches, such as data mining and other MCDM methods. Finally, conducting cross-country comparisons of agricultural insurance can provide insights into proactive measures aimed at enhancing the financial performance of these insurance schemes.

Author Contribution Rate Statement

The study was carried out by author Hasan Arda Burhan.

Statement of Support

No support was received from any institution for this study.

References

- Akbari, M. (2022). Measuring social sustainable development in Iranian metropolises using EDAS and MAIRCA technique. *Geography and Planning*, 26(79), 59-39. <https://doi.org/10.22034/GP.2021.44916.2802>
- Aksoy, E. (2021). An analysis on Turkey's merger and acquisition activities: MAIRCA method. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 1-11. <https://doi.org/10.36362/gumus.832590>
- Akyüz, G., Tosun, Ö. ve Aka, S. (2020). Performance evaluation of non-life insurance companies with best-worst method and TOPSIS. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 108-125. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.700907>
- Akyüz, Y., & Kaya, Z. (2013). Türkiye'de hayat dışı ve hayat/emeklilik sigorta sektörünün finansal performans analiz ve değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 355-371.
- Alam, A. F., Begum, H., Masud, M. M., Al-Amin, A. Q., & Leal Filho, W. (2020). Agriculture insurance for disaster risk reduction: A case study of Malaysia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 47, 101626. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101626>
- Alenjagh, R. S. (2013). Performance evaluation and ranking of insurance companies in Tehran stock exchange by financial ratios using ANP and PROMETHEE. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(3), 3478-3486.
- Bączkiewicz, A., Kizielewicz, B., Shekhovtsov, A., Wątróbski, J., & Sałabun, W. (2021). Methodical aspects of MCDM based E-commerce recommender system. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(6), 2192-2229. <https://doi.org/10.3390/jtaer16060122>
- Badi, I., & Ballem, M. (2018). Supplier selection using the rough BWM-MAIRCA model: A case study in pharmaceutical supplying in Libya. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 16-33. <https://doi.org/10.31181/dmame1802016>
- Baldwin, K., Williams, B., Tsiboe, F., Effland, A., Turner, D., Pratt, B., ... Hodges, L. (2023). *US Agricultural policy review 2021*. Washington DC.
- Bao, X., Zhang, F., Deng, X., & Xu, D. (2021). Can trust motivate farmers to purchase natural disaster insurance? Evidence from earthquake-stricken areas of Sichuan, China. *Agriculture*, 11(8), 783. <https://doi.org/10.3390/agriculture11080783>
- Berk, A., & Uçak, H. (2010). Development and structural changes in Turkish agricultural insurance policy. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia*, 9(1), 5-14.
- Bilbao Terol, A., Arenas Parra, M., Quiroga García, R., & Bilbao Terol, C. (2022). An extended best-worst multiple reference point method: Application in the assessment of non-life insurance companies. *Operational Research*, 22(5), 5323-5362. <https://doi.org/10.1007/s12351-022-00731-z>
- Bülbül, S. E., & Köse, A. (2016). Türk sigorta sektörünün PROMETHEE yöntemi ile finansal performans analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 187-210. <https://doi.org/10.14780/iibd.29194>
- Chatterjee, K., Pamucar, D., & Zavadskas, E. K. (2018). Evaluating the performance of suppliers based on using the R'AMATEL-MAIRCA method for green supply chain implementation in electronics industry. *Journal of Cleaner Production*, 184, 101-129. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.02.186>
- Chatterjee, P., Mandal, N., Dhar, S., Chatterjee, S., & Chakraborty, S. (2020). A novel decision-making approach for light weight environment friendly material selection. *Materials Today: Proceedings*, 22, 1460-1469. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2020.01.504>
- Chen, R., & Wong, K. A. (2004). The determinants of financial health of Asian insurance companies. *Journal of Risk and Insurance*, 71(3), 469-499. <https://doi.org/10.1111/j.0022-4367.2004.00099.x>
- Çakır, S. (2016). Türk sigortacılık sektöründe çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV) ile performans ölçümü: BİST uygulaması. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 127-147.
- Dağlı, İ. (2022). Türkiye'de bölgesel düzeyde dijital bölünme: EDAS ve MAIRCA yöntemleri ile ampirik bir çalışma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 359-386.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multicriteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770. [https://doi.org/10.1016/0305-0548\(94\)00059-H](https://doi.org/10.1016/0305-0548(94)00059-H)
- Ecer, F., Büyükaslan, A., & Hashemkhani Zolfani, S. (2022). Evaluation of cryptocurrencies for investment decisions in the era of Industry 4.0: A borda count-based intuitionistic fuzzy set extensions EDAS-MAIRCA-MARCOS multi-criteria methodology. *Axioms*, 11(8), 404. <https://doi.org/10.3390/axioms11080404>
- Enjolras, G., & Sentis, P. (2011). Crop insurance policies and purchases in France. *Agricultural Economics*, 42(4), 475-486. <https://doi.org/10.1111/j.1574-0862.2011.00535.x>
- Gulseven, O. (2012). Insurance as a Tool for Sustainable Development. *Sustainable Economic Development: International and National Aspects*, 263-265.
- Günay, F., & Ecer, F. (2022). A comparative analysis of the real sector in Turkey from the economic and financial perspectives with the CRITIC-MAIRCA method. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 186-219. <https://doi.org/10.30784/epfad.1065471>
- Haq, R. S. U., Saeed, M., Mateen, N., Siddiqui, F., & Ahmed, S. (2023). An interval-valued neutrosophic based MAIRCA method for sustainable material selection. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 123, 106177. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2023.106177>
- Hao, M., Lu, C., Zhou, X., & Xu, J. (2023). How agricultural farmers respond to risks during the COVID-19 pandemic: An exploration through the dual social capitals approach. *Agriculture*, 13(2), 485. <https://doi.org/10.3390/agriculture13020485>
- Hezam, I. M., Vedala, N. R. D., Kumar, B. R., Mishra, A. R., & Cavallaro, F. (2023). Assessment of biofuel industry sustainability factors based on the intuitionistic fuzzy symmetry point of criterion and rank-sum-based MAIRCA method. *Sustainability*, 15(8), 6749.

- <https://doi.org/10.3390/su15086749>
- Huang, P. H., & Moh, T. T. (2017). A non-linear non-weight method for multi-criteria decision making. *Annals of Operations Research*, 248, 239-251. <https://doi.org/10.1007/s10479-016-2208-2>
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451. <http://dx.doi.org/10.15388/Informatica.2015.57>
- Kostyuchenko, T. N., Sidorova, D. V., Eremenko, N. V., & Chernikova, L. I. (2015). Insurance as a tool for managing risks in agriculture. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 220.
- Köse, A. ve Dikme, B. (2021). Türk sigorta sektöründe hayat dışı branşlarda faaliyet gösteren şirketlerin performanslarının değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 171-188. <https://doi.org/10.14784/marufacd.880627>
- Ksenija, M., Boris, D., Snežana, K., & Sladjana, B. (2017). Analysis of the efficiency of insurance companies in Serbia using the fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 550-565. <http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2017.1305786>
- Mahul, O., & Stutley, C. J. (2010). *Government Support to Agricultural Insurance: Challenges and Options for Developing Countries*. World Bank Publications. <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-0-8213-8217-2>
- Ministry of Treasury and Finance (2015). *Regulation on the measurement and evaluation of the capital adequacy of insurance and reinsurance companies and pension companies*. <https://egm.org.tr/Sites/1/upload/files/Sigorta-Ve-Reasurans-Ile-Emeklilik-Sirketlerinin-Sermaye-Yeterliliklerinin-Olculmesine-Ve-Degerlendirilmesine-Iliskin-Yonetmelik-2252.pdf>
- Narayanamoorthy, S., Brainy, J. V., Shalwala, R. A., Alsenani, T. R., Ahmadian, A., & Kang, D. (2023). An enhanced fuzzy decision-making approach for the assessment of sustainable energy storage systems. *Sustainable Energy, Grids and Networks*, 33, 100962. <https://doi.org/10.1016/j.segan.2022.100962>
- Odu, G. O. (2019). Weighting methods for multi-criteria decision-making technique. *Journal of Applied Sciences and Environmental Management*, 23(8), 1449-1457. <https://doi.org/10.4314/jasem.v23i8.7>
- OECD/FAO. (2020). OECD-FAO agricultural outlook 2020-2029. <https://doi.org/10.1787/1112c23b-en>: OECD.
- Oguz, C., & Diyanah, S. M. (2021). Farmers' perceptions of agricultural insurance: a case study of Altunekin district, Konya, Turkey. OP Conference Series: *Earth and Environmental Science*, 803(1), 1-9. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/803/1/012052>.
- Özmen, M., & Aydoğan, E. K. (2020). Robust multi-criteria decision-making methodology for real life logistics center location problem. *Artificial Intelligence Review*, 53, 725-751. <https://doi.org/10.1007/s10462-019-09763-y>
- Özsayın, D. (2017). An evaluation of livestock (cattle) insurance in Turkey. *Agriculture & Food*, 5, 517-523.
- Pamuçar, D., Vasin, L., & Lukovac, L. (2014). *Selection of railway level crossings for investing in security equipment selection of railway level crossings for investing in security equipment using hybrid DEMATEL-MARICA model*, Proceedings of the XVI International Scientific-Expert Conference on Railway RAILCON, 9-10 Ekim 2014, Niš, Serbia, 89-92.
- Pehlivan, E., & Akpınar, Ö. (2022). Çok kriterli karar verme teknikleri ile TARSİM özelinde bir uygulama. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 132-151.
- Peng, D., Wang, J., Liu, D., & Liu, Z. (2022). An improved EDAS method for the multi-attribute decision making based on the dynamic expectation level of decision makers. *Symmetry*, 14(5), 979. <https://doi.org/10.3390/sym14050979>
- Perçin, S., & Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik entropi ağırlık ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak Türk sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18. EYİ Özel Sayısı), 565-582. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.347924>
- Prasada, D. V. (2020). Performance and potential of agricultural insurance: Global and Sri Lankan perspectives. In B. Marambe, J. Weerahewa & W. Dandeniya (Eds), *Agricultural research for sustainable food systems in Sri Lanka* (pp. 369-389). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2152-2>
- Puška, A., Lukić, M., Božanić, D., Nedeljković, M., & Hezam, I. M. (2023). Selection of an insurance company in agriculture through hybrid multi-criteria decision-making. *Entropy*, 25(6), 959. <https://doi.org/10.3390/e25060959>
- Qahtan, S. A., Zaidan, A. A., Deveci, M., Pamucar, D., Delen, D., & Pedrycz, W. (2023). Evaluation of agriculture-food 4.0 supply chain approaches using fermatean probabilistic hesitant-fuzzy sets-based decision-making model. *Applied Soft Computing*, 138, 110170. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2023.110170>
- Rahmati, S., & Darestani, S. A. (2022). Performance evaluation of insurance sector using balanced scorecard and hybrid BWM-TOPSIS: evidence from Iran. *International Journal of Productivity and Quality Management*, 36(3), 382-402. <https://doi.org/10.1504/IJPQM.2022.124729>
- Smith, V. H., & Glauber, J. W. (2012). Agricultural insurance in developed countries: where have we been and where are we going? *Applied Economic Perspectives and Policy*, 34(3), 363-390. <https://doi.org/10.1093/aep/pps029>
- Sogue, B., & Akcaoz, H. (2017). Risk management in agriculture: examples from some countries. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 69-83. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.325621>.
- TARSİM. (2022). *Annual Report 2022*. https://www.tarsim.gov.tr/staticweb/krm-web/dergi/faaliyet-raporlari/2022_1.pdf
- TARSİM. (2021). *Annual Report 2021*. <https://www.tarsim.gov.tr/staticweb/krm-web/dergi/faaliyet-raporlari/2021.pdf>
- TARSİM. (2020). *Annual Report 2020*. <https://www.tarsim.gov.tr/staticweb/krm-web/dergi/faaliyet-raporlari/2020.pdf>
- TARSİM. (2019). *Annual Report 2019*. <https://www.tarsim.gov.tr/staticweb/krm-web/dergi/faaliyet-raporlari/2019.pdf>
- TARSİM. (2018). *Annual Report 2018*. <https://www.tarsim.gov.tr/staticweb/krm-web/dergi/faaliyet-raporlari/2018.pdf>
- Tayyar, N., Yapa, K., Durmuş, M., & Akbulut, İ. (2018). Referans ideal metodu ile finansal performans analizi: BIST sigorta şirketleri üzerinde bir uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2490-2509. <https://doi.org/10.15869/itobiad.418429>
- Tekin, A., Karlı, B., & Gul, M. (2017). Development of implementation of agricultural insurance in Turkey. *Scientific Papers: Management, Economic Engineering in Agriculture & Rural Development*, 17(2), 355-364.
- Torkayesh, S. E., Amiri, A., Iranizad, A., & Torkayesh, A. E. (2020). Entropy based EDAS decision making model for neighborhood selection: A case study in Istanbul. *Journal of Industrial Engineering and Decision Making*, 1(1), 1-11.
- Torkayesh, A. E., Deveci, M., Karagoz, S., & Antucheviciene, J. (2023). A state-of-the-art survey of evaluation based on distance from average solution (EDAS): Developments and applications. *Expert Systems with Applications*, 119724. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.119724>
- Trung, D., & Thin, H. (2021). A Multi-criteria decision-making in turning process using the MAIRCA, EAMR, MARCOS and TOPSIS Methods: A comparative study. *Advances in Production Engineering & Management*, 16(4), 443-456. <https://doi.org/10.14743/apem2021.4.412>
- Tsiboe, F., & Turner, D. (2023). The crop insurance demand response to premium subsidies: Evidence from US agriculture. *Food Policy*, 119, 102505. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2023.102505>
- Vilhelm, V., Špička, J., & Valder, A. (2015). Public support of agricultural risk management—situation and prospects. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, 7(2), 93-102. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.207069>
- Ward, D., & Zurbrugg, R. (2000). Does insurance promote economic growth? evidence from OECD countries. *Journal of Risk and Insurance*, 67(4), 489-506. <https://doi.org/10.2307/253847>
- Więckowski, J., Kizielewicz, B., Shekhovtsov, A., & Sałabun, W. (2023). How do the criteria affect sustainable supplier evaluation? - A case study using multi-criteria decision analysis methods in a fuzzy environment. *Journal of*

- Engineering Management and Systems Engineering*, 2(1), 37-52. <https://doi.org/10.56578/jemse020102>
- World Bank. (2022). *Agriculture and Food*. <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/overview#1>: World Bank.
- Yalaz, H. Ö. (2023). Compulsory earthquake insurance and insurance subsidy in Turkey, *Preprint*, <https://doi.org/10.20944/preprints202305.1233.v1>
- Yusuf, M. Y., Fadhil, R., Bahri, T. S., Maulana, H., & Firmansyah, J. (2022). Design of islamic agricultural insurance model: Evidence from Indonesia. *International Journal of Sustainable Development & Planning*, 17(8), 2375-2384. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.170804>
- Zhang, J., Wang, J., Chen, S., Tang, S., & Zhao, W. (2022). Multi-hazard meteorological disaster risk assessment for agriculture based on historical disaster data in Jilin province, China. *Sustainability*, 14(12), 7482. <https://doi.org/10.3390/su14127482>
- Zhichkin, K. A., Nosov, V. V., & Zhichkina, L. N. (2023). Agricultural insurance, risk management and sustainable development. *Agriculture*, 13(7), 1317. <https://doi.org/10.3390/agriculture13071317>
- Zhong, L., Liu, L., & Liu, Y. (2010). Natural disaster risk assessment of grain production in Dongting Lake Area, China. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 1, 24-32. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2010.09.004>
- Zhong, L., Nie, J., Yue, X., & Jin, M. (2023). Optimal design of agricultural insurance subsidies under the risk of extreme weather. *International Journal of Production Economics*, 263, 108920. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2023.108920>
- Žižović, M., & Marinković, D. (2020). Objective methods for determining criteria weight coefficients: a modification of the CRITIC method, *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(2). <https://doi.org/10.31181/dmame2003149z>
- Zou, B., Ren, Z., Mishra, A. K., & Hirsch, S. (2022). The role of agricultural insurance in boosting agricultural output: An aggregate analysis from Chinese provinces. *Agribusiness*, 38(4), 923-945. <https://doi.org/10.1002/agr.21750>

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

Küçük, eşit ve büyük örnek hacimlerinde Wald-Wolfowitz, Kolmogorov-Smirnov ve Mann-Whitney testlerinin I. tip hata oranlarının karşılaştırılması*

Comparison of type I error rates of Wald-Wolfowitz, Kolmogorov-Smirnov, and Mann-Whitney tests in small, equal, and large sample volumes

Sahib Ramazanov^{a**}, Ötüken Senger^b

^a Dr., Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü, Karabük, Türkiye, sahibramazanli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2582-3188

^b Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Kars, Türkiye, otukensenger@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9815-7054

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 6 Aralık 2023

Kabul: 27 Aralık 2023

Anahtar kelimeler:

Wald-Wolfowitz Testi,

Mann-Whitney Testi,

Kolmogorov-Smirnov İki Örnek Testi,

I. Tip Hata,

Monte Carlo Çalışması

Makale türü:

Araştırma makalesi

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 6 December 2023

Accepted: 27 December 2023

Keywords:

Wald-Wolfowitz Test,

Mann-Whitney U Test,

Kolmogorov-Smirnov Two-Sample Test,

Type I Error,

Monte Carlo Study

Article type:

Research article

ÖZET

Sosyal bilimlerde, varyansın normalliği ve homojenliği gibi önemli varsayımların ihlal edildiği durumlarda, parametrik olmayan istatistiksel testlerin kullanılması önerilmektedir. Bu tür durumlarda, bağımsız iki örneklemin verilerini test etmek için Wald-Wolfowitz Sıra Sayıları Testi, Kolmogorov-Smirnov İki Örneklem Testi ve Mann-Whitney Testi gibi non-parametrik testlere başvurulmaktadır. Bu çalışma, bu üç farklı test yönteminin belirli koşullar altında I. tip hata oranlarını karşılaştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, her bir testin I. tip hata oranları, büyük ve küçük örneklem grupları için ayrı ayrı analiz edilmiştir. Araştırmada Uniform-like, Logistic-like ve Double exponential-like dağılımları ile 24 farklı örnek büyüklüğü kombinasyonu kullanılmıştır. Örneklerin yarısı büyük, yarısı küçüktür. Küçük örneklerin içinde hem eşit hem de farklı hacimlere sahip örnekler bulunmaktadır. Benzer şekilde, büyük örneklerin içinde de hem eşit hem de farklı hacimlere sahip örnekler bulunmaktadır. Elde edilen verilere dayalı olarak Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz testlerinin I. tip hata oranları, her kombinasyon için büyük bir Monte Carlo Simülasyonu ile hesaplanmıştır. Sonuçlar, örnek büyüklükleri ve örnek hacmi farklılıklarından bağımsız olarak incelendiğinde, Kolmogorov-Smirnov İki Örneklem Testi'nin Mann-Whitney ve Wald-Wolfowitz testlerine göre daha düşük bir I. tip hata oranına sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, araştırmacılara bağımsız iki örneklem verilerini test etmek için en uygun istatistiksel yöntemi seçerken dikkate almaları gereken önemli bir bilgi sunmaktadır.

ABSTRACT

In social sciences, when important assumptions such as the normality and homogeneity of variances are violated, the use of non-parametric statistical tests is recommended. In such cases, non-parametric tests like the Wald-Wolfowitz Rank-Sum Test, Kolmogorov-Smirnov Two-Sample Test, and Mann-Whitney U Test are employed to analyze the data of two independent samples. This study was conducted to compare the Type I error rates of these three different test methods under specific conditions. In this context, the Type I error rates of each test were analyzed separately for both large and small sample groups. The research utilized 24 different combinations of sample sizes with Uniform-like, Logistic-like, and Double exponential-like distributions. Half of the samples were large, and half were small, including samples of both equal and different sizes. Similarly, within the large samples, there were both equal and different-sized samples. Based on the obtained data, the Type I error rates of the Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov, and Wald-Wolfowitz tests were calculated for each combination through an extensive Monte Carlo Simulation. The results indicate that, irrespective of variations in sample size and sample volume differences, the Kolmogorov-Smirnov Two-Sample Test has a lower Type I error rate compared to the Mann-Whitney and Wald-Wolfowitz tests. This study provides important information for researchers when selecting the most appropriate statistical method to test independent two-sample data.

* Çalışma, 19-21 Ekim 2023 tarihlerinde Bayburt'da düzenlenen, 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: sahibramazanli94@gmail.com

Atıf / Citation: Ramazanov, S. ve Senger, Ö. (2023). Küçük, eşit ve büyük örnek hacimlerinde Wald-Wolfowitz, Kolmogorov-Smirnov ve Mann-Whitney testlerinin I. tip hata oranlarının karşılaştırılması. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 137-144. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1388231>

1. Giriş

Eğer verilerin çekildiği ana kütle normal dağılım varsayımını karşılamıyorsa ve parametrik testler için dağılım parametrelerine dair bir önermede bulunamıyorsa, parametrik testler kullanıldığında sonuçlar hatalı olabilir. Bu tür durumlarda, non-parametrik testler daha uygun bir seçenek olabilir. Ancak, unutulmamalıdır ki non-parametrik yöntemler, normal dağılım ve veri homojenliği varsayımlarının ihlaline karşı kesin bir koruma sağlayamayabilir (Zimmerman, 1998). Non-parametrik istatistik, iki temel özellik sunar: Öncelikle, veriler düzenli bir sıralama yaparak sunulur. Daha sonra, sürekli gözlem yapılan veriler arasındaki bu sıralama ilişkisini vurgular ve tüm non-parametrik yöntemlerin temelinde olasılık teorisini gerektirir (Gibbons, 1971).

Birçok istatistiksel yöntem, analiz edilen örneğin seçildiği ana popülasyonun dağılımıyla ilgili kesin varsayımlarda bulunan parametrik istatistiklerden oluşur. Eğer ham veriler bu varsayımları karşılamıyorsa, araştırmacı alternatif yaklaşımları kullanarak verileri analiz edebilir. Bir diğer yaklaşım ise, veri dağılımı hakkında sınırlı veya hiç varsayım yapmayan, ancak parametrik alternatiflerine kıyasla daha az güçlü olan non-parametrik prosedürleri kullanmaktır (Boslough ve Watters, 2008).

Farklı veri örneklerinin karşılaştırılmasında bir dizi non-parametrik test kullanılmaktadır. Pratik uygulamalarda, en sık kullanılanlar arasında Mann-Whitney U testi, Wald-Wolfowitz Sıralama Testi ve Kolmogorov-Smirnov İki Örnek Testi bulunmaktadır. Bu testlerin temel amacı, iki bağımsız örnek arasındaki benzerliği değerlendirmektir. Bu benzerlik, her iki örneğin aynı ana popülasyona ait olduğunu veya popülasyonların karşılaştırılabilir olduğunu gösterebilir (Conover, 1999). Klasik bir parametrik model, X_1, \dots, X_n gözlemlerinin F_θ popülasyon dağılımına sahip olduğunu varsayar ve bu bağlamda bilinmeyen parametreler bir vektör θ ile ifade edilir. Örneğin, normal dağılım $N(\mu, \sigma^2)$ içerisinde $\theta = (\mu, \sigma^2)^t$ gibi. Bu araştırma, Kolmogorov-Smirnov İki Örnek Testi, Wald-Wolfowitz Sıralama Testi ve Mann-Whitney U Testi'nin performansı değerlendirilmiştir (Ramazanov ve Askerbeyli, 2023).

Hipotez testlerinde, sıfır hipotezinin yanlış bir şekilde kabul edilmesi veya alternatif hipotezin yanlış bir şekilde reddedilmesi durumunda hatalar ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, iki tür hata vardır. Sıfır hipotezinin doğru bir şekilde reddedilmesi durumunda I. tip hata ortaya çıkar (Brink, 2010). Sembolik olarak ifade edildiğinde, anlamlılık seviyesi α ile tanımlanır. Bu nedenle, α için

$$\alpha = P_\theta(\text{Ret } H_0) = P_\theta(T(X) \geq c), \quad \theta \in \theta_0 \quad (1)$$

gösterilebilir (Geyer, 2001).

İstatistiksel çıkarımlarda, X 'ten $\{0,1\}$ 'e Y 'ye olan bir T testi, iki tür hata yapma olasılığını değerlendirir. Bu hatalardan biri I. tip hata olarak ifade edilir.

$$\alpha_T(P) = P(T(X) = 1) \quad P \in P_0 \quad (2)$$

ile gösterilir (Shao, 2003).

Geleneksel olarak, I. tip hata için kabul edilebilirlik düzeyi 0,05 olarak belirlenir. α 'yı 0,05'e ayarlamak, I. tip hata olasılığının %5 olarak kabul edildiği anlamına gelir (Boslough ve Watters, 2008).

Mann-Whitney testi, iki bağımsız örnek grubunun aynı ana kütle tarafından türetildiğini belirlemek için kullanılır. Eğer örnek büyüklüğü 10 veya daha az ise ($m \leq 10$ ve $n \leq 10$), bu durum da küçük örnekler için önerilen W test istatistiği kullanılır. W test istatistiği bakımından şu şekildedir:

$W_x = \sum R_1$ 1. anakütleden alınan X'lerin çoklu değişkenlerinin sıralarının toplamı

$W_y = \sum R_2$ 2. anakütleden alınan Y'lerin çoklu değişkenlerinin sıralarının toplamı

$$W_x + W_y = \frac{N(N+1)}{2} \quad (3)$$

gösterilir.

Eğer örnek büyüklüğü 10'dan fazlaysa ($m > 10$ veya $n > 10$), büyük örnekler için normal yaklaşım formülü kullanılır. Bu formül, özellikle bir örneğin büyüklüğünün 3 veya 4 olduğu ve diğerinin 12'den büyük olduğu durumlarda da önerilir. Formül aşağıda verilmiştir:

$$z = \frac{W_x \pm 0,5 - \frac{m(N+1)}{2}}{\sqrt{\frac{mn(N+1)}{12}}} \quad (4)$$

Conover (1999), Kolmogorov-Smirnov iki örneklem testi için gereken bazı ön koşulları sıralamıştır:

- Örnekler, kendi popülasyonlarından rastgele seçilir.
- Kullanılan ölçüm ölçeği en az sıralıdır veya daha yüksek bir ölçek kullanılır.
- Gözlemlenen değişken, doğası gereği sürekli bir değişkendir.
- İki örnek, birbirinden bağımsızdır.

Daniel tarafından belirtilene göre, Kolmogorov-Smirnov İki Örnek Testi için test istatistikleri, küçük ve büyük örnekler için:

$$D = \max |S_1(x) - S_2(x)| \quad (5)$$

ile gösterilmiştir.

2. Literatür Taraması

Literatür incelemesi, yerli ve yabancı kaynaklarda gerçekleştirilen yedi farklı çalışmayı kapsamaktadır. Bu çalışmalar, çeşitli istatistiksel testlerin performansını değerlendirmiştir. İnceleme, her bir çalışmanın metodolojisini ve bulgularını özetleyerek, istatistiksel güç ve I. tip hata oranlarını karşılaştırmıştır. Aşağıda, bu çalışmalar sırasıyla verilmiştir.

Blair ve Higgins (1985), çalışması, Wilcoxon işaret sıralama testinin eşleştirilmiş örnekler arasındaki farkları tespit etme gücünü değerlendirmişlerdir. Ayrıca, I. tip ve II. tip hata oranlarını araştırarak testin doğruluğunu ve güvenilirliğini değerlendirmişlerdir.

Penfield (1994), çalışmasında, normal ve normal olmayan dağılımlar için farklı örnek büyüklükleriyle yapılan testlerin I. tip hata oranlarını incelemiştir. Eşit anakütle varyansları durumunda benzer hata oranları elde edilmiş, ancak eşit olmayan örnek büyüklükleri durumunda Mann-Whitney testinin diğer testlere göre daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Fahome (1999), çalışması, parametrik olmayan testlerin smooth symmetric, extreme asymmetric, extreme bimodal ve multimodal lumpy dağılımlardaki I. tip hata oranlarını incelemiştir. Kolmogorov-Smirnov testinin p değerinin nominal I. tip hata oranına yakınsız olduğu, ancak Mann-Whitney testinin oldukça iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Tekindal (2007), çalışmasında, Brown-Forsythe, Cochran, Fmax ve

Satterwaite gibi varyans homojenliği test yöntemleri farklı deneme koşullarında (dağılım şekli, varyans oranları, gözlem sayısı, grup sayısı, vb.) ampirik olarak karşılaştırmıştır. 100,000 deneme üzerinden yapılan Monte Carlo simülasyonları sonucunda genel olarak hiçbir testin tüm deneme koşulları için önerilemeyecek, her bir testin farklı koşullarda kullanılabileceği sonucuna varılmıştır. Populasyon dağılımları normal olduğunda, Cochran ve Fmax testlerinin örnek hacminden bağımsız olarak belirlenen I. tip hata olasılığını koruma konusunda en güvenilir sonuçları verdiği görülmüştür. Normal olmayan dağılımlarda ise Satterwaite testinin daha güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, testlerin güç değerlerinin, dağılım şekli yerine varyans oranları ve örnek hacmi üzerinde daha fazla etkili olduğu belirlenmiştir.

Akbulut (2008), çalışmasında, F testi, Welch-James testi, tek aşamalı yöntem ve Düzeltilmiş sıra sayısı dönüşüm testi gibi yöntemler, 2x2 faktöriyel deneme düzenindeki interaksiyon etkisini test etmek için incelenmiştir. Monte-Carlo simülasyon tekniği ile I. Tip hata ve testin gücü değerlerini elde etmiştir. F testi ve Düzeltilmiş sıra sayısı dönüşüm testi, varsayımlar sağlandığında Welch-James testi ve Tek Aşamalı yöntem göre I. Tip hata kontrolü bakımından daha geçerli ve testin gücü bakımından daha etkili sonuçlar vermiştir. Welch-James testi ve Tek Aşamalı yöntem ise varyanslar homojen olmadığında özellikle alt grup dengesizliği durumunda I. Tip hata kontrolü bakımından daha başarılı olmuştur.

Yiğit ve Gamgam (2011), klasik F testinin normallik ve homojen varyans varsayımlarına dayanmasının özellikle varyanslar homojen olmadığında sorunlara yol açtığını belirtmişlerdir. Özellikle küçük örneklem hacimlerinde bu durum daha belirgin hale gelmektedir. Literatürde bu soruna çözüm olarak geliştirilen Brown-Forsythe, genelleştirilmiş F, Scott-Smith, Welch, Xu-Wang testleri tanıtılmış ve bu testlerin deneysel birinci tip hata oranı ve güç açısından farklı yığın parametreleri ve örnek hacimleri altında nasıl performans gösterdikleri karşılaştırılmıştır.

Durand (2013), istatistiksel etkileşimlerin yaygın olduğu ancak genellikle düşük güçle tespit edildiğini belirtmiştir. Bu durumu aşmak için I. tip hata oranını artırmanın, yanlış etkileşimleri modele dahil etme olasılığını artırabileceği gösterilmiştir. Yapılan Monte Carlo simülasyonu çalışmasında, üç farklı etkileşim türü ve çeşitli senaryolarda yapılan 240 benzersiz simülasyon sonuçlarına göre, yüksek I. tip hata oranının sınırlı durumlarda savunulabilir olabileceği tespit edilmiştir. Genel olarak, etkileşim etkilerini test ederken I. tip hata oranını rutin olarak yükseltmenin tavsiye edilmediği, bunun yerine araştırmacılara etkileşim etkilerini önceden belirleme ve örneklem büyüklüğü hesaplamalarında bunları dikkate alma önerisi sunulmuştur.

Bindak (2014), parametrik t testinin varsayımlarının karşılanmadığı durumlarda alternatif olarak kullanılan Mann-Whitney U testi ile t testinin performanslarını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Kitlenin normal dağılıma sahip olduğu durumu ele alan çalışmada, çeşitli örnek hacimleri ve farklı varyans oranları kullanılarak Monte Carlo simülasyonu gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, özellikle küçük örnek hacimlerinde Mann-Whitney U testinin daha düşük hata oranları verdiğini, ancak örnek hacminin artmasıyla birlikte t testi ile benzer sonuçlar elde edildiğini göstermiştir. Ayrıca, eşit olmayan varyans durumunda özellikle örnek hacminin artmasıyla Mann-Whitney U testinin I.tip hata oranını koruyamadığı belirlenmiştir.

Meaney ve Moineddin (2014), çalışmalarında, biyomedikal araştırmalarda yaygın olarak karşılaşılan (0,1) aralığındaki yanıt değişkenlerini değerlendirmek amacıyla farklı modellerin performansını incelemişler. Lineer regresyon, beta regresyon, değişken-dispersiyonlu beta regresyon ve kesirli logit regresyon modelleri, Monte Carlo simülasyonu

karşılaştırılmıştır. Bulgular, modellerin yanıt verilerinin özelliklerine bağlı olarak farklı performans sergilediğini göstermektedir. Özellikle küçük örneklemelerde lineer regresyonun daha iyi performans gösterdiği ve beta regresyon modellerinde I. tip hata oranlarının bias düzeltme yöntemleriyle iyileştirilebileceği belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, biyomedikal araştırmacılara model seçimi konusunda rehberlik sağlamaktadır.

Eltas (2021), çalışmasında, örnek hacminin 3, 4 ve 5 olduğu durumlarda parametrik Bağımsız Örneklem t testi ile Mann-Whitney U testini güç açısından karşılaştırarak, varyansların homojen olmadığı durumlarda her iki testin güçlerinin düştüğünü göstermektedir. Çalışmanın sonuçları, bilimsel araştırmalarda güçlü bir tercih olarak önerilen t testinin, homojen varyans ve belirli örnek büyüklükleri koşullarında daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Uysal ve Kılıç (2022), verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirleme amacıyla kullanılan çeşitli normalite testleri ve tanımlayıcı istatistikleri karşılaştırmışlar. Jarque-Bera, çarpıklık ve basıklık katsayılarına dayalı yöntemler I. tip hata açısından daha etkili bulunmuştur. Ancak, örneklem küçük, veri sürekli ve çarpıklık katsayısı -1 veya +1 olduğunda tüm yöntemlerin gücünde bir azalma gözlemlenmiştir.

3. Simülasyon Çalışması

Monte Carlo simülasyon çalışmaları, istatistiksel modellerin doğruluğunu, sınırlı örneklem büyüklükleri ve normal olmayan veri dağılımları gibi zorlu koşullar altında değerlendirmenin yanı sıra, yeni istatistiksel soruların keşfedilmesine ve bir istatistiğin ampirik dağılımını tahmin etme amacıyla çeşitli uygulamalar sunmaktadır (Mooney, 1997). Monte Carlo simülasyonu için SAS 9.00 bilgisayar yazılımı kullanılarak, çeşitli dağılımlar Fleishman'ın (1978) güç fonksiyonu ile oluşturulmuştur (Senger, 2013). Popülasyon dağılımlarını oluşturmak için, Fleishman'ın güç dönüşüm yöntemine uygun olarak, ortalama değeri sıfır ve standart sapma oranı bir olan standart bir normal dağılımdan rastgele sayılar üretilmiştir. Bu amaçla, SAS'ın RANNOR prosedürü kullanılmış ve Fleishman'ın güç fonksiyonu formülü ile dönüşüm işlemi gerçekleştirilmiştir.

Formül:

$$Y = a + [(d \times X + c) \times X + b] \times X \quad (6)$$

Fleishman'ın güç fonksiyonu formülü, sabitlere bağlıdır ve bu formül, SAS programı içerisindeki RANNOR prosedürü kullanılarak üretilen bir dağılım değişkeni olan Y ve ortalama değeri sıfır, standart sapma oranı bir olan normal olarak dağılmış bir rastgele değişken olan X'i içerir. a, b, c ve d değerleri, a'nın sabit olduğu ve a = -c, b, c ve d'nin değişken değerlere sahip olduğu Fleishman'ın yöntemi kullanılarak hesaplanır. Örnek popülasyonların oluşturulmasının ardından, güç simülasyonları PROC NPAR1WAY prosedürü ile gerçekleştirilir (Senger, 2013).

Çalışmada, bağımsız iki örneğe ait verilerin Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov iki örnek ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testleri üzerinden karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu veriler, sıralı ikililer şeklinde (n₁, n₂) ifade edilmiştir. Burada, n₁ ve n₂, birinci ve ikinci örneğin örnek büyüklüklerini temsil etmektedir. Örneğin, (5, 5) ifadesi, her iki örneğin de 5 elemandan oluştuğunu göstermektedir.

Çalışma, üç farklı ana kütle dağılımı olan Uniform-Like, Logistic-Like ve Double Exponential-Like dağılımlarına odaklanmıştır. Her bir dağılım için, farklı örneklem büyüklükleri (5, 8, 10, 12, 16, 20 küçük ve eşit, (4, 16), (8, 16), (10, 20), (16, 4), (16, 8), (20, 10) küçük ve farklı, 25, 50, 75, 100 büyük ve eşit, (10, 30), (30, 10), (50, 75), (50, 100), (75, 50), (75, 100),

(100, 50), (100, 75) büyük ve farklı gibi çeşitli koşullar altında istatistiksel gücün nasıl değiştiği araştırılmıştır. Araştırmada (standart sapma oranı 1) kullanılmıştır. Çalışma, büyük örneklem boyutlarına yönelik 12 soru ve küçük örneklem boyutlarına ilişkin 12 soru olmak üzere toplam 24 sorunun analizini içermektedir. Daha spesifik olarak, küçük örneklem boyutları için 8 farklı çalışma sorusu incelenirken, büyük örneklem boyutları için de 8 farklı çalışma sorusu değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu araştırma kapsamında toplamda 1152 syntax (24 x 6 x 8) analiz edilmiştir. Monte Carlo simülasyonları, her bir durum için ayrı ayrı 20000 simülasyon çalıştırılarak, SAS yazılım paketi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. $\mu=0$ ve $\sigma=1$ için Fleishman'ın güç fonksiyonu

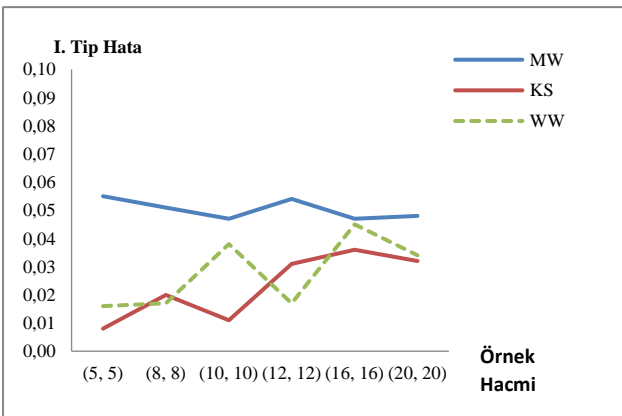
Dağılım	Çarpıklık (γ_1)	Basıklık (γ_2)	a	b	c	d
Uniform-Like ²	0,00	-1,20	0,00	1,2237300	0,00	-0,0636881
Logistic-Like ²	0,00	1,30	0,00	0,8807330	0,00	0,0382866
Double Exponential-Like ²	0,00	3,00	0,00	0,7823562	0,00	0,06790456

Kaynak: Lee (2007).

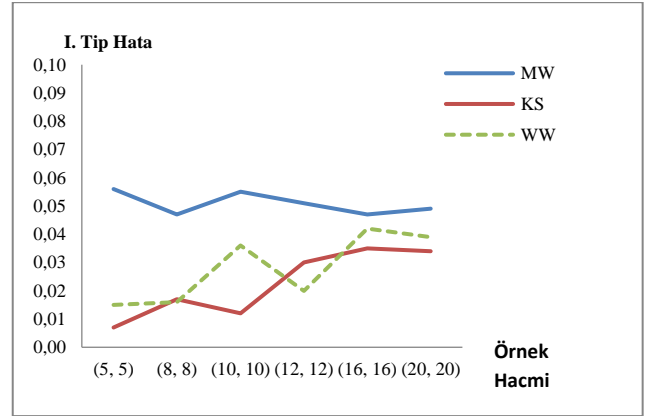
4. Simülasyon Sonuçları

Küçük ve eşit örneklem büyüklüklerine sahip Uniform-Like, Logistic-Like ve Double Exponential-Like dağılımları için, standart sapma oranının 1 olduğu varsayımıyla Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testi için hesaplanan I. tip hataları incelenmiştir. Örneklem büyüklükleri 5, 8, 10, 12, 16 ve 20 olarak seçilmiş ve bu büyüklükler arasında karşılaştırma yapılmıştır.

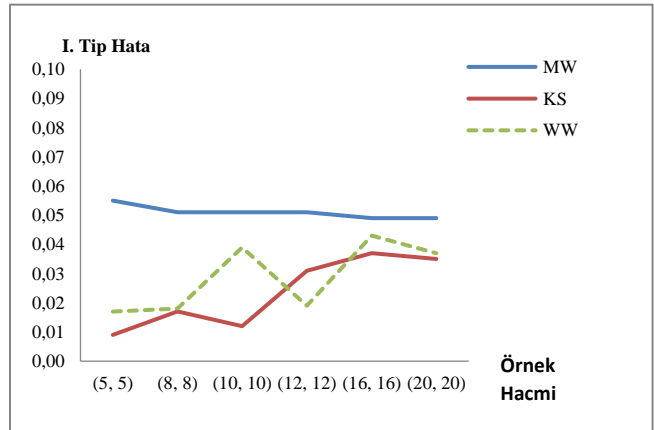
Mann-Whitney U testi için, standart sapma 1 durumu için I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.047, Logistic-Like: 0.047, Double Exponential-Like: 0.049. Kolmogorov-Smirnov testi için, standart sapma 1 durumu için I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.008, Logistic-Like: 0.007, Double Exponential-Like: 0.009. Wald-Wolfowitz testi için, standart sapma 1 durumu için I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.016, Logistic-Like: 0.015, Double Exponential-Like: 0.017.

Şekil 1. Küçük ve eşit örnek büyüklüklerinde Uniform-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 2. Küçük ve eşit örnek büyüklüklerinde Logistic-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 3. Küçük ve eşit örnek büyüklüklerinde Double Exponential-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Tablo 2. Küçük örneklem durumlarında, örnek büyüklüklerinin eşit olduğu senaryolarda Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testinin I. tip hata oranları (Standart sapma oranı=1)

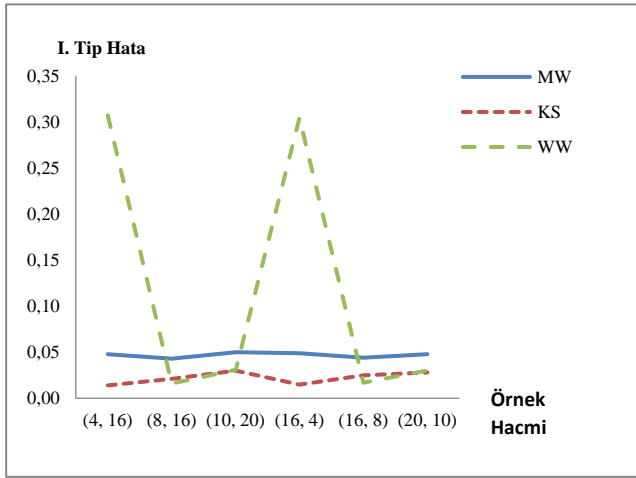
Popülasyon Dağılımı	n_1	n_2	I. Tip Hata Oranı		
			MW	KS	WW
Uniform-Like	5	5	0.055	0.008*	0.016 *
	8	8	0.051	0.020*	0.017*
	10	10	0.047*	0.011*	0.038*
	12	12	0.054	0.031*	0.017*
	16	16	0.047*	0.036*	0.045*
Logistic-Like	20	20	0.048*	0.032*	0.034*
	5	5	0.056	0.007*	0.015*
	8	8	0.047*	0.017*	0.016*
	10	10	0.055	0.012*	0.036*
	12	12	0.051	0.030*	0.020*
	16	16	0.047*	0.035*	0.042*
	20	20	0.049*	0.034*	0.039*

Double Exponential-Like	5	5	0.055	0.009*	0.017*
	8	8	0.051	0.017*	0.018*
	10	10	0.051	0.012*	0.039*
	12	12	0.051	0.031*	0.019*
	16	16	0.049*	0.037*	0.043*
	20	20	0.049*	0.035*	0.037*

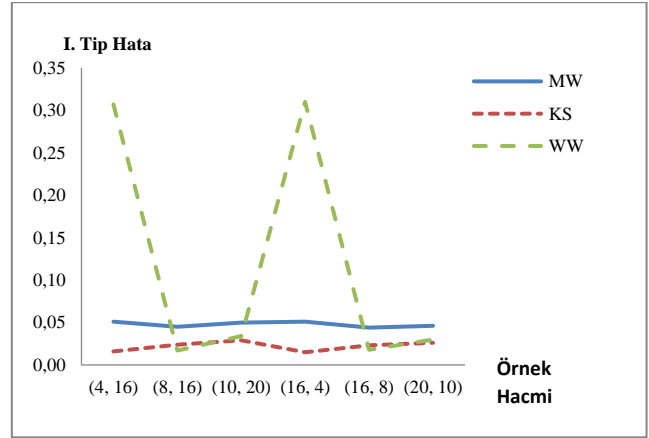
* $\alpha=0,05$ 'den küçük veya eşit olan değerler

Elde edilen verilere dayanarak, standart sapma oranı 1 olarak kabul edilen Uniform-Like, Logistic-Like ve Double Exponential-Like dağılımları için Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testi ile hesaplanan I. tip hataları, (4, 16), (8, 16), (10, 20), (16, 4), (16, 8) ve (20, 10) küçük ve farklı örneklem büyüklükleri arasında karşılaştırılmıştır.

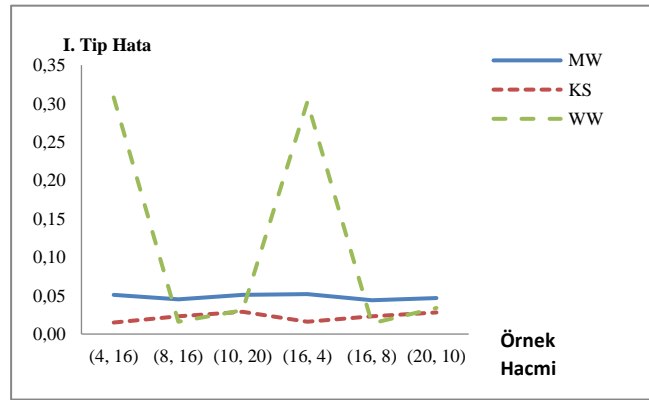
Mann-Whitney U testi için, standart sapma oranı 1 olduğunda I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.043, Logistic-Like: 0.044, Double Exponential-Like: 0.044. Kolmogorov-Smirnov testi için, standart sapma oranı 1 olduğunda I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.014, Logistic-Like: 0.016, Double Exponential-Like: 0.015. Wald-Wolfowitz testi için, standart sapma oranı 1 olduğunda I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.016, Logistic-Like: 0.017, Double Exponential-Like: 0.014.

Şekil 4. Küçük ve farklı örnek büyüklüklerinde Uniform-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 5. Küçük ve farklı örnek büyüklüklerinde Logistic-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 6. Küçük ve farklı örnek büyüklüklerinde Double Exponential-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Tablo 3. Küçük örneklem durumlarında, örnek büyüklüklerinin farklı olduğu senaryolarda Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testinin I. tip hata oranları (Standart sapma oranı=1)

Popülasyon Dağılımı	n ₁	n ₂	I. Tip Hata Oranı		
			MW	KS	WW
Uniform-Like	4	16	0.048*	0.014*	0.307
	8	16	0.043*	0.021*	0.016*
	10	20	0.050*	0.030*	0.031*
	16	4	0.049*	0.015*	0.304
	16	8	0.044*	0.025*	0.017*
	20	10	0.048*	0.028*	0.030*
Logistic-Like	4	16	0.051	0.016*	0.307
	8	16	0.045*	0.024*	0.017*
	10	20	0.050*	0.029*	0.034*
	16	4	0.051	0.015*	0.310
	16	8	0.044*	0.023*	0.018*
	20	10	0.046*	0.026*	0.030*

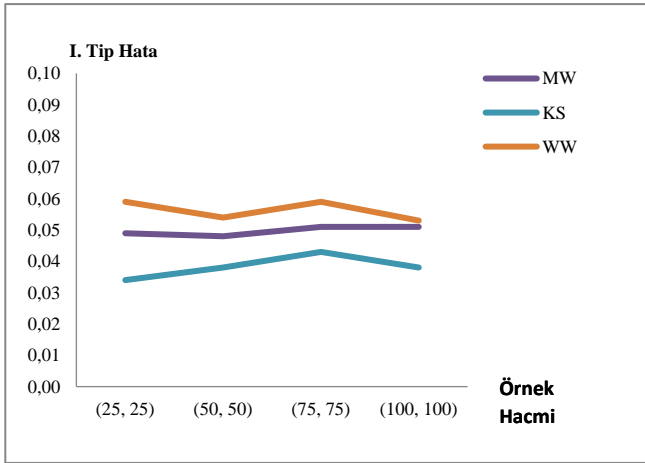
Double Exponential-Like	4	16	0.051	0.015*	0.308
	8	16	0.045*	0.023*	0.016*
	10	20	0.051	0.029*	0.031*
	16	4	0.052	0.016*	0.302
	16	8	0.044*	0.023*	0.014*
	20	10	0.047*	0.028*	0.034*

* $\alpha=0,05$ 'den küçük veya eşit olan değerler

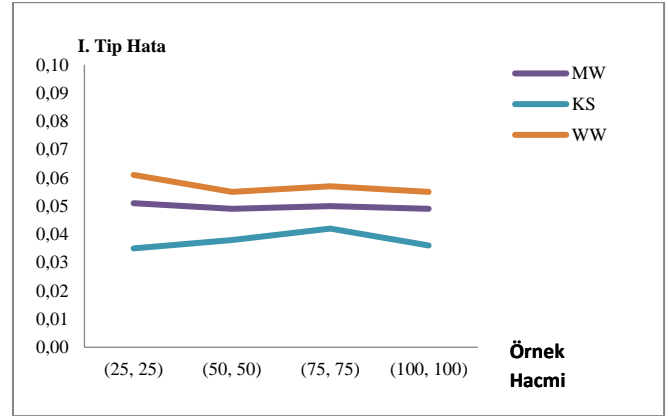
Bu tabloda, α anlamlılık seviyesi 0,05'in altında veya 0,05'e eşit olan değerler '*' sembolü ile işaretlenmiştir.

Elde edilen verilere dayalı olarak, standart sapma oranı 1 olarak ele alınan Uniform-Like, Logistic-Like ve Double Exponential-Like dağılımı için Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testi için hesaplanan I. tip hataları, 25, 50, 75 ve 100 büyük ve eşit örneklem büyüklükleri arasında karşılaştırılmıştır.

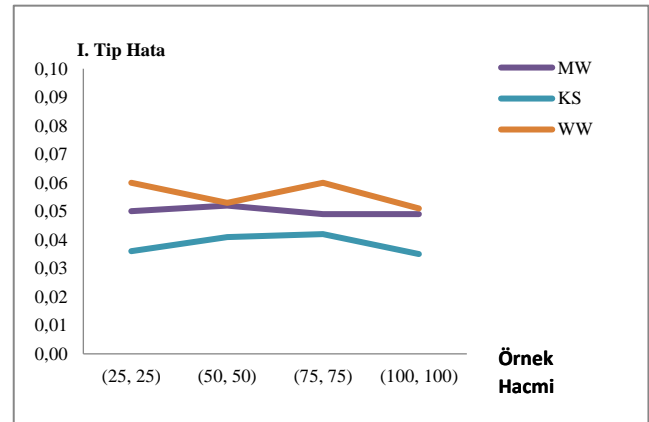
Mann-Whitney U testi için, standart sapma 1 durumu için I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.048, Logistic-Like: 0.049, Double Exponential-Like: 0.049. Kolmogorov-Smirnov testi için, standart sapma 1 durumu için I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.034, Logistic-Like: 0.035, Double Exponential-Like: 0.035. Wald-Wolfowitz testi için, standart sapma 1 durumu için I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.053, Logistic-Like: 0.055, Double Exponential-Like: 0.053.

Şekil 7. Büyük ve eşit örnek büyüklüklerinde Uniform-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 8. Büyük ve eşit örnek büyüklüklerinde Logistic-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 9. Büyük ve eşit örnek büyüklüklerinde Double Exponential-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

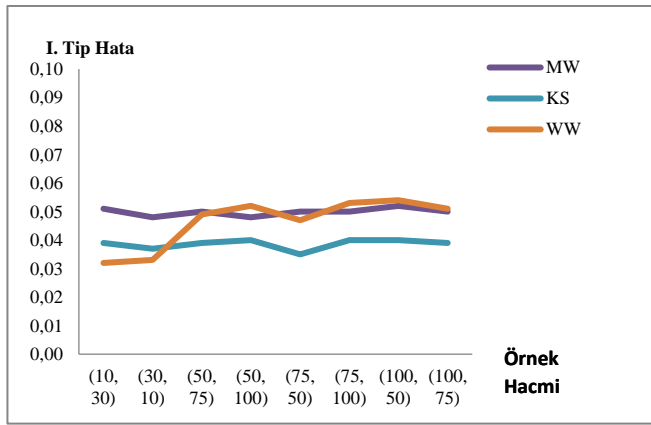
Tablo 4. Büyük örneklem durumlarında, örnek büyüklüklerinin eşit olduğu senaryolarda Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testinin I. tip hata oranları (Standart sapma oranı=1)

Popülasyon Dağılımı	n ₁	n ₂	I. Tip Hata Oranı		
			MW	KS	WW
Uniform-Like	25	25	0.049*	0.034*	0.059
	50	50	0.048*	0.038*	0.054
	75	75	0.051	0.043*	0.059
	100	100	0.051	0.038*	0.053
Logistic-Like	25	25	0.051	0.035*	0.061
	50	50	0.049*	0.038*	0.055
	75	75	0.050*	0.042*	0.057
	100	100	0.049*	0.036*	0.055
Double Exponential-Like	25	25	0.050*	0.036*	0.060
	50	50	0.052	0.041*	0.053
	75	75	0.049*	0.042*	0.060
	100	100	0.049*	0.035*	0.051

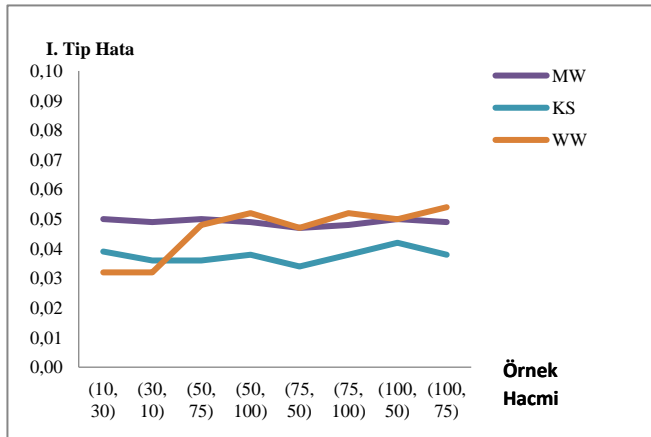
* $\alpha=0,05$ 'den küçük veya eşit olan değerler

Elde edilen verilere dayanarak, standart sapma oranı 1 olarak kabul edilen Uniform-Like, Logistic-Like ve Double Exponential-Like dağılımları için Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testi ile hesaplanan I. tip hataları, (10, 30), (30, 10), (50, 75), (50, 100), (75, 50), (75, 100), (100, 50) ve (100, 75) büyük ve farklı örneklem büyüklükleri arasında karşılaştırılmıştır.

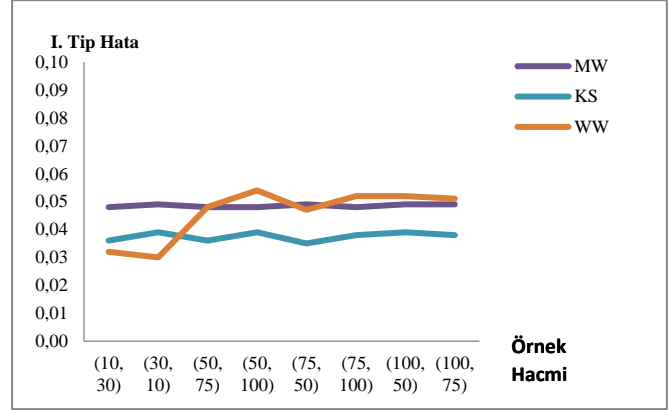
Mann-Whitney U testi için, standart sapma oranı 1 olduğunda I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.048, Logistic-Like: 0.047, Double Exponential-Like: 0.048. Kolmogorov-Smirnov testi için, standart sapma oranı 1 olduğunda I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.035, Logistic-Like: 0.034, Double Exponential-Like: 0.035. Wald-Wolfowitz testi için, standart sapma oranı 1 olduğunda I. tip hata oranları şu şekildedir: Uniform-Like: 0.032, Logistic-Like: 0.032, Double Exponential-Like: 0.030.

Şekil 10. Büyük ve farklı örnek büyüklüklerinde Uniform-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 11. Büyük ve farklı örnek büyüklüklerinde Logistic-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Şekil 12. Büyük ve farklı örnek büyüklüklerinde Double Exponential-Like dağılımı için standart sapma oranı 1 olduğunda Mann-Whitney, Kolmogorov-Smirnov ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerinin I. tip hata oranları

Tablo 5. Büyük örneklem durumlarında, örnek büyüklüklerinin farklı olduğu senaryolarda Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testinin I. tip hata oranları (Standart sapma oranı=1)

Popülasyon Dağılımı	n ₁	n ₂	I. Tip Hata Oranı		
			MW	KS	WW
Uniform-Like	10	30	0.051	0.039*	0.032*
	30	10	0.048*	0.037*	0.033*
	50	75	0.050*	0.039*	0.049*
	50	100	0.048*	0.040*	0.052
	75	50	0.050*	0.035*	0.047*
	75	100	0.050*	0.040*	0.053
	100	50	0.052	0.040*	0.054
	100	75	0.050*	0.039*	0.051
Logistic-Like	10	30	0.050*	0.039*	0.032*
	30	10	0.049*	0.036*	0.032*
	50	75	0.050*	0.036*	0.048*
	50	100	0.049*	0.038*	0.052
	75	50	0.047*	0.034*	0.047*
	75	100	0.048*	0.038*	0.052
	100	50	0.050*	0.042*	0.050*
	100	75	0.049*	0.038*	0.054
Double Exponential-Like	10	30	0.048*	0.036*	0.032*
	30	10	0.049*	0.039*	0.030*
	50	75	0.048*	0.036*	0.048*
	50	100	0.048*	0.039*	0.054
	75	50	0.049*	0.035*	0.047*
	75	100	0.048*	0.038*	0.052
	100	50	0.049*	0.039*	0.052
	100	75	0.049*	0.038*	0.051

* $\alpha=0,05$ 'den küçük veya eşit olan değerler

5. Sonuç

Çalışmamız, Uniform-Like, Logistic-Like ve Double Exponential-Like dağılımlarının standart sapma oranını 1 olarak kabul ederek, Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov testi ve Wald-Wolfowitz testi ile hesaplanan I. tip hataları karşılaştırmaktadır. Farklı örneklem büyüklükleri üzerinde yapılan bu karşılaştırma sonuçlarına dayanarak, Mann-Whitney testinin özellikle küçük örnek hacimlerinde diğer non-parametrik testlere göre daha yüksek I. tip hata oranlarına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, büyük örneklem gruplarında da Mann-Whitney testinin I. tip hata oranlarının diğer testlere göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, özellikle Kolmogorov-Smirnov iki örnek testinin Mann-Whitney ve Wald-Wolfowitz dizi sayıları testlerine göre daha düşük I. tip hata oranlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle Kolmogorov-Smirnov iki örnek testinin diğer testlere göre daha düşük I. tip hata oranlarına sahip olduğu sonucu, istatistiksel analizlerde tercih edilirken örnek büyüklüğü veya örnek hacmi fark etmeksizin dikkate alınması gerektiğini vurgular. Bu sonuçlar, bilimsel araştırmalarda doğru sonuçlara ulaşmak için uygun istatistiksel yöntemlerin seçilmesinde önemli bir rehber olabilir.

Literatürdeki benzer çalışmalara baktığımızda, Blair ve Higgins'ın (1985) çalışması, Wilcoxon işaretli sıralama testinin eşleştirilmiş örneklerdeki farkları tespit etme gücünü ve testin doğruluğunu değerlendirmiştir. Penfield (1994), örnek büyüklükleri ve varyanslar arasındaki ilişkiyi inceleyerek Mann-Whitney testinin eşit olmayan örnek büyüklükleri durumunda diğer testlere göre daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Fahoome (1999), parametrik olmayan testlerin dağılımlardaki I. tip hata oranlarını değerlendirerek Kolmogorov-Smirnov testinin p değerinin nominal I. tip hata oranına yakınsız olduğunu, Mann-Whitney testinin ise daha iyi sonuçlar verdiğini göstermiştir. Bu çalışmada ise Mann-Whitney testinin özellikle küçük örnek hacimlerinde diğer testlere göre daha yüksek I. tip hata oranlarına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, istatistiksel analizlerde test seçiminde dikkatli olunması gerektiğini vurgulamış, Kolmogorov-Smirnov iki örnek testinin, diğer testlere kıyasla daha düşük bir I. tip hata oranına sahip olduğunu belirlemiştir. Çalışmanın sonuçları, istatistiksel test seçimi konusundaki bilinç ve doğruluk açısından araştırmacılara faydalı bir rehber sunmaktadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Veri, Sahib Ramazanov ve Ötügen Senger tarafından toplanmıştır. Analiz, Sahib Ramazanov ve Ötügen Senger tarafından gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, Sahib Ramazanov ve Ötügen Senger yapılmıştır. Sonuç ve tartışma bölümü yazarlar tarafından ortak olarak yazılmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

Akbulut, M. C. (2008). *Faktöriyel düzende varyans analizi tekniğinde varyansların homojenliği ve normal dağılım ön şartları yerine gelmediğinde interaksiyona ilişkin I. tip hata ve testin gücü* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri

- Enstitüsü.
- Bindak, R. (2014). Mann-Whitney U ile Student's t testinin I. Tip Hata ve Güç bakımından karşılaştırılması: Monte Carlo simülasyon çalışması (011302). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 14(1), 5-11.
- Blair, R. C. ve Higgins, J. J. (1985). Comparison of the power of the paired samples t-test to that of Wilcoxon's sign-ranks test under various population shapes. *Psychological Bulletin*, 97 (1), 119-128.
- Boslaugh, S. ve Watters, P. A. (2008). *Statistics in a Nutshell*. O'Reilly Media, Inc.
- Brink, D. (2010). *Statistics*. Ventus Publishing ApS.
- Conover, W. J. (1999). *Practical Nonparametric Statistics* (Vol. 350). John Wiley & Sons.
- Daniel, W. W. (1990). Procedures That Utilize Data from Two Independent Samples. *Applied Nonparametric Statistics* (s. 82-143) içinde. PWS-Kent Publishing Co.
- Durand, C. P. (2013). Does raising type 1 error rate improve power to detect interactions in linear regression models? A simulation studies. *PloS one*, 8(8), e71079.
- Eltas, Ö. (2021). Biyoistatistik çalışmalarında kullanılan küçük örneklerde Mann-Whitney u testi ve bağımsız örneklem t (student's t independent test) testinin güç yönünden karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 16(1), 88-94.
- Fahoome, G. (1999). *A Monte Carlo study of twenty-one nonparametric statistics with normal and nonnormal data* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Wayne State University.
- Geyer, C. J. (2001). Probability and statistics. <http://www.stat.umn.edu/geyer/old/5102/#notes> adresinden 20.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Gibbons, J. D. (1971). *Nonparametric Statistical Inference*. McGraw Hill.
- Lee, C. H. (2007). *A Monte Carlo Study of Two Nonparametric Statistics with Comparisons of Type I Error Rates and Power*. Oklahoma State University.
- Meaney, C. ve Moineddin, R. (2014). A Monte Carlo simulation study comparing linear regression, beta regression, variable-dispersion beta regression and fractional logit regression at recovering average difference measures in a two-sample design. *BMC Medical Research Methodology*, 14, 1-22.
- Mooney, C. Z. (1997). *Monte Carlo Simulation* (No. 116). Sage.
- Penfield, D. A. (1994). Choosing a two-sample location test. *Journal of Experimental Education*, 4(62), 343-350.
- Ramazanov, S. ve Askerbeyli, R. (2023). *Power Analysis of Mann Whitney, Two Sample Kolmogorov Smirnov, and Wald-Wolfowitz Runs Tests: Comparison with Monte Carlo Simulation in the Case of Variance Heterogeneity* (No. 10501). EasyChair.
- Senger, Ö. (2013). A statistical power comparison of the Kolmogorov-Smirnov two-sample test and the Wald-Wolfowitz test in terms of fixed skewness and fixed kurtosis in large sample sizes. *Chinese Business Review*, 12(7), 469-476.
- Senger, Ö. (2013). Statistical power comparisons for equal skewness different kurtosis and equal kurtosis different skewness coefficients in nonparametric tests. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (18), 81-115.
- Shao, J. (2003). *Mathematical Statistics*. Springer Science & Business Media.
- Tekindal, B. (2007). Varyansların homojenliğinde kullanılan bazı yöntemlerin I. tip hata ve testin gücü bakımından karşılaştırılması: Bir Monte Carlo simülasyon çalışması. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitimi Fakültesi Dergisi Sayı*, (20), 90-101.
- Uysal, İ. ve Kılıç, A. (2022). Normal dağılım ikilemi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(1), 220-248.
- Yiğit, E. ve Gamgam, H. (2011). Homojen olmayan varyans varsayımı altında ortalamaların eşitliği için bazı test istatistikleri ve karşılaştırmaları. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1 (1), 57-71.
- Zimmerman, D. W. (1998). Invalidation of parametric and nonparametric statistical tests by concurrent violation of two assumptions. *The Journal of Experimental Education*, 67(1), 55-68.

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

Finansal performansı etkileyen içsel faktörler: mevduat ve katılım bankaları üzerine bir uygulama*

Internal factors affecting financial performance: an application on deposit and participation banks

Cüneyt Bilge^a, Tuğba Nur^{b**}

^a Bilim Uzmanı, Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şırnak, Türkiye, bilgecuneyt@hotmail.com, ORCID: 0009-0000-2202-1644

^b Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Şırnak, Türkiye, nurtugba.91@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3102-055X

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 4 Mayıs 2023

Kabul: 9 Ağustos 2023

Anahtar kelimeler:

Finansal Performans,

Bankacılık,

Bankaya Özgü Faktörler

Makale türü:

Araştırma makalesi

ÖZET

Çalışmada 2016Q1- 2020Q4 döneminde mevduat ve katılım bankalarının finansal performansını belirleyen banka içi faktörlerin panel veri analizi ile ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olan finansal performans, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı ile ölçülmüştür. Bağımsız değişkenler ise aktif büyüklüğü, banka yaşı, kredi kalitesi, likidite, sermaye yeterliliği ve operasyonel etkinlik olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, mevduat bankalarında banka yaşı ve kredi kalitesi değişkenleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü, aktif büyüklüğü, likidite ve sermaye yeterliliği değişkenleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ek olarak, banka yaşı ile özsermaye kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü aktif büyüklüğü, likidite ve sermaye yeterliliği değişkenleri ile özsermaye kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Katılım bankalarına ilişkin gerçekleştirilen analizler sonucunda ise kredi kalitesi değişkeni ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü, aktif büyüklüğü, sermaye yeterliliği ve operasyonel etkinlik değişkenleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca aktif büyüklüğü, likidite ve operasyonel etkinlik değişkenleri ile özsermaye kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Genel olarak mevduat ve katılım bankalarının finansal performanslarını etkileyen faktörlerin benzer olduğu söylenebilir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 4 May 2023

Accepted: 9 August 2023

Keywords:

Financial Performance,

Banking,

Bank-specific Factors

Article type:

Research article

ABSTRACT

The study aims to reveal the internal factors determining the financial performance of deposit and participation banks in the 2016Q1-2020Q4 period through panel data analysis. Financial performance, which is the dependent variable in the study, is measured by return on assets and return on equity. The independent variables are asset size, bank age, credit quality, liquidity, capital adequacy and operational efficiency. As a result of the analysis, a statistically significant and negative relationship was found between return on assets and bank age and credit quality variables, while a statistically significant and positive relationship was found between return on assets and asset size, liquidity and capital adequacy variables. In addition, there is a statistically significant and negative relationship between return on equity and bank age, and a statistically significant and positive relationship between return on equity and asset size, liquidity and capital adequacy variables. As a result of the analyses conducted for participation banks, a statistically significant and negative relationship was found between the credit quality variable and return on assets, while a statistically significant and positive relationship was found between the asset size, capital adequacy and operational efficiency variables and return on assets. In addition, there is a statistically significant and positive relationship between return on equity and asset size, liquidity and operational efficiency variables. In general, it can be said that the factors affecting the financial performance of deposit and participation banks are similar.

* Çalışma, Cüneyt Bilge'nin 2023 yılındaki yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: nurtugba.91@gmail.com

Atıf / Citation: Bilge, C. ve Nur, T. (2023). Finansal performansı etkileyen içsel faktörler: mevduat ve katılım bankaları üzerine bir uygulama. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 145-154. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1292408>

1. Giriş

Sosyal ve ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçası olan bankacılık sektörü finansal sistem içerisinde önemli bir paya sahiptir. Ülke ekonomilerinin sağlıklı gelişimi için bankaların faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürmesi gereklidir. Bankacılık sektöründeki tüm olumlu ve olumsuz gelişmeler ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle ülkelerin ekonomik kalkınmaları için bankacılık sektörü önemlidir. Bankalar sermaye birikimini artırarak ve teknolojik yenilikleri teşvik ederek ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bankalar, tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi, yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve aracılık işlevini sağlıklı bir şekilde yerine getirerek ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilemede rol oynamaktadır. Sürekli rekabet halinde olan bankalar bu rekabet ortamında ayakta kalabilmek için finansal performanslarını arttırmalıdır. Bankalara yatırım yapanlar, bankalardan kredi çeken şahıslar ve kurumlar bankaların finansal performansları ve kârlılıkları hakkında bilgi edinmek istemektedir. Bu nedenle risk, kârlılık ve finansal performans analizlerinin yapılması gerekmektedir. Bu analizler sayesinde bankalar müşterilerine finansal performansları ve kârlılıkları hakkında bilgi sunabilmektedir (Çankaya ve Öz, 2011; Ege ve Nur Topaloğlu, 2020).

Özel finans kurumlarının kurulmasıyla beraber bankacılık sektörü mevduat bankaları ve katılım bankaları olarak ayrılmıştır. İslami kuralları esas alarak kurulan katılım bankaları kâr zarar ortaklığı, mevduat bankaları ise faiz esasına göre faaliyet göstermektedir. Katılım bankalarında yapılan her bir yatırımın teknik olarak karşılığı bulunmaktadır. Katılım ve mevduat bankaları, likidite ve riski yöneten bir dizi kural ve düzenlemeyi dikkate alarak kâr elde etmek için finansal kaynakları kullanırlar. Bununla birlikte, katılım bankaları bir kâr ve zarar paylaşımı sistemi kullanarak mevduat kabul etmekte ve müşaraka, mudaraba, murabaha gibi şemaları kullanarak aynı temelde borç para vermektedir. İşleyiş bakımından farklılık göstermelerine rağmen tüm bankalar, varlığını sürdürürebilmek için rekabet halindedir. Rekabet halindeki bu bankaların finansal performanslarının ölçümü gerekli ve önemli hale gelmiştir (Güney, 2012; Toraman vd. 2015; Alharbi, 2017; Sarıdoğan, 2020; Yılmaz ve Özgür, 2021).

Finansal performans kavramı, günümüz dünyasında, başarılı olma ve bunu sürdürme arzusunda olan şirketlerin dikkatinin kaçmasının mümkün olmayacağı bir konu haline almıştır. Şirketin finansal performansı, yöneticiler tarafından analiz edilerek gelecek dönemlerdeki gelişimi saptamada anahtar bir role sahiptir (Lebas ve Euske, 2007). Finansal performans diğer yandan şirketin hedeflerine erişebilmesi açısından finansal becerisinin bir göstergesi ve şirketin yönetim yeteneklerinin bir yansıması şeklinde ifade edilebilir (Alptekin ve Şıklar, 2009). Kurumların performansı hem iç hem de dış çevresinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönlere, fırsatlara ve tehditlere bağlıdır. Bu nedenle, sağlam iç ortamlara sahip bankalar, sektördeki diğer bankalardan daha iyi performans gösterebileceği için firmaların verimliliğini etkileyen firmaya özgü faktörlerin araştırılması önemlidir (Swarnapali, 2014).

Bu kapsamda çalışmada farklı çalışma prensipleri olan mevduat ve katılım bankalarının finansal performansını etkileyen banka içi faktörlerin araştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışma aşağıdaki açılardan önemlidir. İlk olarak bankaların performansı, finansal hizmetler sektörüne verimli kaynak tahsisi sağlaması açısından önemlidir. Finansal sistemin istikrarı büyük ölçüde finansal kurumların sağlamlığına bağlıdır ve bankaların performansları ülkelerin ekonomik kalkınma politikaları açısından önemlidir. İkinci olarak, bildiğimiz kadarıyla Türkiye için yapılan çoğu çalışma mevduat bankalarının performansına odaklanmıştır. Katılım bankalarına ilişkin yapılan çalışma sayısı veri yetersizliği sebebiyle sınırlı kalmıştır. İşleyiş bakımından farklılık gösterecek de rekabet halinde olan katılım ve mevduat

bankalarının finansal performanslarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi politika yapıcılar, banka yöneticileri, yatırımcılar ve piyasa katılımcıları için önemlidir.

Çalışmanın geri kalanı aşağıdaki şekilde tasarlanmıştır. İkinci bölümde mevcut literatürde yer alan ampirik çalışmalara ve araştırma boşluğuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde veri seti ve metodoloji, dördüncü bölümde bulguların tartışma yer almaktadır. Bulguların özetlendiği ve politika çıkarımlarının sunulduğu sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. Literatür Taraması

Bankacılık sektöründe finansal performansa etki eden faktörlere ilişkin gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası çalışmalardan bazılarında aşağıda kronolojik sıraya göre yer verilmektedir.

Abreu ve Mendes (2001), Avrupa için 1989-1999 döneminde bankaların kârlılığını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda özkaynakların aktifler oranı ve net faiz geliri ile aktif kârlılık arasında pozitif, enflasyon ile aktif kârlılık arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Kaya (2002), Türk bankacılık sektörü için kârlılığın içsel ve dışsal belirleyicilerini araştırdığı çalışma sonucunda likidite, piyasa payı, mevduatlar, personel harcamaları ve özkaynakları içsel belirleyiciler, bütçe açığı ile enflasyonun ise dışsal belirleyiciler olduğunu ifade etmiştir.

Bashir (2003), 1993-1998 döneminde Orta Doğu'da bulunan 8 ülke örneğinde İslami bankaların performansını GSYH ve enflasyonun pozitif yönde etkilediğini buna karşın vergilerin negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Hassan ve Bashir (2003) çalışmalarında banka özellikleri ile genel finansal ortamının İslami bankaların performansı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu araştırmışlardır. Çalışma sonucunda kredilerin aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığını negatif etkilediğini ve borç oranı ile GSYH büyüme oranının aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığını pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Athanasoglou vd. (2005), çalışmalarında 1985 ve 2001 döneminde Yunanistan için banka kârlılığını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, kredi riski ve operasyonel etkinlik ile banka kârlılığı arasında negatif yönlü, işgücü verimliliği, sermaye yapısı ve enflasyon oranı ile banka kârlılığı arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Atasoy (2007), 1990-2005 döneminde, Türk Bankacılık sektöründe aktif büyüklük, bankacılık sektöründeki konsantrasyon, faiz dışı giderler, öz kaynaklar, duran aktifler, karşılık giderler ve enflasyonun bankaların aktif kârlılığını etkileyen faktörler olduğunu tespit etmişlerdir.

Sufian ve Chong (2008), çalışmalarında Filipin bankacılık sektöründe kârlılığın belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda kredi riski, enflasyon oranları ve banka büyüklüğü ile kârlılık arasında negatif yönlü bir ilişki tespit ederken, borsa kapitalizasyonu, ekonomik büyüme, para arzı ile kârlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Wong ve Chan (2009), çalışmalarında Çin Halk Cumhuriyeti'nin güney kıyılarında yer alan Macao bankacılık sektörünün kârlılık belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda enflasyon oranı, aktif kalitesi, sermaye yeterliliği ile kârlılık arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Alp vd. (2010), çalışmalarında banka kârlılığının içsel belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda faaliyet giderleri ve likidite ile negatif yönlü, sermaye yeterliliği ve banka yaşı ile ise pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Akhtar vd. (2011) çalışmalarında Pakistan'da faaliyet gösteren İslami bankaların performanslarına etki eden faktörleri incelemişlerdir. Aktif

kârlılık ve özsermaye kârlılığı performans ölçütü olarak analize dahil edilmiştir. Çalışma sonucunda kaldıraç oranı ve sermaye yeterlilik oranı ile performans arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Taşkın (2011), çalışmasında Türk bankacılık iş kolunda hizmet eden mevduat bankalarının 1995- 2009 döneminde panel veri analiz yöntemini uygulayarak kârlılık ile mikro ve makro değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Banka kârlılığını net faiz marjı, aktif kârlılık, öz kaynak kârlılığı ile ölçtükları çalışmada bağımsız değişkenler olarak toplam krediler/ toplam aktifler, aktif büyüklüğü, öz kaynaklar / toplam aktifler, personel giderleri/ toplam gelirler, geri dönmeyen krediler/ toplam kredileri ele almışlardır. Çalışma sonucunda makro ekonomik değişkenlerinden ziyade banka kârlılığının bankalara özgü değişkenlerden etkilendiği tespit edilmiştir.

Alper ve Anbar (2011), çalışmasında BİST Banka endeksinde yer alan 10 ticari banka için 2002-2010 döneminde bankaların kârlılığını etkileyen faktörleri panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda banka büyüklüğü ve faiz dışı gelirlerin banka kârlılığını pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Samırkaş vd. (2014), çalışmalarında Türkiye’de mevduat bankalarının kârlılığını etkileyen etmenleri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda mevduat faiz oranları ile kârlılık arasında negatif yönlü faiz dışı gelirler ile kârlılık arasında ise pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Osuagwu (2014), Nijerya’da faaliyet gösteren toplam bankaların aktiflerin sorumluluğu %60 olan seçilmiş bankalardan meydana gelen bir örneklem için makroekonomik etkiler, bankaya özgü değişkenler, sektöre bağlı faktörler ile banka kârlılığı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın neticesinde likidite oranı, takipteki krediler ve banka piyasa talebi ile banka kârlılığı arasında negatif yönlü bir ilişki, faiz dışı gelir ve operasyonel etkinlik ile banka kârlılığı arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ek olarak, döviz kuru ve özsermaye kârlılığı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Toroman vd. (2015), çalışmalarında 2006-2014 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat ve katılım bankalarının kârlılığını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda banka kârlılığının operasyonel etkinlik ve sermaye yeterliliği ile pozitif yönlü, kredi kalitesi ile negatif yönlü bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Menicucci ve Paolucci (2016), çalışmalarında Avrupa bankacılık sektöründe bankaya özgü faktörler ve kârlılık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan araştırmanın sonucunda aktif büyüklük, sermaye oranı ve mevduat oranı ile bankaların kârlılığı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki, aktif kalitesi ile kârlılık arasında ise anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

İslam ve Nishiyama (2016), çalışmalarında Güney Asya’da bulunan 4 ülkede (Pakistan, Nepal, Bangladeş ile Hindistan) faaliyet gösteren 259 ticari banka için banka kârlılığının bankaya has, sektöre özgü ve makroekonomik belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda fon açığı, ekonomik büyüme oranı, fonlama maliyeti, likidite oranı ve faiz oranının banka kârlılığı üzerinde negatif etkisi olduğu, diğer yandan enflasyon oranının ise banka kârlılığı üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Majumder ve Uddin (2017), çalışmalarında 2010-2014 döneminde Bangladeş’te dört ulusal bankanın kârlılığına etki eden faktörleri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, faiz dışı gelir oranı, enflasyon ve sermaye yeterlilik oranı ile aktif kârlılık arasında anlamlı ve pozitif, aktif büyüklük, takipteki kredi oranı ve likidite ile aktif kârlılık arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Javed ve Basheer (2017), çalışmalarında Pakistan’da bankaların kârlılığını etkileyen makro ve mikro faktörleri araştırmışlardır. Çalışma

sonucunda faiz oranı, banka sabit aktifleri, GSYH büyüme oranı ve piyasa yoğunluğu ile aktif kârlılık arasında anlamlı ve pozitif, buna karşın banka harcamaları ve aktif kârlılık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Topaloğlu ve Ege (2018), 2007-2014 döneminde Borsa İstanbul’da işlem gören 16 banka için yönetim kurulu yapısı ve banka performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda bağımsız üye sayısı ve yönetim kurulu üye sayısının performansı artırdığı buna karşın kadın üye sayısı ve komite sayısının performansı düşürdüğünü bulmuşlardır.

Çelik ve Kaya (2019) çalışmalarında 2009-2017 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının kârlılığının mikro düzeydeki belirleyicilerini araştırmıştır. Çalışma sonucunda sermaye yeterlilik oranı ve kredilendirme düzeyi ile kârlılık arasında sektör düzeyinde pozitif yönlü buna karşın personel giderleri ile kârlılık arasında sektör düzeyinde negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Aka (2019), çalışmasında Türkiye’deki katılım bankalarının kârlılığını belirleyen faktörleri 2010-2018 döneminde araştırmıştır. Çalışma sonucunda kaldıraç oranı, aktif büyüklük, takipteki kredilerin oranı, operasyonel etkinlik, kredi mevduat oranı ve banka piyasa yoğunluğu ile banka kârlılığı arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Sarıdoğan (2020), çalışmasında 2005-2018 döneminde mikro, makro faktörlerin ve küresel finansal krizin, katılım bankalarının kârlılığı ile ilişkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda net kâr payı geliri, toplam mevduat, GSYİH büyümesi ile banka kârlılığı arasında pozitif, sorunlu krediler, toplam krediler ve enflasyon oranı ile banka kârlılığı arasında ise negatif yönlü ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Yaman (2021), çalışmasında 2009-2018 döneminde 20 mevduat bankasının kârlılığını etkileyen içsel faktörleri araştırmıştır. Çalışma sonucunda sermaye yeterliliği, mevduatlar, finansal varlık ve kredi yatırımları, kısa vadeli borçları ödeyebilme ve giderleri gelirlere dönüştürebilme kabiliyetinin kârlılığı olumlu yönde etkilediği buna karşın alınan krediler, likit aktifler ve personel giderlerinin ise kârlılığı olumsuz etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

Ürgüp (2022), çalışmasında 2015-2022 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının performansını etkileyen firmaya özgü değişkenleri araştırmıştır. Çalışma sonucunda banka büyüklüğü ile performans arasında ters U şeklinde ilişki olduğu ve banka sermayesi, takibe düşen krediler gibi banka düzeyindeki değişkenlerin banka performansını etkilediğini tespit etmiştir.

Dağılgan (2023), çalışmasında Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarında kârlılık performanslarını analiz etmişlerdir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, toplam kredi miktarının aktif kârlılığı artırdığını buna karşın verilen kredilerin aktif kârlılığı azalttığını tespit etmişlerdir. Ek olarak toplanan fonlar ve özkaynak miktarı ile aktif kârlılık arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Literatürde gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, bulguların dönem ve örnekleme bağı olarak farklılık gösterdiği gözlemlenmektedir. Genel olarak katılım ve mevduat bankalarının performanslarını etkileyen değişkenlerin benzer olduğu ancak ilişki yönlerinin farklılık gösterdiği söylenebilir. Yine mevduat bankalarında da dönem ve örnekleme bağı olarak değişkenlerin banka performansını etkileme yönü ve gücü olarak değişkenlik göstermektedir. Gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, toplam kredi miktarı, verilen krediler, toplanan fonlar, banka yaşı, banka büyüklüğü, kredi kalitesi, likidite, operasyonel etkinlik, likidite gibi değişkenler banka performansının içsel belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra çalışmalar performans ölçütü olarak farklı değişkenleri modellere dahil etmiştir. Bu çalışma performans ölçütü olarak özsermaye kârlılığı ve aktif kârlılığı kullanarak hem mevduat hem de

katılım bankalarının performansını belirleyen içsel faktörleri araştırarak literatüre yeni bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır.

3. Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmada, Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren verisine ulaşılabilen mevduat ve katılım bankalarının 2016Q1-2020Q4 döneminde finansal performanslarının belirleyicilerinin panel veri analizi ile ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Tablo 1’de analize dahil edilen bankalar yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya dahil edilen bankalar

MEVDUAT BANKALARI	
	Ak Bank T. A.Ş.
	T. Garanti A.Ş.
	T. İş Bankası A.Ş.
	Şeker Bank Türk A.Ş.
	T. Halk Bankası A.Ş.
	T. Vakıflar Bankası Türk A.O.
	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
KATILIM BANKALARI	
	Vakıf Katılım Bankası A.Ş.
	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.
	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.
	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
	Ziraat Katılım Bankası A.Ş.

Bu doğrultuda çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler seçilirken literatürde sıklıkla kullanılan (Wong ve Chan (2009), Alp vd. (2010), Akhtar vd. (2011), Taşkın (2011), Osuagwu (2014), Toraman vd. (2015), Sarıdoğan (2020), Yılmaz ve Özgür (2021)) değişkenlerden yararlanılmıştır.

Tablo 2. Çalışmada kullanılan değişkenler

Bağımlı Değişkenler	Hesaplanma	Gösterim
Aktif Karlılık	Net Kâr/Toplam Aktif	ROA
Özsermaye Karlılığı	Net Kâr/ Toplam Özsermaye	ROE
Bağımsız Değişkenler	Hesaplanma	Gösterim
Yaş	Banka Yaşının Doğal logaritması	YAS
Aktif büyüklüğü	Toplam aktiflerin doğal logaritması	BUY
Kredi Kalitesi	Takipteki Kredi/Toplam Kredi	KK
Likidite	Toplam Kredi/Toplam Aktif	LİK
Sermaye Yeterliliği	Özsermaye/ Toplam Aktif	SY
Operasyonel Etkinlik	Net Faiz Marjı= (Faiz Gelirleri- Faiz Giderleri) / Net Kâr (Mevduat bankaları için)	OE
	Net Kâr Payı Geliri / Toplam Aktif (Katılım bankaları için)	

Çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerin hesaplanmasına ilişkin ikincil veriler finnet veri tabanı ve Kamu Aydınlatma Platformu’ndan sağlanmıştır. Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren mevduat ve katılım bankalarının 2016Q1- 2020Q4 döneminde finansal performanslarının belirleyicilerinin araştırılması amacıyla çalışmada bağımlı değişkenler kapsamında 4 regresyon modeli oluşturulmuştur.

Mevduat bankaları (Model 1 ve Model 2) ve katılım bankaları (Model 3 ve Model 4) için oluşturulan modeller ve kurgulanan hipotezler Tablo 3’te verilmektedir (her bir hipotez mevduat ve katılım bankası için ayrı ayrı sınımlanmıştır).

Tablo 3. Model ve hipotezler

Model 1	$ROA_{it} = \alpha_i + \beta_1 YAS_{it} + \beta_2 BUY_{it} + \beta_3 KK_{it} + \beta_4 LİK_{it} + \beta_5 SY_{it} + \beta_6 OE_{it} + \epsilon_i$
Model 2	$ROE_{it} = \alpha_i + \beta_1 YAS_{it} + \beta_2 BUY_{it} + \beta_3 KK_{it} + \beta_4 LİK_{it} + \beta_5 SY_{it} + \beta_6 OE_{it} + \epsilon_i$
Model 3	$ROA_{it} = \alpha_i + \beta_1 YAS_{it} + \beta_2 BUY_{it} + \beta_3 KK_{it} + \beta_4 LİK_{it} + \beta_5 SY_{it} + \beta_6 OE_{it} + \epsilon_i$
Model 4	$ROE_{it} = \alpha_i + \beta_1 YAS_{it} + \beta_2 BUY_{it} + \beta_3 KK_{it} + \beta_4 LİK_{it} + \beta_5 SY_{it} + \beta_6 OE_{it} + \epsilon_i$

Hipotez 1-H₁: Banka yaşı ile aktif karlılık arasında ilişki vardır.

Hipotez 2-H₁: Aktif büyüklüğü ile aktif karlılık arasında ilişki vardır.

Hipotez 3-H₁: Kredi kalitesi ile aktif karlılık arasında ilişki vardır.

Hipotez 4-H₁: Likidite ile aktif karlılık arasında ilişki vardır.

Hipotez 5-H₁: Sermaye yeterliliği ile aktif karlılık arasında ilişki vardır.

Hipotez 6-H₁: Operasyonel etkinlik ile aktif karlılık arasında ilişki vardır.

Hipotez 7-H₁: Banka yaşı ile özsermaye karlılığı arasında ilişki vardır.

Hipotez 8-H₁: Aktif büyüklüğü ile özsermaye karlılığı arasında ilişki vardır.

Hipotez 9-H₁: Kredi kalitesi ile özsermaye karlılığı arasında ilişki vardır.

Hipotez 10-H₁: Likidite ile özsermaye karlılığı arasında ilişki vardır.

Hipotez 11-H₁: Sermaye yeterliliği ile özsermaye karlılığı arasında ilişki vardır.

Hipotez 12-H₁: Operasyonel etkinlik ile özsermaye karlılığı arasında ilişki vardır.

4. Bulgular

Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren mevduat ve katılım bankalarının 2016Q1-2020Q4 döneminde finansal performanslarının belirleyicilerinin araştırılması amacıyla gerçekleştirilen analiz sonuçları ve yorumları alt başlıklarda sunulmaktadır.

4.1. Mevduat Bankaları için Finansal Performansı Etkiyen İçsel Faktörler

Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren mevduat bankalarının finansal performanslarını etkileyen faktörlerin belirlenebilmesi için gerçekleştirilen analizlerden ilk olarak tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4. Tanımlayıcı istatistikler

	ROA	ROE	YAS	BUY
Ortalama	0.780325	0.025657	4.301954	26.21572
Medyan	0.763916	0.022970	4.276666	26.51460
Maksimum	2.082064	0.059236	4.553877	27.27277
Minimum	-2.209658	-0.228779	4.127134	23.85204
Std. Sap.	0.602479	0.026885	0.130399	0.907655
Çarpıklık	-0.733603	6.553771	0.612237	-1.696248
Basıklık	6.354704	59.81833	2.083216	4.518458
J-B	78.20592	19.83409	13.64900	80.58602
J-B Olas.	0.000000	0.000000	0.001087	0.000000
Gözlem	140	140	140	140

	KK	LIK	SY	OE
Ortalama	0.048968	0.636777	0.165352	0.027014
Medyan	0.045134	0.651553	0.165470	0.025939
Maksimum	0.143719	0.739162	0.284649	0.059961
Minimum	0.020565	0.498570	0.093052	0.004942
Std. Sap.	0.022562	0.049151	0.045817	0.013447
Çarpıklık	1.626545	-0.690194	0.391370	0.419725
Basklılık	7.073241	2.941214	2.533886	2.311770
J-B	158.5143	11.13540	4.841346	6.873627
J-B Olas.	0.000000	0.003819	0.088862	0.032167
Gözlem	140	140	140	140

Tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular incelendiğinde ilgili dönem ve örnekleme ROA değişkeninin ortalama değeri 0.78, ROE değişkeninin ortalama değeri 0.025, YAS değişkeninin ortalama değeri 4.30, BUY değişkeninin ortalama değeri 26.21, KK değişkeninin ortalama değeri 0.04, LİK değişkeninin ortalama değeri 0.63, SY değişkeninin ortalama değeri 0.16, OE değişkeninin ortalama değeri 0.02 olarak gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Standart sapma açısından değişkinlerin dönem itibarıyla büyük bir değişim göstermediği söylenebilir. JB olasılık değerleri incelendiğinde, değişkenlerin normal dağılım sergilemediği söylenebilmektedir. Değişkenler normal dağılım sergilemediği için çoklu doğrusal bağlantı normal dağılımın olmadığı durumlarda kullanılan Spearman Korelasyon testi ile incelenmiştir. Test sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Spearman korelasyon test sonuçları

Korelasyon	ROA	ROE	YAS	BUY	KK	LIK	SY	OE
ROA	1.000000							
ROE	0.961330	1.000000						
YAS	0.159825	0.104556	1.000000					
BUY	0.245785	0.240778	0.570894	1.000000				
KK	-0.326999	-0.360552	-0.142546	0.089607	1.000000			
LIK	-0.260703	-0.116735	-0.291651	-0.515681	-0.230413	1.000000		
SY	0.530292	0.313818	0.215776	0.257965	-0.030150	-0.665133	1.000000	
OE	0.574717	0.572058	-0.042045	0.144484	0.267906	-0.245724	0.173650	----
t-istatistik	ROA	ROE	YAS	BUY	KK	LIK	SY	OE
ROA	----							
ROE	41.00643	----						
YAS	1.901963	1.235023	----					
BUY	2.978695	2.914232	8.168433	----				
KK	-4.064837	-4.540955	-1.691813	1.056891	----			
LIK	-3.172264	-1.380764	-3.581851	-7.070511	-2.781579	----		
SY	7.347742	3.882664	2.595952	3.136563	-0.354346	-10.46375	----	
OE	8.249996	8.193194	-0.494352	1.715302	3.266590	-2.977905	2.071399	----
Olasılık	ROA	ROE	YAS	BUY	KK	LIK	SY	OE
ROA	----							
ROE	0.0000	----						
YAS	0.0593	0.2189	----					
BUY	0.0034	0.0042	0.0000	----				
KK	0.0001	0.0000	0.0929	0.2924	----			
LIK	0.0019	0.1696	0.0005	0.0000	0.0062	----		
SY	0.0000	0.0002	0.0105	0.0021	0.7236	0.0000	----	
OE	0.0000	0.0000	0.6218	0.0885	0.0014	0.0034	0.0402	----

Bağımsız değişkenler arasında bulunan yüksek düzeyli ilişki (0.75 ve üzeri) çoklu doğrusal bağlantı sorunu olarak ifade edilmekte ve sonuçları tutarsız hale getirebilmektedir. Tablo 4 incelendiğinde bağımsız değişkenler arasındaki en yüksek ilişki YAS ve BUY değişkenleri arasında 0.57 olarak gözlemlenmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur. Hangi birim kök testinin kullanılacağına belirlenebilmesi için değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı zaman boyutu firma boyutundan yüksek olduğu için Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) LM_{adj} testi ile araştırılmıştır. Test sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Değişken bazında yatay kesit bağımlılığı

	Değişkenler	İstatistik	Olasılık
LM _{adj} (PUY, 2008)	ROA	33.77149	0.0000
	ROE	35.70495	0.0000
	YAS	61.06542	0.0000
	BUY	56.96954	0.0000
	KK	43.66158	0.0000
	LIK	31.56025	0.0000
	SY	33.12656	0.0000
	OY	52.80122	0.0000

Tablo 6 incelendiğinde değişkenlerin hepsi için test olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla tüm değişkenler yatay kesit bağımlılığı içermektedir. Bu nedenle durağanlık sınamaları ikincil nesil birim kök testi olan, homojen ve heterojen serilerde kullanılan CIPS testi ile araştırılmıştır. Çalışma dönemi 2016-2020 olarak belirlendiği ve kısa bir dönemi içerdiği için birim kök testi sabit için gerçekleştirilmiştir. Test sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Birim kök test sonuçları

ROA		
Test	t-istatistiği	Olasılık D.
CIPS	-2.65345	<0.01
ROE		
CIPS	-2.96664	<0.01
YAS		
CIPS	-6.19000	<0.01
BUY		
CIPS	-2.46661	<0.05
KK		
CIPS	-1.12354	>=0.10
D(KK)		
CIPS	-3.60169	<0.01
LIK		
CIPS	-2.80078	<0.01
SY		
CIPS	-1.34639	>=0.10
D(SY)		
CIPS	-5.33761	<0.01
OE		
CIPS	-1.60727	>=0.10
D(OE)		
CIPS	-4.46063	<0.01

Tablo 7’de yer alan CIPS birim kök test sonuçları incelendiğinde ROA, ROE, YAS, BUY ve LIK değişkenleri için hesaplanan olasılık değerinin 0.05’ten küçük olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin düzeyde durağan olduğu söylenebilmektedir. KK, SY ve OE değişkenlerinin olasılık değerinin ise 0.05’ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler düzeyde durağan değildir. Değişkenlerin birinci farkı alınarak testler tekrarlanmış olup, buna göre ise hesaplanan olasılık değerinin 0.05’ten küçük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenlerin durağanlığı sağlanmıştır. Değişkenlerin durağanlığı sağlandıktan sonra tahminleme modeli seçimi için F testi, Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985) testleri ile araştırılmıştır. Test sonuçları Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Tahmin modeli için analiz sonuçları

Test	MODEL 1		MODEL 2	
	İst.	p-değeri	İst.	p-değeri
F-grup_sabit	0.648050	0.691553	1.939084	0.080918
F-zaman_sabit	1.858901	0.024883	1.818830	0.029270
F-iki yönlü_sabit	2.322798	0.001535	2.138089	0.003934
LM-grup_rassal	0.388625	0.533023	0.021397	0.883703
LM-zaman_rassal	0.951638	0.329303	0.370955	0.542484
LM- iki yönlü_rassal	1.340263	0.511641	0.392352	0.821868
Honda-grup_rassal	-0.623398	0.733488	0.146276	0.441852
Honda-zaman_rassal	0.975520	0.164651	0.609061	0.271242
Honda-iki yönlü_rassal	0.248988	0.401685	0.534104	0.296635

Model 1 ve Model 2 için F testi sonuçları incelendiğinde her iki modelde de zaman ve kesit etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Veriler belirli bir dönem ve spesifik bir gruptan seçildiği için çift yönlü sabit ekiler model çalışmada kullanılmıştır. Sabit etkiler modeli için hesaplanan değişim varyans ve otokorelasyon test sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Değişim varyans ve otokorelasyon test sonuçları

MODEL 1		
Değişim Varyans		
Breusch-Pagan-Godfrey LM	164.1808	0.000000
Otokorelasyon		
Baltagi ve Li (1991) LM	0.190594	0.662423
Born ve Breitung (2016) LM	1.097794	0.294751
MODEL 2		
Değişim Varyans		
Breusch-Pagan-Godfrey LM	223.2869	0.000000
Otokorelasyon		
Baltagi ve Li (1991) LM	0.971629	0.324274
Born ve Breitung (2016) LM	2.557165	0.109795

Model 1 ve Model iki için değişim varyans test sonuçları incelendiğinde hesaplanan test olasılık değerinin 0.05’ten küçük gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Her iki modelde de değişim varyans sorunu olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon test sonuçları incelendiğinde ise her iki modelde de hesaplanan test olasılık değerinin 0.05’ten büyük gerçekleştiği gözlemlenmekte ve modellerde otokorelasyon problemi olmadığı söylenebilmektedir. Bu sorunları dikkate alan ve çözen White Diagonal

yöntemi ile tahminleme gerçekleştirilmiştir. Model 1 ve Model 2 tahmin sonuçları Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. Model 1 ve Model 2 tahmin sonuçları

Model 1				
Bağımlı Değişken: ROA				
Yöntem: White Diagonal				
Örneklem: 2016Q1-2020Q4				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
YAS	-0.002093	0.000674	-3.107439	0.0023
BUY	0.000752	0.000180	4.186149	0.0001
KK	-0.033486	0.017363	-1.928652	0.0559
LIK	0.015214	0.004042	3.763826	0.0003
SY	0.032864	0.003715	8.846810	0.0000
OE	-0.009957	0.008304	-1.198999	0.2327
C	-0.021045	0.007082	-2.971607	0.0035
		R-Kare		0.611912
		Düzeltilmiş R-Kare		0.594404
		S.E. of regresyon		0.001450
		F-istatistik		34.95091
		Prob (F- istatistik)		0.000000
Model 2				
Bağımlı Değişken: ROE				
Yöntem: White Diagonal				
Örneklem: 2016Q1-2020Q4				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
YAS	-0.027656	0.008083	-3.421561	0.0008
BUY	0.010107	0.002434	4.152018	0.0001
KK	-0.405257	0.276963	-1.463216	0.1458
LIK	0.145435	0.055693	2.611373	0.0101
SY	0.216460	0.046799	4.625320	0.0000
OE	-0.094082	0.102027	-0.922129	0.3581
C	-0.226353	0.098363	-2.301195	0.0229
		R-Kare		0.430134
		Düzeltilmiş R-Kare		0.404426
		S.E. of regresyon		0.020748
		F-istatistik		16.73135
		Prob (F- istatistik)		0.000000

Mevduat bankalarında aktif kârlılığı etkileyen faktörlerin araştırıldığı Model 1’e ilişkin tahmin sonuçları incelendiğinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün 0,61 olduğu gözlemlenmektedir. YAS ve KK değişkenleri ile ROA arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. YAS değişkenindeki bir birimlik artış ROA’da 0.002 birimlik azalışa, KK değişkenindeki bir birimlik artış ise ROA değişkeninde 0.003 birimlik azalışa sebep olmaktadır. Bu bulgu Alp vd. (2010) tarafından yapılan çalışma ile farklılık, Toroman vd. (2015) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik göstermektedir. BUY, LIK ve SY değişkenleri ile ROA arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. BUY değişkenindeki bir birimlik artış ROA değişkeninde 0.0007 birimlik artışa, LIK değişkenindeki bir birimlik artış ROA değişkeninde 0.015 birimlik artışa ve SY değişkenindeki bir birimlik artış ROA değişkeninde 0.032 birimlik artışa sebep olmaktadır. Bu bulgular Menicucci ve Paolucci (2016) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik Majumder ve Uddin (2017) tarafından yapılan çalışma ile farklılık

göstermektedir. OE değişkeni ile ROA arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Mevduat bankalarında özermeye kârlılığını etkileyen faktörlerin araştırıldığı Model 2'ye ilişkin tahmin sonuçları incelendiğinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün 0,43 olduğu gözlemlenmektedir. YAS ile ROE arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. YAS değişkenindeki bir birimlik artış ROE'de 0.02 birimlik azalışa sebep olmaktadır. BUY, LİK ve SY değişkenleri ile ROE arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. BUY değişkenindeki bir birimlik artış ROE değişkeninde 0.01 birimlik artışa, LİK değişkenindeki bir birimlik artış ROE değişkeninde 0.145 birimlik artışa ve SY değişkenindeki bir birimlik artış ROE değişkeninde 0.216 birimlik artışa sebep olmaktadır. KK ve OE değişkenleri ile ROE arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Model 1 ve Model 2 değerlendirildiğinde değişkenlerin ROA ve ROE'yi etkileme yönleri benzerlik göstermekle birlikte etki güçleri ROE üzerinde daha fazla olduğu söylenebilmektedir. Analize dahil edilen mevduat bankalarının yaşlarının büyüklüğü dikkate alındığında finansal performans odaklı değil daha çok kurumsal ve sosyal imaj odaklı faaliyet gösterdiği bu nedenle yaş değişkeninin finansal performansı negatif yönde etkilediği söylenebilir. Bulgulara göre kredi kalitesi performansı negatif yönde etkilemektedir. Bu durum takipteki kredi oranı arttıkça bankaların performansının olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ayrıca aktif büyüklüğe sahip bankaların portföylerini çeşitlendirme gücüne sahip olduğu ve riski düşürerek finansal performansı artırabileceği yine güçlü sermaye yeterliliğine sahip bankaların fonlama maliyetini azaltabileceği ve performansa olumlu katkıda bulunabileceği söylenebilir.

4.2. Katılım Bankaları için Finansal Performansı Etkiyen İçsel Faktörler

Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren katılım bankalarının finansal performanslarını etkileyen faktörlerin belirlenebilmesi için gerçekleştirilen analizlerden ilk olarak tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11. Tanımlayıcı istatistikler

	ROA	ROE	YAS	UY
Ortalama	0.005811	0.072212	2.593408	17.28345
Medyan	0.004934	0.059501	2.639057	17.49055
Maksimum	0.015528	0.213064	3.583519	18.84673
Minimum	-0.000807	-0.004166	0.000000	13.87105
Std. Sap.	0.003758	0.050643	0.953004	0.919733
Çarpıklık	0.459744	0.542841	-1.124248	-1.394754
Basıklık	2.388093	2.354455	3.561218	5.347747
J-B	5.082863	6.647636	22.37793	55.38862
J-B Olas.	0.078754	0.036015	0.000014	0.000000
Gözlem	100	100	100	100
	KK	LİK	SY	OE
Ortalama	0.024500	0.661001	0.099640	0.020520
Medyan	0.026416	0.649480	0.081570	0.019427
Maksimum	0.072123	0.826904	0.811194	0.042405
Minimum	-0.055895	0.520509	0.049191	0.002496
Std. Sap.	0.029811	0.073765	0.092650	0.009787
Çarpıklık	-0.823416	0.497791	5.994564	0.255362
Basıklık	3.477071	2.705987	41.93753	2.083314
J-B	12.24854	4.490118	6916.128	4.588138
J-B Olas.	0.002189	0.105921	0.000000	0.100855
Gözlem	100	100	100	100

Tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular incelendiğinde ilgili dönem ve örnekleme ROA değişkeninin ortalama değeri 0.005, ROE değişkeninin ortalama değeri 0.07, YAS değişkeninin ortalama değeri 2.59, BUY değişkeninin ortalama değeri 17.28, KK değişkeninin ortalama değeri 0.02, LİK değişkeninin ortalama değeri 0.66, SY değişkeninin ortalama değeri 0.09, OE değişkeninin ortalama değeri 0.02 olarak gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Standart sapma açısından değişkenlerin dönem itibarıyla büyük bir değişim göstermediği söylenebilir. Değişkenlerin normal dağılım sergileyip sergilemedikleri için JB olasılık değerleri incelendiğinde, ROE, YAS, BUY, KK ve SY değişkenlerinin olasılık değeri kritik değer olan 0.05'ten küçük gerçekleşmiştir. Dolayısıyla seriler normal dağılım sergilemektedir şeklinde ifade edilen yokluk hipotezi reddedilmekte ve değişkenlerin normal dağılım sergilemediği söylenebilmektedir. ROA, LİK ve OE değişkenlerinin olasılık değeri ise kritik değer olan 0.05'ten büyük gerçekleşmiş olup, değişkenlerin normal dağılım sergilediği söylenebilmektedir. Değişkenlerin bir kısmı normal dağılım sergilemediği için çoklu doğrusal bağlantı normal dağılımın olmadığı durumlarda kullanılan Spearman Korelasyon testi ile incelenmiştir. Test sonuçları Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12. Spearman korelasyon test sonuçları

Korelasyon	ROA	ROE	YAS	BUY	KK	LİK	SY	OE
ROA	1.000000							
ROE	0.954710	1.000000						
YAS	-0.186770	-0.032303	1.000000					
BUY	0.100846	0.260193	0.594886	1.000000				
KK	0.052073	0.146704	0.516385	0.372428	1.000000			
LİK	-0.011413	-0.060462	-0.485920	-0.473183	-0.175260	1.000000		
SY	-0.032151	-0.290604	-0.622944	-0.571341	-0.332860	0.210789	1.000000	
OE	0.744422	0.730989	-0.139164	0.169829	0.119124	-0.023522	-0.035224	1.000000
t-istatistik	ROA	ROE	YAS	BUY	KK	LİK	SY	OE
ROA	----							
ROE	31.76464	----						
YAS	-1.882049	-0.319947	----					
BUY	1.003441	2.667660	7.326438	----				
KK	0.516200	1.468176	5.969418	3.972641	----			
LİK	-0.112992	-0.599643	-5.503830	-5.317216	-1.762262	----		
SY	-0.318445	-3.006586	-7.883296	-6.891558	-3.494414	2.134668	----	
OE	11.03685	10.60455	-1.391191	1.706003	1.187727	-0.232924	-0.348912	----
Olasılık	ROA	ROE	YAS	BUY	KK	LİK	SY	OE
ROA	----							
ROE	0.0000	----						
YAS	0.0628	0.7497	----					
BUY	0.3181	0.0089	0.0000	----				
KK	0.6069	0.1453	0.0000	0.0001	----			
LİK	0.9103	0.5501	0.0000	0.0000	0.0811	----		
SY	0.7508	0.0034	0.0000	0.0000	0.0007	0.0353	----	
OE	0.0000	0.0000	0.1673	0.0912	0.2378	0.8163	0.7279	----

Tablo 12 incelendiğinde bağımsız değişkenler arasındaki en yüksek ilişki YAS ve SY değişkenleri arasında 0.62 olarak gözlemlenmektedir. Bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyli ilişki (0.75 ve üzeri) olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur. Hangi birim kök testinin kullanılacağına belirlenebilmesi için değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı zaman boyutunun firma boyutundan yüksek olduğu durumlarda kullanılan Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) LMadj testi ile araştırılmıştır. Test sonuçları Tablo 13'te gösterilmektedir.

Tablo 13. Değişken bazında yatay kesit bağımlılığı

	Değişkenler	İstatistik	Olasılık
LM _{adj} (PUY, 2008)	ROA	13.85238	0.0000
	ROE	15.10254	0.0000
	YAS	41.63164	0.0000
	BUY	35.81626	0.0000
	KK	25.43776	0.0000
	LIK	8.433334	0.0000
	SY	10.13976	0.0000
	OY	25.49357	0.0000

Tablo 13 incelendiğinde tüm değişkenlerde test olasılık değerinin 0.05'ten küçük gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla tüm değişkenler yatay kesit bağımlılığı içermektedir. Bu nedenle durağanlık sınamaları ikincil nesil birim kök testi olan, homojen ve heterojen serilerde kullanılan bilinen CIPS testi ile araştırılmıştır. Çalışma dönemi 2016-2020 olarak belirlendiği ve kısa bir dönemi içerdiği için birim kök testi sabit için gerçekleştirilmiştir. Test sonuçları Tablo 14'te gösterilmektedir.

Tablo 14. Birim kök test sonuçları

ROA		
Test	t-istatistiği	Olasılık D.
CIPS	-2.39795	<0.05
ROE		
CIPS	-2.74906	<0.01
YAS		
CIPS	-1.33032	>=0.10
D(YAS)		
CIPS	-6.19000	<0.01
BUY		
CIPS	-3.41875	<0.01
KK		
CIPS	-0.26319	>=0.10
D(KK)		
CIPS	-3.22297	<0.01
LIK		
CIPS	-2.83622	<0.01
SY		
CIPS	-1.39501	>=0.10
D(SY)		
CIPS	-3.65452	<0.01
OE		
CIPS	-1.93207	>=0.10
D(OE)		
CIPS	-5.20197	<0.01

Tablo 14'te yer alan CIPS birim kök test sonuçları incelendiğinde ROA, ROE, BUY ve LIK değişkenleri için hesaplanan olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu tespit edilmiştir. Birim kök vardır şeklinde ifade edilen yokluk hipotezi reddedilmiş olup değişkenlerin düzeyde durağan olduğu söylenebilmektedir. YAS, KK, SY ve OE değişkenlerinin olasılık değerinin ise 0.05'ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler düzeyde durağan değildir. Değişkenlerin birinci farkı alınarak testler tekrarlanmıştır. Buna göre ise hesaplanan olasılık değerinin olan 0.05'ten küçük olduğu tespit edilmiş olup değişkenlerin durağanlığı sağlanmıştır. Değişkenlerin durağanlığı sağlandıktan tahminleme modeli seçiminin F testi, Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985) testleri ile araştırılması amaçlanmış ancak Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985) testleri örneklemin N ve T boyutundan dolayı sonuç vermemiştir. Yine aynı şekilde otokorelasyon ve değişen varyans testlerinden de sonuç alınamamıştır. Bu nedenle F testi ile analize devam edilmiştir. F testi sonuçları Tablo 15'te gösterilmektedir.

Tablo 15. Tahmin modeli için analiz sonuçları

Test	MODEL 1		MODEL 2	
	İst.	p-değeri	İst.	p-değeri
F-grup_sabit	20.380083	0.0000	17.258897	0.0000
F-zaman_sabit	1.776279	0.0000	1.401988	0.0000
F-iki yönlü_sabit	4.903907	0.0000	4.547610	0.0000

Model 3 ve Model 4 için F testi sonuçları incelendiğinde her iki modelde de zaman ve kesit etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Veriler belirli bir dönem ve spesifik bir gruptan seçildiği için çift yönlü sabit ekiler modeli çalışmada kullanılmıştır. Ardından otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını dikkate alan ve çözen White Diagonal yöntemi ile tahminleme gerçekleştirilmiştir. Model 3 ve Model 4 tahmin sonuçları Tablo 16'da gösterilmektedir.

Tablo 16. Model 3 ve Model 4 tahmin sonuçları

Model 3 Bağımlı Değişken: ROA

Yöntem: White Diagonal

Örneklem: 2016Q1-2020Q4

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
YAS	0.000573	0.000964	0.594331	0.5542
BUY	0.004852	0.000805	6.028318	0.0000
KK	-0.014393	0.006901	-2.085743	0.0406
LIK	0.001845	0.005408	0.341176	0.7340
SY	0.009701	0.003461	2.802757	0.0065
OE	0.150500	0.052409	2.871637	0.0054
C	-0.084456	0.012317	-6.857046	0.0000
	R-Kare			0.839468
	Düzeltilmiş R-Kare			0.772962
	S.E. of regresyon			0.001791
	F-istatistik			12.62240
	Prob (F- istatistik)			0.000000

Model 4
Bağımlı Değişken: ROE

Yöntem: White Diagonal

Örnekleme: 2016Q1-2020Q4

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
YAS	0.001878	0.016941	0.110857	0.9120
BUY	0.024665	0.009141	2.698313	0.0083
KK	-0.026344	0.080969	-0.325353	0.7457
LIK	0.146627	0.064949	2.257574	0.0264
SY	-0.059719	0.053376	-1.118826	0.2662
OE	3.508476	0.221090	15.86900	0.0000
C	-0.521266	0.153491	-3.396070	0.0010
	R-Kare		0.768457	
	Düzeltilmiş R-Kare		0.742440	
	S.E. of regresyon		0.025701	
	F-istatistik		29.53771	
	Prob (F- istatistik)		0.000000	

Katılım bankalarında aktif kârlılığı etkileyen faktörlerin araştırıldığı Model 3'e ilişkin tahmin sonuçları incelendiğinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün 0,83 olduğu gözlemlenmektedir. KK değişkeni ile ROA arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu Toroman vd. (2015) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik, Alp vd. (2010) tarafından yapılan çalışma ile farklılık göstermektedir. KK değişkenindeki bir birimlik artış ROA'da 0.014 birimlik azalışa sebep olmaktadır. BUY, SY ve OE değişkenleri ile ROA arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgular, Osuagwu (2014), Memicucci ve Paolucci (2016) ve Toroman vd. (2015) tarafından yapılan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. BUY değişkenindeki bir birimlik artış ROA değişkeninde 0.004 birimlik artışa, LIK değişkenindeki bir birimlik artış ROA değişkeninde 0.001 birimlik artışa ve OE değişkenindeki bir birimlik artış ROA değişkeninde 0.150 birimlik artışa sebep olmaktadır. YAS ve LIK değişkenleri ile ROA arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Katılım bankalarında özermaye kârlılığını etkileyen faktörlerin araştırıldığı Model 4'e ilişkin tahmin sonuçları incelendiğinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün 0,76 olduğu gözlemlenmektedir. BUY, LIK ve OE değişkenleri ile ROE arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. BUY değişkenindeki bir birimlik artış ROE değişkeninde 0.02 birimlik artışa, LIK değişkenindeki bir birimlik artış ROE değişkeninde 0.146 birimlik artışa ve OE değişkenindeki bir birimlik artış ROE değişkeninde 3.508 birimlik artışa sebep olmaktadır. YAS, KK ve SY değişkenleri ile ROE arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Model 3 ve Model 4 değerlendirildiğinde değişkenlerin ROA ve ROE'yi etkileme yönleri benzerlik göstermekle birlikte etki güçlerinin özellikle OE değişkeninin etki gücünün ROE üzerinde daha fazla olduğu söylenebilmektedir. Katılım bankaları için elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde yaş değişkeninin banka performansı üzerinde etkisinin olmaması genç bankalar olan katılım bankaları için beklenen bir durumu göstermektedir. Mevduat bankalarına benzer olarak bankaların aktif

büyükliklerinin artmasının riski düşürebileceği ve finansal performansa pozitif yönde etki yapabileceği söylenebilir. Yine etkili kaynak yönetiminin katılım bankaları için artan performans ile sonuçlanabileceği açıktır. Takipteki kredi oranının artması ise aktif kârlılığı negatif yönde etkilemektedir. Tüm modeller bir bütün olarak değerlendirildiğinde mevduat ve katılım bankalarının finansal performanslarının belirleyicilerinin BUY, KK, LIK ve SY değişkenleri için benzer olduğu, YAS ve OE değişkenleri için ise farklılık gösterdiği söylenebilmektedir. Tüm modellerde elde edilen bulguların özeti Tablo 17'de gösterilmektedir.

Tablo 17. Bulguların özeti

Bağımsız Değişkenler/Bağımlı Değişkenler	Mevduat Bankaları		Katılım Bankaları	
	ROA	ROE	ROA	ROE
YAS	Negatif	Negatif	İlişki yok	İlişki yok
BUY	Pozitif	Pozitif	Pozitif	Pozitif
KK	Negatif	İlişki yok	Negatif	İlişki yok
LIK	Pozitif	Pozitif	İlişki yok	Pozitif
SY	Pozitif	Pozitif	Pozitif	İlişki yok
OE	İlişki yok	İlişki yok	Pozitif	Pozitif

5. Sonuç

Sosyal ve ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçası olan bankacılık sektörü finansal sistem içerisinde önemli bir paya sahiptir. Ülke ekonomilerinin sağlıklı gelişimi için bankaların faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürmesi gereklidir. Sürekli rekabet halinde olan bankalar bu rekabet ortamında ayakta kalabilmek için finansal performanslarını arttırmalıdır. Bu kapsamda çalışmada, Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren mevduat ve katılım bankalarının 2016Q1- 2020Q4 döneminde finansal performanslarının banka içi belirleyicilerinin panel veri analizi ile ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Finansal performans aktif kârlılık ve özermaye kârlılığı ile ölçülmüştür. Mevduat ve katılım bankaları için bağımlı değişkenler kapsamında 4 regresyon modeli oluşturulmuştur. Mevduat bankaları için oluşturulan modeller kapsamında, banka yaşı ve kredi kalitesi değişkenleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü, aktif büyüklüğü, likidite ve sermaye yeterliliği değişkenleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Banka yaşı ile özermaye kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü aktif büyüklüğü, likidite ve sermaye yeterliliği değişkenleri ile özermaye kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Katılım bankaları için oluşturulan modeller kapsamında, kredi kalitesi değişkeni ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü, aktif büyüklüğü, sermaye yeterliliği ve operasyonel etkinlik değişkenleri ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Aktif büyüklüğü, likidite ve operasyonel etkinlik değişkenleri ile özermaye kârlılığı arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Analizden elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, mevduat bankalarında yaş değişkeni ve finansal performans arasında bulunan negatif yönlü ilişki kapsamında genç firmaların daha çok finansal performansa odaklı olacağı ancak daha uzun süre faaliyet gösterenlerin kurumsal ve sosyal imajla daha çok ilgileneceği söylenebilir. Hem mevduat hem de katılım bankaların da kredi kalitesi ile aktif kârlılık arasındaki

negatif ilişki, takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki payı arttıkça finansal performansın olumsuz etkileneceğini göstermektedir. Ek olarak aktif büyüklüğü yüksek olan bankaların portföylerini çeşitlendirerek riski düşürdüğü ve güçlü sermaye yeterliliğine sahip bankaların fonlama maliyetini düşürerek finansal performansın artmasını sağladığı çıkarımında bulunulabilir. Genel olarak bulgulara göre, mevduat bankalarının finansal performanslarını etkileyen banka içi faktörler ile katılım bankalarının finansal performanslarını etkileyen banka içi faktörlerin büyük oranda benzerlik gösterdiği söylenebilir. Farklı olarak banka yaşı mevduat bankalarının finansal performansı üzerinde anlamlı etkisi varken, katılım bankalarının finansal performansı ile anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bunun nedeni olarak katılım bankalarının nispeten daha genç bankalar olduğu söylenebilir. Operasyonel etkinlik değişkeni ise katılım bankalarının finansal performansı üzerinde etkili iken mevduat bankaları finansal performansı ile anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Sonuç olarak hem katılım hem de mevduat bankalarının performansının artması için, takipteki kredi oranlarının azalması, aktif büyüklüğün ve likiditenin artması gerektiği söylenebilmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular, banka yöneticileri ve yatırımcılar için önemlidir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm süreç, yazarlar tarafından ortak katkı sunularak gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Abreu, M. ve Mendes, V. (2001). *Commercial bank interest margins and profitability evidence for Some EU countries*. Pan-European Conference, Thessaloniki.
- Aka, K. (2019). Banka karlılığının belirleyicileri: Türk bankacılık sektöründeki katılım bankaları üzerine ampirik bir uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(3), 21-39.
- Akhtar, M. F., Ali, K. ve Sadaqat, S. (2011). Factors influencing the profitability of Islamic banks of Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 66(66), 1-8.
- Alharbi, A. T. (2017). Determinants of Islamic banks' profitability: international evidence. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 10(3), 331-350.
- Alp, A., Ban, Ü., Demirgüneş, K. ve Kılıç, S. (2010). Türk bankacılık sektöründe karlılığın içsel belirleyicileri. *İMKB Dergisi*, 12(46), 1-15.
- Alper, D. ve Anbar A. (2011). Bank specific and macroeconomic determinants of commercial bank profitability: Empirical evidence from Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 2(2), 139-152.
- Alptekin, N. ve Şıklar, E. (2009). Türk hisse senedi emeklilik yatırım fonlarının çok kriterli performans değerlendirmesi: Topsis metodu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 185-196.
- Atasoy, H. (2007). *Türk Bankacılık Sektöründe Gelir Gider Analizi ve Karlılık Performansının Belirleyicileri* [Uzmanlık Yeterlilik Tezi]. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Athanasoglou, P., Brissimis, S. ve Delis, M. (2005). Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Munich Personal RePEc Archive*, Paper No. 32026.
- Bashir, H. (2003). Determinants of profitability in Islamic banks: Some evidence from the Middle East. *Islamic Economic Studies*, 11(1), 31-57.

- Çankaya, F. ve Öz, M. (2011). *Türkiye'de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi*. Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Çelik, S. ve Kaya, F. (2019). Banka karlılığına etki eden mikro değişkenler: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 765-788.
- Dağilgan, G. (2023). Türkiye'de katılım bankacılığının performans değerlendirilmesi: Panel veri analizi. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(1), 51-64.
- Ege İ. ve Nur Topaloğlu T. (2020). The Relationship between financial performance of banking sector and economic growth: A research on EU countries. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 508-518.
- Güney, A. (2012). *Banka İşlemleri*. Beta Yayın.
- Hassan, M. K. ve Bashir, A. H. M. (2003). *Determinants of Islamic banking profitability*. In 10th ERF Annual Conference, Morocco, 7, 2-31.
- Honda, Y. (1985). Testing the error components model with non-normal disturbances. *Review of Economic Studies*, 52, 681-690.
- Islam, S. ve Nishiyama, S. (2016). The determinants of bank profitability: Dynamic panel evidence from South Asian countries. *Journal of Applied Finance & Banking*, 6(3), 77-97.
- Javed, M. A. ve Basheer, M. F. (2017). Impact of external factors on bank profitability. *EPRA International Journal of Research and Development*, 2(5), 1-11.
- Kaya, Y. T. (2002). *Türk Bankacılık Sektöründe Karlılığın Belirleyicileri 1997-2000*. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Mali Sektör Politikası Dairesi Çalışma Raporları.
- Lebas, M. ve Euske, K. (2007). *A Conceptual and Operational Delineation of Performance*. Cambridge Univ Press.
- Majumder, M. T. H. ve Uddin, M. J. (2017). The determinants of profitability of nationalized banks in Bangladesh. *International Journal of Economics and Business Research*, 13(4), 335-348.
- Menicucci, E. ve Poucci, G. (2016). Factors affecting bank profitability in Europe: An empirical investigation. *African Journal of Business Management*, 10(17), 410-420.
- Osuogwu, E. S. (2014). Determinants of bank profitability in Nigeria. *International Journal of Economics and Finance*, 6(12), 46-63.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Samırkas, M., Evcı, S. ve Ergün, B. (2014). Türk bankacılık sektöründe karlılığın belirleyicileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 117-134.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Katılım bankalarının performansını etkileyen faktörler: Küresel kriz bağlamında bir dinamik panel veri analizi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 148-167.
- Sufian, F. ve Chong, R. (2008). Determinants of bank profitability in a developing economy: empirical evidence from the Philippines. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 4(2), 91-112.
- Swarnapali, R. M. N. C. (2014). *Firm specific determinants and financial performance of licensed commercial banks in Sri Lanka*. Proceedings of the 3rd International Conference on Management and Economics.
- Taşkın, D. (2011). Türkiye'de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Topaloğlu, E. E. ve Ege, İ. (2018). Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların yönetim kurulu yapısının finansal performansa etkisi: Panel veri analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(41), 9-34.
- Toraman, C., Ata, H. A. ve Buğan, M. (2015). Mevduat ve katılım bankalarının karşılaştırmalı performans analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 301-310.
- Ürgüp, S. E. (2022). Türk katılım bankalarının finansal performansı üzerinde etkili olan faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 433-441.
- Vong, P. I. ve Chan, H. S. (2009). Determinants of bank profitability in Macao. *Macau Monetary Research Bulletin*, 12(6), 93-113.
- Yaman, S. (2021). Bankalara özgü faktörlerin banka karlılığına etkisi: Türkiye bankacılık sektörü üzerine panel veri analizi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 77-100.
- Yılmaz, C. ve Özgür, E. (2021). Katılım bankalarında karlılığa etki eden faktörlerin tespiti için panel veri analizi uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 92, 1-20.

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

Türkiye'de medikal muhasebe uzmanlığı: aranan nitelikler ve beklentiler

Medical accounting expertise in Turkey: qualifications and expectations

Eren Çevik^a, Reyhan Sarıççek^{b*}

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı, Balıkesir, Türkiye, erencevik13@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7274-1620

^b Dr Öğretim Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Akyazı SHMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sakarya, Türkiye, reyhansaricicek@subu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8902-6853

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 28 Kasım 2023

Kabul: 27 Aralık 2023

Anahtar kelimeler:

Medikal Muhasebe Uzmanı,
Medikal Muhasebe,
Medikal Muhasebe Uzmanında Aranan
Nitelikler

Makale türü:

Araştırma makalesi

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 28 November 2023

Accepted: 27 December 2023

Keywords:

Medical Accounting Expert,
Medical Accounting,
Qualifications Required in Medical
Accounting Expert

Article type:

Research article

ÖZET

Medikal muhasebe, sağlık kuruluşlarının sağlık hizmeti sunumu sonucu oluşan maliyetlerinin Sosyal Güvenlik Kurumuna fatura edilmesi, oluşturulan faturaların takibi ve tahsili işlemlerinin sistematik olarak izlenmesiyle ilgili tüm süreçleri ifade eden bir kavramdır. Özel sağlık kuruluşlarında medikal muhasebe ile ilgili işleri yerine getiren kişilere medikal muhasebe uzmanı denilmektedir. Medikal muhasebe uzmanlığı ülkemizde hem muhasebe hem de sağlık yönetimi alanında nitelikli bilgiye sahip kişilerin yapabileceği multidisipliner bir bakış açısı gerektiren, kapsamı ve nitelikleri henüz tam olarak tanımlanmamış bir meslektir. Bu araştırmada Türkiye’de medikal muhasebe uzmanlığı alanında aranan niteliklerin ne olduğunun ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda yaygın olarak kullanılan beş farklı kariyer sitesinde ilan başlığı medikal muhasebe uzmanı olan iş ilanları listelenmiştir. Söz konusu ilanların başvuru koşulları için aranan nitelikler istatistiksel olarak incelenerek grafikler yardımı ile sunulmuştur. Araştırmada medikal muhasebe uzmanlığı mesleğinde adaylarda en çok aranan özelliğin faturalandırmaya hakimiyet ve Sosyal Güvenlik Kurumu ve Sağlık Uygulama Tebliği konularına hakimiyet olduğu, teknolojik açıdan otomasyon programlarının, kişisel özellikler açısından da iletişim, takım çalışması ve analitik düşünme özelliklerinin öne çıktığı görülmüştür. Araştırma, ülkemizde özel sağlık kuruluşlarında medikal muhasebe uzmanından beklenen niteliklerin bütünsel olarak ortaya konulması ve alanda çalışmayı planlayan muhasebe ve sağlık yönetimi eğitimi alan işgücü için bir perspektif oluşturulması açısından önem arz etmektedir.

ABSTRACT

Medical accounting is a concept that refers to all processes related to the systematic monitoring of the invoicing of the costs incurred by health institutions as a result of the provision of health services to the Social Security Institution, the follow-up and collection of the invoices generated. People who perform medical accounting related jobs in private health institutions are called medical accounting specialists. Medical accounting expertise is a profession that requires a multidisciplinary perspective that can be performed by people who have qualified knowledge in both accounting and health management, and whose scope and qualifications have not yet been fully defined. In this research, it is aimed to reveal what the qualifications sought in the field of medical accounting expertise in Turkey are. In this context, job adverts with the title of medical accounting specialist are listed in five different widely used career sites. The qualifications sought for the application conditions of these advertisements were statistically analysed and presented with the help of graphs. In the research, it was observed that the most sought-after qualifications for candidates in the medical accounting specialist profession are mastery of invoicing and mastery of the Social Security Institution and Health Implementation Communiqué, automation programmes in terms of technology, and communication, teamwork, and analytical thinking in terms of personal characteristics. The research is important in terms of presenting the qualifications expected from medical accounting specialists in private health institutions in our country in a holistic manner and creating a perspective for the labor force who plan to work in the field of accounting and health management education.

* Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: reyhansaricicek@gmail.com

Atıf / Citation: Çevik, E. ve Sarıççek, R. (2023). Türkiye'de medikal muhasebe uzmanlığı: aranan nitelikler ve beklentiler. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 155-162. <http://doi.org/10.58588/aru-ifeas.1396966>

1. Giriş

Türkiye’de toplam sağlık harcaması 2021 yılında 353 milyar 941 milyon TL’dir. Bu rakam ilgili yılın Gayri Safi Yurt İçi Hasılasının %4,9’una tekabül etmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)’nın toplam sağlık harcamasındaki payı 167 milyar 65 milyon TL ile %47,2 olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Türkiye’de sağlık harcamaları 2010 yılından bu yana sürekli artış göstermektedir (Erden ve Yanık, 2022). Artan sağlık hizmeti harcamaları ve sağlık hizmetlerinin sunumunda bütçeleme, verimlilik ve maliyet kontrolü gibi muhasebesel kavramların öne çıkması sağlık kurumları açısından medikal muhasebe kavramının önemini artırmaktadır.

Günümüzde sağlık hizmetlerinin kalitesini artırma çabalarının merkezinde, standartlaştırılmış ölçüm, kamuya açık raporlama, performans değerlendirmesi ve yönetim kontrolüne olanak sağlayan muhasebe uygulamaları bulunmaktadır.

Yetkililer, sağlık hizmeti sunumunun kalitesini bilmek, güvence altına almak ve iyileştirmek amacıyla muhasebe süreçlerini ve uygulanan teknikleri her geçen gün geliştirmektedir. (Pflueger, 2015). Bu bağlamda ülkemizde de sağlık hizmetlerinin muhasebeleştirilmesi açısından uygulamacıların henüz kavramsal olarak tam bir fikir birliği oluşturmadığı, akademisyenlerin ise yeni ilgisini çekmeye başlayan medikal muhasebe kavramı öne çıkmaktadır.

Medikal muhasebe sağlık kuruluşları açısından maliyetlerin yönetimi, faturalandırma, tahsilat ve kontrol sağlama açısından önemlidir. Günümüzde sağlık işletmelerinin artan maliyetleri nedeniyle sunulan sağlık hizmetinin devamlılığı eksiksiz ve hatasız faturalandırılması, doğru bir gelir tahakkuku ve başarılı bir tahsilat sürecinin yanında gelir ve harcama denetiminin yapılması her zamankinden daha çok önem arz etmektedir. Sayılan tüm bu süreçleri başarıyla yürütecek mesleki uzmanların varlığı bu noktada gerekmekte ve sağlık kuruluşlarında medikal muhasebe uzmanlarına olan ihtiyaç artmaktadır.

Bu araştırma ülkemizde medikal muhasebe uzmanlığı alanında aranan niteliklerin belirlenmesi ve sistematik olarak sunulması amacını taşımaktadır. Bu kapsamda medikal muhasebe uzmanlığı alanındaki iş ilanları incelenerek, ülkemizde bu meslek dalında aranan niteliklerin genel bir sunumuna yer verilerek sağlık sektörünün medikal muhasebe uzmanlarından beklentilerinin netleştirilmesi ve alanda çalışmayı planlayanlar için bir bakış açısı oluşturulması hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesini Medikal Muhasebe ve Medikal Muhasebe Uzmanlığı kavramları ve medikal muhasebe uzmanlığı ile ilgili literatür taraması oluşturmaktadır.

2.1. Medikal Muhasebe Kavramı

Medikal muhasebe, ülkemiz muhasebe ve sağlık yönetimi literatüründe yeni tartışılmaya başlanan ve teorik olarak az sayıda çalışmaya konu olmuş bir kavramdır. Medikal muhasebeyi konu alan çalışmalar; Kördeve (2017), Nazlıoğlu (2020), Arık ve Yılmaz (2021), Şenol ve Metin (2022), Akbulut (2023), Korkmaz ve Tercan (2023) şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmalarda genel olarak medikal muhasebe kavramının sağlık kuruluşları için yeni ve çok önemli bir kavram olduğuna, sağlık kuruluşlarındaki medikal muhasebe süreçlerine ve uygulamalarına dikkat çekilmiş ve medikal muhasebe süreçlerinin bir medikal muhasebe uzmanı tarafından yürütülmesi gerekliliği belirtilmiştir. Rezaei, Zeraatgari,

Sadeghzadeh, Maharluie ve Nasseri (2023) sağlık kuruluşlarındaki yönetim sistemleri ve muhasebe uygulamalarının uygulanışı ve gelişiminin sosyal bilimler alanındaki akademisyenler tarafından çok az ilgi gördüğüne dikkat çekerek alanın önemine vurgu yapmışlardır.

Medikal muhasebe, sağlık kuruluşlarından hizmet alımı sonucu oluşan maliyetlerin SGK’ya fiyatlandırılması, fatura edilmesi, oluşturulan faturaların takibi ve tahsili aşamalarını içeren muhasebesel süreçlerin tümüdür (Arık ve Yılmaz, 2021). Medikal muhasebe kavramı ülkemizde daha çok özel hastaneler tarafından kullanılmakta (Nazlıoğlu, 2020) ve kamu hastaneleri benzer süreçlerini faturalandırma olarak adlandırmaktadır (Korkmaz ve Tercan, 2023).

Medikal muhasebenin sağlık işletmelerinde etkin ve verimli bir biçimde hizmet sunumuna olanak sağlayacak uygulamalarının daha çok ön muhasebe süreçlerine karşılık olarak tanımlandığı ve bu bağlamda genel muhasebeyi ilgilendirdiği bilinmektedir (Korkmaz ve Tercan, 2023). Ancak medikal muhasebe hastanelerde yönetsel kararlarla ilgili olduğundan yönetim muhasebesini de etkilemektedir, dolayısıyla medikal muhasebe sadece genel muhasebenin bir alt sistemi olarak tanımlanmamalıdır (Nazlıoğlu, 2020). Kördeve (2017) ile Korkmaz ve Tercan (2023) genel olarak medikal muhasebenin birçok spesifik muhasebe sürecini içinde barındırması ve farklı bir uzmanlık gerektirmesi açısından bağımsız bir muhasebe dalı şeklinde sınıflandırılması gerektiği sonucuna vurgu yapmıştır.

Bir sağlık kurumunda medikal muhasebe kapsamında yapılacak işler; medikal muhasebe iş süreçleri, bilgi işlem, poliklinik, acil servis, satın alma, eczane, yatan hasta, ameliyathane, genel muhasebe ve finans müdürlüğüne bağlı iş süreçlerinden oluşmaktadır (Kördeve, 2017). Sağlık kuruluşlarının mali kaynaklarını yönetirken çeşitli yasa, yönetmelik ve muhasebe standartlarına uymaları gerekmektedir. Düzenlemelerdeki değişikliklerin takibi, personel değişimi ve eğitimsiz veya tecrübesiz personel nedeniyle bazı durumlarda uyum sorunları ortaya çıkabilir (Shonazarovich, 2023).

2.2. Medikal Muhasebe Uzmanlığı

Ülkemizde 2003 yılında uygulanmaya başlayan Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile sağlık alanında pek çok yenilik meydana gelmiştir. 2006 yılından itibaren özel hastanelerin Sosyal Güvenlik Kurumu ile anlaşma sağlayarak tüm sağlık sigortalılarına sağlık hizmeti sunmaya başlaması sonucu, medikal muhasebe birçok yeni işlem ve uygulamayı içeren, gelişen bir uzmanlık alanı olarak anılmaya başlanmıştır. Ancak 2003 yılı ve öncesinde de sağlık kuruluşlarında medikal muhasebe alanına ilişkin farklı süreç ve uygulamaların varlığı muhakkaktır. SDP ile medikal muhasebenin uygulama alanı büyümüştür (Korkmaz ve Tercan, 2023).

Medikal muhasebe sistemi; tıbbi malzemelerin satın alındığı andan itibaren başlamakta ve stok giriş, çıkışlarının yapılması, faturalandırılması, MEDULA’ya fatura edilen malzeme bilgilerinin yapılan bildirimlerle eşleşmesi açısından bütün süreci kapsamaktadır. Sürecin bu kadar kapsamlı izlenebilmesi bir tıbbi malzemenin satın alınması, hasta üzerinde kullanımı, SGK’ya fatura edilmesine kadar tüm hareketlerini takip edilebilir kılmalıdır. Medikal muhasebe MEDULA, E-Nabız, Ürün Takip Sistemi (ÜTS) ve Sağlık-Net gibi bilgi sistemleri vasıtasıyla verileri Sağlık Bakanlığı’na aktarılmasında oldukça önemli bir görevi yerine getirerek bakanlığın politika oluşturma sürecine de katkı sağlamaktadır (Akbulut, 2023).

Bir sağlık kuruluşunda medikal muhasebenin amacı rasyonel, etkin ve verimli bir muhasebe sisteminin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda bu amacı gerçekleştirebilecek niteliklerde, mali mevzuata hâkim, sağlık sektöründeki

değişimi anlayabilen ve yönetebilen, geleceğe ilişkin bir projeksiyonu olan, takım çalışmasına uygun yöneticilere ve medikal muhasebe uzmanlarına ihtiyaç vardır (Nazlıoğlu, 2020). Ancak muhasebe yönetimi bir sağlık kuruluşunun finansal istikrarını ve başarısını sağlamada kritik öneme sahip olduğu halde sektörde bu konuda uzman eksikliği mevcuttur (Shonazarovich, 2023).

Medikal muhasebe uzmanları sağlık kuruluşlarında muhasebe, maliyet analizi ve mali analiz faaliyetlerini yürütürler. Ayrıca sunulan sağlık hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi ve denetimi süreçlerinde görev alırlar. Medikal muhasebe işlemleri, sağlık hizmeti alan kişi için oluşturulan protokol ile poliklinik, cerrahi girişim ya da yatarak tedavi gibi tüm hizmetlerin eksiksiz bir şekilde faturalandırılmasını, ilgili işlemlerde kullanılan malzemelerin eksiksiz ve tam bir biçimde raporlanmasını ve olası hatalı işlemlerin düzeltilmesini kapsayan bir süreçtir. Özel hastanelerde medikal muhasebeye ilişkin süreçleri takip eden uzmanlar Medikal Muhasebe Uzmanı olarak tanımlanmaktadır (Kördeve, 2017). Medikal muhasebe uzmanları, SGK'lı hasta, iş kazaları, adli vaka, trafik kazaları vb. hastaların faturalarının kesilmesi, evrakların hazırlanması ve tahsilat için ilgili kurumlara gönderilmesi görevlerini üstlenmiştir. Sağlık kuruluşunun tahsilatı muhasebe birimi tarafından muhasebeleştirilmektedir. Sağlık kurumunun medikal muhasebe uzmanı hastanenin üst yönetimine karşı sorumludur (Sayım, 2017). Bu bağlamda medikal muhasebe uzmanının yönlendirme rolü göz önüne alındığında, daha iyi kararlar alınabilmesi için sağlık kurumlarında tüm yönetim kademelerine gerekli finansal ve finansal olmayan bilgileri sağladıkları sonucuna ulaşılabilir.

Medikal muhasebeciler, sağlık kuruluşlarının finansal bütünlüğünü sağlamak ve yasal düzenlemelere uygun bir şekilde çalışmalarını mümkün kılmak için kritik bir rol oynamaktadır. Medikal muhasebecilerin taşıması gereken temel nitelikler aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

- **Sağlık Sektörü Bilgisi:** Medikal muhasebecilerin, sağlık sektörünün spesifik terimlerini ve işleyişini anlamaları elzemdir. Muhasebe süreçlerini yönetirken doğru ve etkili kararlar alabilmek için, tıbbi terminoloji, sağlık sigortası ve sağlık hizmetleri sunumunun temel prensipleri hakkında derin bilgi sahibi olmaları gereklidir.
- **Muhasebe ve Finansal Yetenekler:** Temel muhasebe ve finans becerileri, medikal muhasebeciler için vazgeçilmezdir. Faturalandırma, bütçeleme, mali analiz ve raporlama gibi muhasebe süreçlerine hakimiyet, sağlık kurumları için mali açıdan büyük önem arz etmektedir.
- **Yasal Düzenlemelerin Takibi:** Sağlık sektörü, karmaşık yasal düzenlemelere tabidir. Medikal muhasebecilerin, sağlık hizmetleri ve mali uygulamalarla ilgili güncel yasal düzenlemeleri anlamaları ve takip etmeleri gerekmektedir. Bu, kurumun yasal uyumluluğunu sağlamak için gereklidir.
- **İletişim Becerileri:** Medikal muhasebeciler, sağlık profesyonelleri, yöneticiler ve mali ekiplerle etkili iletişim kurabilmelidir. Karmaşık finansal konuları anlaşılır bir şekilde aktarabilme yeteneği, sağlık kurumlarının finansal hedeflerine ulaşmalarında önemlidir.
- **Teknolojik Yetkinlik:** Muhasebe yazılımları, veri analitiği araçları ve diğer teknolojik kaynakları etkili bir şekilde kullanabilme yeteneği, medikal muhasebeciler için önemlidir. Teknoloji, veri doğruluğunu artırarak ve iş süreçlerini optimize ederek muhasebe ve finansal yönetimde önemli bir rol oynar.
- **Analitik Düşünme ve Problem Çözme Yetenekleri:** Medikal muhasebeciler, finansal verileri analiz edebilmek ve karşılaşılan sorunlara

yaratıcı çözümler bulabilme yeteneklerine sahip olmalıdır. Karmaşık finansal sorunların üstesinden gelebilmek, başarılı bir medikal muhasebecinin vazgeçilmez bir özelliğidir.

Medikal muhasebecilerin bu niteliklere sahip olmaları, sağlık kurumlarının sürdürülebilirliğini ve etkinliğini artırmalarına yardımcı olacaktır. Bu nitelikler, medikal muhasebecilerin sağlık ve finans dünyalarında etkili bir şekilde doğrulama yapmalarını sağlayarak, bu kritik rolü başarıyla yerine getirmelerine katkı sağlayacaktır.

Mesleki açıdan tıp ve muhasebenin eğitim, deneyim ve etik gereksinimlerine sahip olmak gibi pek çok ortak özelliği vardır. Doktorlar hastalarına, muhasebeciler de müşterilerine, onlar için çok kritik olan noktalarda güvenilir danışmanlık sağlarlar (Burns vd., 2022). Bu noktada bu iki mesleğin de en büyük kesişim noktası olan medikal muhasebe uzmanlarının da benzer şekilde, eğitilmiş olmaları, mesleki deneyime sahip olmaları ve etik kuralları gözetmeleri gerekmektedir. Medikal muhasebe uzmanları sağlık kurumlarında hem mali hem de itibari açıdan güven vermesi gereken uzmanlar olarak görülmektedir.

Özel sağlık kuruluşlarında üst yönetim tarafından medikal muhasebe uzmanlarının özenle mesleği iyi bilen iyi eğitim almış kişiler arasından seçilmesi önemlidir. Çünkü medikal muhasebe uzmanlarının sağlık kuruluşlarında hekimlerle birlikte teşhis ve tedavilere ilişkin oluşturulacak faturalarla ilgili dosya kontrollerini yaparak kurumun cezai yaptırıma maruz kalmasını engellemek, cezai işleme maruz kalınması durumunda bunun sebeplerinin tespit edilmesi ve gerekli bilgi aktarımlarının yapılması gibi önemli görevleri vardır. Kesintilere ve cezai yaptırımlara maruz kalınmaması için mesleğinde yetkin medikal muhasebe uzmanlarını bulup ilgili göreve yerleştirmek yönetimin sorumluluğudur (Korkmaz ve Tercan, 2023).

Medikal muhasebe elemanının SGK ve Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından tanımlanan meslek kodu 4311.09 olarak belirlenmiştir (Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği, 2023). İşgücüne ait doğru veri oluşturulması ve prim kayıplarının önlenmesi için ülkemizde meslek kodunun belirtilmesi zorunludur. SGK ve İŞKUR tarafından kullanılan kodlar Uluslararası Çalışma Örgütü'nün, Mesleklerin Uluslararası Standart Sınıflandırması kodlarının Türkçe çevirisidir. Bu bağlamda medikal muhasebe elemanları, büro hizmetlerinde çalışan elemanlar muhasebe kayıtları ve defter tutan büro elemanları meslek birim grubunda sınıflandırılmıştır. Diğer taraftan Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından sunulan Ulusal Meslek Standartları arasında ön muhasebe elemanı ve yardımcı muhasebe elemanı tanımlarının yer aldığı ancak medikal muhasebe elemanına ait ulusal mesleki yeterliliklerin henüz tanımlanmadığı görülmektedir (Mesleki Yeterlilik Kurumu, 2023). Ülkemizde sağlık kuruluşlarında mevzuat ve uygulamaların gerekliliklerini yerine getirerek sunulan sağlık hizmetinin düzenli bir şekilde fatura edilmesini sağlayan medikal muhasebecilere ait bir özel gün bulunmakta ve 16 Eylül tarihi "Medikal Muhasebeciler Günü" olarak kutlanmaktadır (Sağlık Aktüel, 2023)

2.3. Literatür Taraması

Medikal muhasebe ülkemizde görece olarak yeni araştırılmaya başlanan bir konu olduğundan ilgili literatür incelendiğinde medikal muhasebe alanında 2016 yılı öncesine ait pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan medikal muhasebe uzmanında aranan nitelikleri tam anlamıyla değerlendirebilmek için, genel muhasebe elemanında aranan nitelikleri inceleyen çalışmalar da araştırma literatürü kapsamına dahil edilmiştir.

Grdošić (2015), Hırvatistan’da bir web sitesinde yer alan muhasebe iş ilanlarını incelediği araştırmasında, muhasebe alanında çalışan standart bir personelin ağırlıklı olarak özel sektöre ait bir şirkette tam zamanlı bir işe sahip olduğu ve lisans veya yüksek lisans diplomasının bu tarz bir iş için her zaman gerekli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu araştırmada tecrübenin ve en az bir bilgisayar programı bilmenin muhasebe iş ilanlarında çok önemli nitelikler olduğu vurgulanmıştır.

Onat, Akın ve Aydoğdu (2017), ülkemizdeki işverenlerin aradıkları muhasebe bilgi teknolojisi niteliklerini inceledikleri araştırmalarında, muhasebe personel adaylarında eğitim düzeyi olarak lisans mezuniyetinin arandığını ve adayların ofis programlarını bilmesinin işverenler açısından bir tercih sebebi olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada aynı zamanda paket programların bilinmesinin personelleri öne çıkaracağına değinilmiştir.

Karasioğlu, Alagöz ve Allahverdi (2018), ülkemizde muhasebe meslek elemanı için aranan nitelikleri tespit etmek ve sınıflandırmak üzere yaptıkları araştırmalarında muhasebe meslek elemanları için işverenlerin talep ettiği 81 farklı nitelik tespit etmiştir.

Ertaş ve Şimşek (2020), araştırmalarında lise mezunu düzeyindeki muhasebe elemanı ilanlarını incelemiş ve muhasebe eğitiminde verilen dersler ile sektörün meslek elemanlarında aradığı şartları karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda lise düzeyinde verilen ofis programları ders saatlerinin artması gerektiği vurgulanmıştır.

Briones vd. (2021), araştırmalarında 65 kamu ve özel kuruluşun istihdam edilebilirlik becerileri tercihini değerlendirerek işletme yönetimi ve muhasebe mezunlarında işverenlerin tercih ettikleri nitelikleri belirlemeye çalışmışlardır. Değerlendirilen istihdam edilebilirlik becerileri; analitik düşünme, teknoloji eğilimi, iletişim, personeller arası iletişim, problem çözme, yönetim becerileri, resmi muhasebe yeterliliği, liderlik, yenilik olarak belirlenmiştir. Sonuçlar, işverenler tarafından en çok tercih edilen becerilerin liderlik, iletişim ve personeller arası etkileşim becerileri olduğunu; işverenler tarafından en az tercih edilen becerilerin ise resmi muhasebe yeterliliği, teknoloji becerileri ve inovasyon kapasitesi olduğunu göstermiştir.

Çavuş ve Önce (2022), geleceğin muhasebe profesyonellerinden beklenen yetkinlikler açısından ülkemizde muhasebe eğitimi veren bölümlerin program çıktılarını analiz ettikleri çalışmalarında, yükseköğretim kurumlarının günümüzün rekabetçi dünyasında kişiye özgü yetkinliklerin önemini farkında olduğunu ancak dijital yetkinliklere verilen önemin henüz program çıktılarında tam olarak yansıtılmadığını tespit etmiştir.

Kaya (2023), muhasebe meslek mensubu adaylarının iş ilanlarında görüntülenen temel niteliklerini incelemek ve muhasebe mezunlarında olması gereken işe alınma becerileriyle ilgili bilgi toplamak amacıyla gerçekleştirdiği araştırması sonucunda, muhasebe uzmanı olarak istihdam edilecek adaylara daha fazla ihtiyaç olduğunu, adaylarda çoğunlukla muhasebe programı bilgisi, 1 yıla kadar tecrübe ve lisans düzeyinde mezuniyet arandığını ayrıca en fazla istenilen elektronik belge bilgisinin ise e-fatura olduğunu tespit etmiştir.

Sağlık sektöründe muhasebe meslek mensubunda aranan özellikleri konu alan araştırmalarında, Hatunoğlu ve Kılıç (2014), hastanelerin lisans düzeyinde eğitim almış muhasebe elamanlarını tercih ettiklerini ve sağlık sektöründe yer alan muhasebe personellerinde lisans seviyesinde alınan Genel Muhasebe ve Bilgisayarlı Muhasebe bilgilerinin yeterli olduğunu ancak Maliyet Muhasebesi, Muhasebe Denetimi ve Mali Tablolara Analizi gibi uzmanlık muhasebesi bilgilerinin ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmadığını belirtmişlerdir. Sağlık sektöründe daha başarılı muhasebe personellerinin istihdamı için stajların ve üniversite sanayi iş birliğinin önemini vurgulamışlardır.

Kördeve (2017), medikal muhasebeyi tanımladığı kavramsal araştırmasında, medikal muhasebe uzmanlığını gündeme getirerek SGK ile ilişkiler ve sağlık kurumunun gelirleri açısından medikal muhasebe uzmanının önemine dikkat çekmiştir.

Nazlıoğlu (2020), muhasebe perspektifinden yola çıkarak sağlık işletmelerinde medikal muhasebe kavramını ele aldığı çalışmasında özel sağlık kuruluşlarının medikal muhasebe alanında uzman personeller yetiştirmek ve ilgili personellerin teorik bilgilerinin pratik uygulamalarla desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Arık ve Yılmaz (2021), sağlık sektöründe medikal muhasebe süreçlerini araştırdıkları çalışmalarında medikal muhasebe uzmanlarının sağlık kurumlarındaki tek görevlerinin sağlık hizmeti sunumu ile oluşan maliyetleri SGK’ya fatura etmek olmadığını bunun dışında farklı departmanlarla ilişkili olarak yürüttüklerini ve kurumsal olarak bir bütünü oluşturan farklı görevleri üstlendiklerini ifade etmektedir.

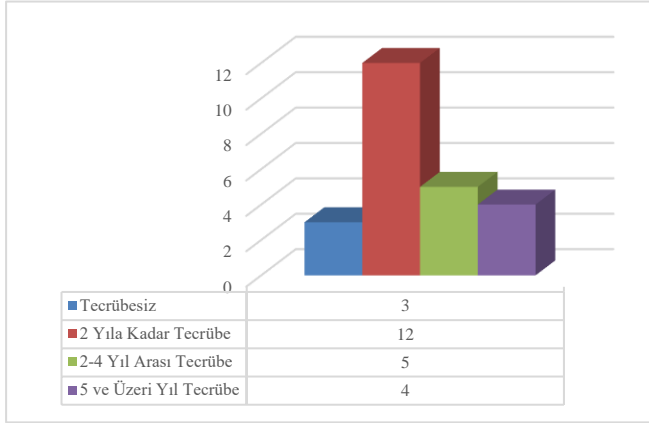
Şenol ve Metin (2022), özel sağlık kurumlarında sağlık giderlerinin uygun bir şekilde tahakkuk etmesi ve takibinin yapılması açısından medikal muhasebe uzmanlığının önemine dikkat çekerek medikal muhasebe uzmanlarının sağlık hizmeti sunumunu Sağlık Uygulama Tebliği (SUT) ve faturalama kurallarına göre muhasebeleştirilmesi sonucu sağlık kuruluşlarında gelir kaybını engelleyebileceklerini belirtmişlerdir. Korkmaz ve Tercan (2023), araştırmalarında medikal muhasebeye ilişkin farkındalığın orta düzeyde olduğu ve alanda karşılaşılan problemlerin sistemsel konulardan ve nitelikli medikal muhasebe personeli eksikliğinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere, medikal muhasebe uzmanlarının önemi her geçen gün artmaktadır (Savaş ve Ekeril, 2019).

3. Yöntem

Araştırma kapsamında ülkemizde yaygın olarak kullanılan beş farklı kariyer sitesinde Medikal Muhasebe Uzmanlığına ilişkin ilanlar listelenmiştir. İlanlar incelenirken başlığında “medikal muhasebe uzmanı” ifadesi yer alan ilanlar araştırma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda hastane muhasebe müdürü, hastane muhasebe elemanı gibi hastanelerin genel muhasebe birimine ait ilanlar ve medikal sağlık işletmelerinin verdiği muhasebe personeli ilanları kapsam dışı bırakılarak araştırmanın amacına uygun bir biçimde büyüklük farkı gözetmeksizin özel sağlık kuruluşlarındaki medikal muhasebe uzmanı ilanları listelenmiştir. Bu kapsamda 24 farklı ilana ulaşılmıştır. Söz konusu ilanların başvuru koşulları için aranan nitelikler istatistiksel olarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veri 13-19 Kasım 2023 tarihlerinde ilgili sitelerde listelenen Medikal Muhasebe Uzmanı ilanları ile sınırlıdır.

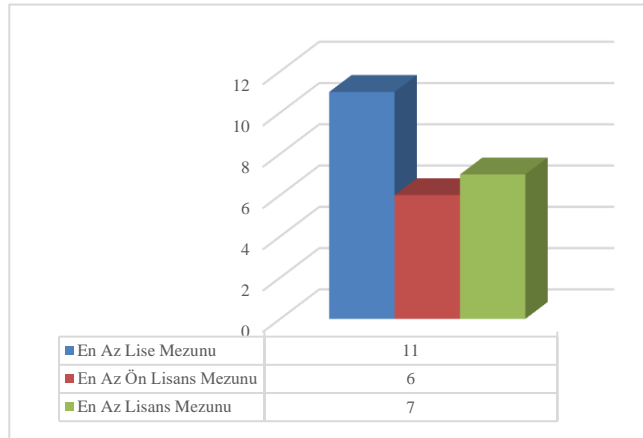
4. Bulgular

Araştırmada elde edilen 24 farklı iş ilanı için frekans analizleri gerçekleştirilmiş ve verilerin grafiklere gösterimi gerçekleştirilmiştir.

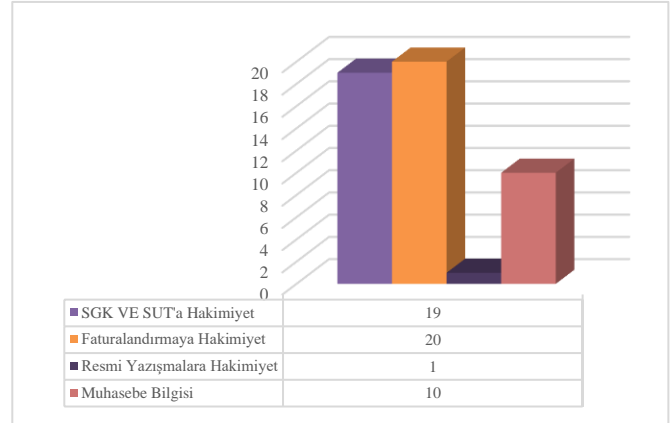
Şekil 1. Deneyim bazında aranan nitelikler

Şekil 1’de medikal muhasebe uzmanlığı için deneyim bazında aranan nitelikler verilmiştir. 24 ilanın 12 adedinin 2 yıla kadar tecrübe istediği görülmüştür. 2-4 yıl arası tecrübe isteyen 5 işyeri bulunurken 5 ve üzeri yıl tecrübe isteyen 4 işyerine karşın hiç tecrübe istemeyen 3 işyeri olduğu tespit edilmiştir. Deneyimin işyerleri arasında önemli ve aranan bir nitelik olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak kabul görmektedir. Bu sonuçlara göre 24 ilanın tam olarak yarısının 2 yıla kadar tecrübe istemesi bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca 2 yıldan fazla deneyimli personel arayan işletmelerin de tam 9 adet olması neredeyse tüm özel sağlık kuruluşlarının tecrübe seviyesi yüksek çalışan aradıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Şekil 1’de ayrıca 3 iş yerinin hiç tecrübesi olmayan personel aradığı görülmektedir, bu durum deneyimin çok önemli bir kriter olduğu medikal muhasebe alanında yeni mezun veya sektörde tecrübesi olmayan adayların da düşük de olsa iş bulma şansına sahip olduklarını göstermektedir.

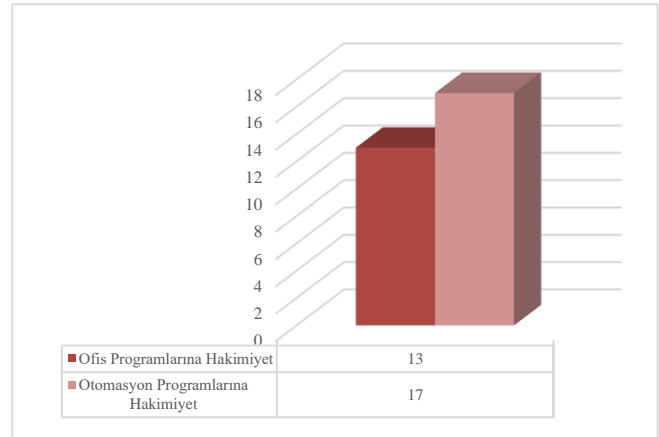
Şekil 2. Eğitim bazında aranan nitelikler

Şekil 2’de tüm işyerleri arasında en az lise mezunu medikal muhasebe uzmanı çalıştırmak isteyen işyeri sayısı 11, en az ön lisans mezunu çalıştırmak isteyen işyeri sayısı 6 ve en az lisans derecesinde mezuniyet isteyen işyeri sayısı 7 olarak listelenmiştir. Mevcut iş ilanlarının %75’i için ön lisans ve altı düzeydeki bir eğitimin bu meslek için yeterli görüldüğü tespit edilmiştir. Şenol ve Metin (2022) ülkemizde medikal muhasebe eğitiminin daha çok medikal muhasebe kurslarıyla verildiği veya iş başında mesleki eğitimle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu durum araştırma kapsamındaki sağlık kurumlarının niçin medikal muhasebe uzmanında ön lisans ve altı düzeyde bir eğitimi yeterli bulduklarını açıklayabilir.

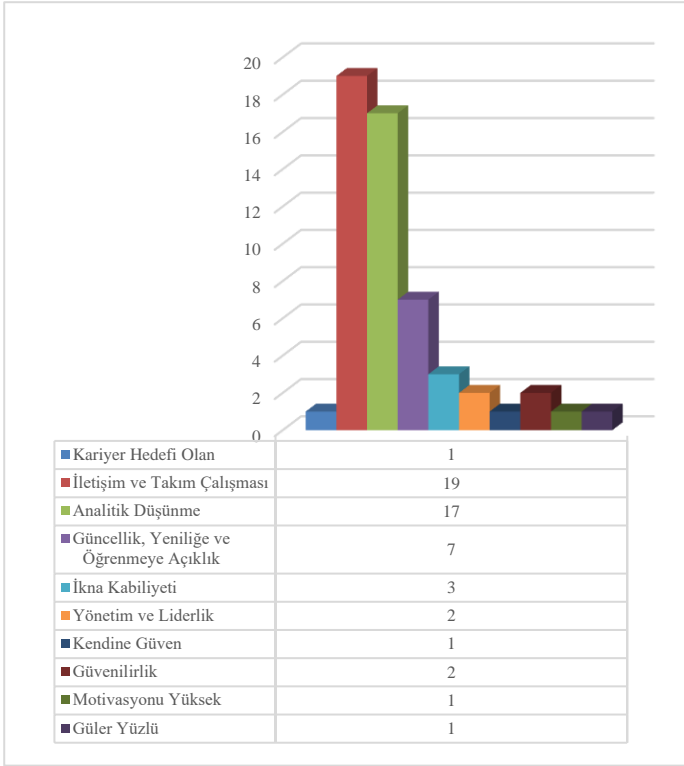
Şekil 3. Medikal muhasebeye özgü aranan nitelikler

Şekil 3’e göre Medikal muhasebeye özgü aranan nitelikler listelenmiştir. Bu kapsamda “Faturalandırmaya Hakimiyet” 20 adet ilanda, “SGK ve SUT’a Hakimiyet” 19 ilanda, “Muhasebe Bilgisi” 10 ilanda ve “Resmi Yazışmalara Hakimiyet” ise 1 ilanda tespit edilmiştir. Medikal muhasebecilik mesleğinin en önemli noktalarından faturalandırma kısmına sağlık kurumlarının çok önem verdiği ilgili niteliğe ait frekansın yüksekliğinden de anlaşılmaktadır. Medikal muhasebe alanında görev yapacak uzmanın faturalandırmanın tüm detaylarına hakim olması beklenmektedir. SGK uygulamaları ve yönetmelikleri ile SUT’un da medikal muhasebe uzmanı olarak görev yapacak kişiler tarafından mutlaka hâkim olunması gereken konular olduğu görülmektedir. Muhasebe bilgisinin ilanların yaklaşık yarısında istenilen özellikler arasında olduğu görülürken resmi yazışmalara hakimiyet kavramının 24 ilan arasından sadece 1’inde olması da medikal muhasebe uzmanının iş tanımında resmi yazışmaların çok yer tutmadığı anlamına gelmektedir.

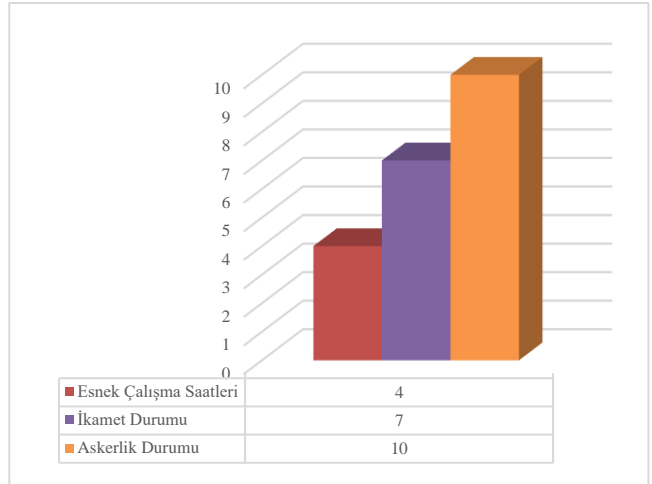
Şekil 4. Teknolojik bazda aranan nitelikler

Şekil 4’te teknolojik bazda aranan niteliklere bakıldığında “Otomasyon Programlarına Hakimiyet” 17 ilanda aranan nitelik olarak görülürken “Ofis Programlarına Hakimiyet” 13 ilanda listelenmiştir. Özel sağlık kuruluşlarının genel anlamda farklı farklı otomasyon programlarıyla çalışması nedeniyle 24 ilandan 17’sinde bu otomasyon programlarının adları verilerek bu programlara hâkim kişilerin arandığı göze çarpmaktadır. Yine de otomasyon programları harici ofis programlarının da çok sık bir biçimde medikal muhasebe uygulamalarında kullanıldığı göz önüne alınarak 24 ilanın yarısından fazlasının ofis programları konusunda kendini geliştirmiş adayları öne çıkardığı görülmüştür.

Şekil 5. Aranan kişisel nitelikler

Şekil 5'te aranan Medikal Muhasebe Uzmanlarında aranan kişisel özelliklere yer verilmiştir. Bunlardan en yüksek frekansa sahip özellikler "İletişim ve Takım Çalışması" 19 ve "Analitik Düşünme" 17 olarak belirlenmiştir. Ardından sırasıyla "Güncellik, Yeniliğe ve Öğrenmeye Açıklık" 7, "İkna Kabiliyeti" 3, "Yönetim ve Liderlik" 2, "Güvenilirlik" 2, "Kariyer Hedefi" 1, "Kendine Güven" 1, "Motivasyonu Yüksek" 1 ve "Güler Yüzlü" olma niteliği de 1 frekansa sahiptir. Medikal muhasebe uzmanlığı özel sağlık kuruluşlarında tek başına yapılabilen işler arasında yer almamakta ve bir takım çalışması gerektirmektedir. Bu sebeple iletişim ve takım çalışması hemen hemen tüm ilanlarda aranan bir nitelik olarak listelenmiştir. Medikal muhasebe uzmanlığında problem çözmenin çok önemli bir noktada olmasının ve tümdengelim yöntemi ile sağlık kurumunda pratik öngörü ile birçok sorunun aşılabileceğinin bir göstergesi olarak analitik düşünme niteliği yüksek frekansa sahip bir diğer nitelik olarak karşımıza çıkmıştır. Bunların dışında tıp ve resmî kurumlar bakımından güncel konuları takip edebilmesi, yeniliklere uyum sağlaması ve öğrenmeye açık olmasının sektörde önemli bir yüzdeyle istenmesi medikal muhasebe uzmanının bu kişisel niteliklere ihtiyaç duyduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Şekil 6. Aranan Diğer Nitelikler

Şekil 6'da son olarak da ilanlar taranırken diğer aranan nitelikler grafiği oluşturulmuş ve bu grafikte erkek adaylarda "Askerlik Durumu" 10 defa, çalışılacak konuma bağlı olarak "İkamet Durumu" 7 defa ve çalışma saatlerinin tam belli olmaması sebebiyle "Esnek Çalışma Saatleri" 4 defa listelenmiştir. Özel sağlık kurumu işletmelerinin medikal muhasebe konusunda işlerin yetişmeme durumuna bağlı olarak esnek çalışma saatlerinin ilanlarda belirtildiği düşünülmektedir. Yine ikamet durumu servis ya da işe gidiş geliş kolaylığı olarak görülmüş ve özel sağlık kuruluşlarının belli yakın ilçelerinden bahsedildiği anlaşılmıştır. Ayrıca erkek adayların askerlikle ilişkilerinin olmaması istenmesi de yetişmiş personelin zamansız olarak bir süreliğine hastaneden ayrılmasının istenmemesi şeklinde yorumlanabilir.

5. Sonuç

Sağlık sektöründeki rekabetin artması, gelirlerin raporlanmasına ilişkin yasal düzenlemeler, halkın sağlık alanındaki hassasiyetinin geçmişe oranla daha yüksek olması gibi unsurlar sağlık kuruluşlarının gelir kaybına uğramadan raporlama yapmasını neredeyse zorunlu hale getirmiştir. Bu durum da hastanelerin medikal muhasebe uzmanına her zaman olduğundan daha çok ihtiyaç duymasına ve bu alanda profesyonel meslek mensuplarının öneminin artmasına sebep olmuştur.

Medikal muhasebe uzmanlığının artan önemi, sağlık kuruluşlarında bu uzmanlarda aranan niteliklerin neler olduğu, hangi sektörel ve teknolojik bilgi donanımlarına sahip olmaları gerektiği ve bu uzmanlarda aranan kişilik özelliklerinin ne olduğu sorularını beraberinde getirmiştir. Bu araştırmada Türkiye'de medikal muhasebe uzmanlığı alanında aranan niteliklerin ne olduğunun ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; ülkemizde medikal muhasebe uzmanlığı alanında en çok aranan niteliklerden biri deneyimdir. Grdošić (2015) ve Kaya (2023) tarafından yapılan araştırmalarda muhasebe meslek mensupları için deneyimin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim düzeyi ile ilgili çok yüksek bir beklentinin olmadığı ve araştırma kapsamındaki ilanların dörtte üçünde bu mesleği icra etmek için ön lisans ve altı düzeyde bir eğitimin yeterli sayıldığı görülmektedir. Grdošić (2015) ve Karasioğlu vd. (2018) tarafından yapılan araştırmalarda muhasebe meslek mensupları için ön lisans ve altı düzeyde bir eğitim yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Hatunoğlu ve Kılılı (2018) tarafından sağlık sektöründe hastanelerin lisans eğitimi almış muhasebe personeli tercih ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca Onat vd. (2017) ve Kaya (2023) tarafından muhasebe mesleğini icra

edenlerde lisans düzeyinde bir eğitimin arandığı sonucuna ulaşılmıştır. Savaş ve Ekergil (2019) araştırmalarında lisans düzeyinde sağlık yönetimi eğitimi veren üniversitelerden sadece 1'inde seçmeli ders statüsünde bir Medikal Muhasebe dersi olduğunu tespit etmiştir. Şenol ve Metin (2022) Türkiye'de sağlık alanında eğitim veren üniversitelerin ders kataloglarını araştırdıkları çalışmalarında 68 üniversiteden sadece beş tanesinin kataloğunda Medikal Muhasebe dersinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Üniversitelerin ilgili bölümlerinin müfredatlarında medikal muhasebe eğitimine yeterince yer vermemeleri medikal muhasebe uzmanlığı açısından eğitim niteliğini görece olarak etkisizleştirmiştir. Medikal muhasebe alanındaki eğitimlerin daha çok mesleki kurslar aracılığıyla verildiği ya da kişinin sağlık sektöründe çalışmaya başlamasıyla alındığı görülmektedir. Bu sonuç özel sağlık kuruluşları açısından hem ekstra bir maliyet hem de zaman kaybı olarak görüldüğünden, özel sağlık kuruluşları medikal muhasebe alanındaki personel seçimlerini daha çok sektörde tecrübesi olan adaylardan yana kullanmakta ve iş başvurularında tecrübe şartı aramaktadır (Şenol ve Metin, 2022).

Medikal muhasebe alanına özgü niteliklerin en önemlilerinin; faturalandırmaya hakimiyet, SGK mevzuatı, SUT'a hakimiyet ve muhasebe bilgisi olarak sıralandığı görülmektedir. Medikal muhasebe uzmanı özel sağlık kuruluşunda sağlık hizmeti sonucu oluşan maliyetleri Sosyal Güvenlik Kurumu'na fatura eden kişidir. Bu görevi dolayısıyla kurum ve SGK arasında adeta bir köprü işlevi görmektedir. Faturalandırmanın eksiksiz ve tam olması, hatasızlığı medikal muhasebe uzmanının görev ve sorumluluk alanıdır. Alanında yetkin ve iyi eğitim almış medikal muhasebe uzmanlarının varlığı sağlık işletmelerinde cezai durumlara karşılaşılması olasılığını en aza indirerek işlerin doğru ve kusursuz bir şekilde ilerlemesine olanak taniyacak, sağlık kuruluşunun gelir kaybına uğramasını önüne geçecektir.

Medikal muhasebe uzmanına ait aranan teknolojik nitelikler değerlendirildiğinde, en dikkat çekici özelliğin otomasyon programları kullanımı olduğu görülmektedir. Farklı araştırmalar; Grdošić (2015), Onat vd. (2017) ve Kaya (2023)'te otomasyon programlarının önemine dikkat çekmektedir. Sağlık kurumları ayrıca medikal muhasebe uzmanlarından günümüzün pek çok mesleğinde olduğu gibi ofis programlarına hâkim olmalarını beklemektedir. Onat vd. (2017)'de araştırmalarında ofis programlarının önemini vurgulamıştır. Medikal muhasebe, teknolojik yeniliklerin hızla benimsendiği bir alandır. Yeni teknolojilere ve sistemlere hızla uyum sağlama yeteneği ve otomasyon sistemlerine hakimiyet bir medikal muhasebe uzmanının etkinliğini artırabilir. Medikal muhasebe uzmanlarının mesleki faaliyetlerini yerine getirirken teknoloji kullanmalarının zorunlu olduğu düşünüldüğünde medikal muhasebeye ait niteliklerle teknoloji kullanımına ait niteliklerin birbiriyle bütünleştiği söylenebilir. Benzer sonuca dikkat çeken araştırmada sağlık kurumlarında muhasebe programlarını daha iyi öğrenmiş yöneticilerin otomasyon programı, Hastane Bilgi Yönetim Sistemi (HBYS) zorluklarıyla karşılaşmadıkları belirtilmiştir (Arslan Çilhoroz ve Bozdemir, 2020).

Medikal muhasebe uzmanında aranan en önemli kişisel özellikler, iletişim ve takım çalışmasına yatkınlık ve analitik düşünme olurken, bu özellikleri güncellik, yeniliğe, öğrenmeye açıklık ve ikna kabiliyeti izlemiştir. Briones vd. (2021) iletişim ve personeller arası etkileşim becerilerinin işverenler açısından en çok tercih edilen özelliklerden olduğunu belirtmişlerdir. Akademik yazında daha çok medikal muhasebe uzmanına ait mesleki ve teknolojik donanımlardan bahsedildiği ancak bu uzmanlık alanında olması gereken kişilik özelliklerine çok değinilmediği görülmektedir. Medikal muhasebenin bir ekip işi olması, bir sağlık kuruluşunun farklı bölümleri arasında koordinasyon gerektiren bir alan olması sebebiyle medikal muhasebe uzmanının hem kendi ekibiyle hem de

diğer bölümlerle etkili bir şekilde çalışabilmesi önemlidir. Böyle bir çalışma stilinde medikal muhasebe uzmanının hastanede yöneticilerle, hekimlerle, hemşirelerle, diğer personelle ve hatta bazen hastalarla iletişim içerisinde olması gerekmektedir; bu da ancak açık ve anlaşılır bir iletişim yeteneği ile mümkündür. Medikal muhasebe süreci, büyük miktarda verinin yönetilmesini gerektirir. Bu verilerin anlaşılması ve yorumlanması, sağlık kurumunun ihtiyaçlarına yönelik kullanışlı bilgiye dönüştürülmesi, iş süreçlerinin ve prosedürlerinin sürekli olarak iyileştirilmesi için medikal muhasebe uzmanının analitik düşünme özelliğine sahip olması gerekir. Diğer taraftan sağlık hizmetleri sektörü, sürekli değişen düzenlemeler ve prosedürlerle karakterizedir. Bu nedenle, bir medikal muhasebe uzmanının yeni bilgileri öğrenmeye ve uygulamaya açık olması önemlidir. Medikal muhasebe uzmanının, hatalı faturalandırma durumlarında ilgili tarafları ikna ederek hataların düzeltilmesini sağlaması gerekebilir, ayrıca kurum içi iletişimde mevcut pozisyonları gereği diğer çalışanları belirli politika ve prosedürleri takip etmeleri yönünde ikna etmeye ihtiyaç duyabilirler.

Medikal muhasebe süreçlerinin iyileştirilmesi özel sağlık kuruluşlarına daha iyi mali yönetim, daha fazla verimlilik ve daha iyi hesap verebilirlik dahil olmak üzere pek çok fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda kurumların karşılaştığı temel zorluklardan bir tanesi medikal muhasebe alanında eğitim almış personelin eksikliğidir. Birçok kurumda bu süreçler medikal muhasebe eğitimi almamış kişiler tarafından yürütülür. Bu durumda kurum yanlış veya eksik faturalandırma süreci sonucunda oluşacak ödeme kesintileri ve gelir kayıpları ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu araştırmada ülkemizde sağlık sektöründe medikal muhasebe uzmanlığına ilişkin aranan niteliklerin neler olduğu incelenmiş ve genel bir bakış açısı ortaya konmuştur. Mevcut araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır, öncelikle veriler ülkemizde sadece belli bir zaman diliminde medikal muhasebe alanındaki iş ilanlarının listelenmesi sonucu toplanmıştır, daha geniş bir zaman diliminde daha kapsamlı verilere ulaşılabilecektir. Ayrıca sağlık kurumları yöneticilerinden, medikal muhasebe uzmanında aradıkları niteliklere dair anket yöntemi ile veri toplanabilir, bu durumda halihazırda bir personel arayışı olmadığı için mevcut araştırmada bilgisine başvurulamayan sağlık kuruluşlarının da görüşleri alınabilecektir. Bundan sonraki çalışmalar, medikal muhasebenin sağlık kurumları açısından nasıl kavramsallaştırıldığına, medikal muhasebenin gelişimine, muhasebe ve sağlık yönetimi öğrencilerinin medikal muhasebe hakkındaki farkındalık düzeylerine ve medikal muhasebe eğitiminin ne şekilde ve ne zaman verilmesi gerektiğine odaklanabilir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Veri, Eren Çevik tarafından toplanmıştır. Analiz, Eren Çevik tarafından gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması ve sonuç Reyhan Sarçıçek tarafından yazılmıştır. Her iki yazarda tüm süreçlere katkıda bulunmuş ve iş birliği içerisinde çalışmayı tamamlamıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

Akbulut, F. (2023). Muhasebenin Dijital Dönüşümü, Medikal Muhasebe ve E-Muhasebe Uygulamaları. *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi*

- Çalışmalar*, 1251-1277.
- Arık, Ö. ve Yılmaz, F. Ö. (2021). Sağlık Kurumlarında Medikal Muhasebe Süreçleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(2), 34-42.
- Arslan Çilhoroz, İ. ve Bozdemir, E. (2020). Hastane İşletmelerinde Maliyet Analizi Yapılırken Karşılaşılan Zorlukların İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(75), 1354-1370.
- Briones, G. B., Apat, E. C., Lorica, D. R. ve Valenzuela, M. P. (2021). Employers' Preference on Employability Skills of Business Management and Accounting Graduates. *International Journal of Academe and Industry Research*, 2(3), 64-85.
- Burns, C. S., Fischer, M. L., Latham, C. K., Matuszewski, L. J., & Sage, J. A. (2022). Leveraging medical education resources to enhance instruction in accounting education. *Journal of Accounting Education*, 60, 1-19.
- Çavuş, G. ve Önce, S. (2022). Geleceğin Muhasebe Profesyonellerinin Sahip Olması Gereken Yetkinlikler: Muhasebe Profesyoneli Olabilmek İçin Mezun Olunması Gereken Yükseköğretim Program Çıktılarının Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(25. Yıl Özel Sayısı), 497-510.
- Erden, B. ve Yanık, R. (2022). Para ve Sermaye Piyasası Araştırmaları. Y. Yılmaz (Ed.), *Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve 2020 Yılı Verilerine Göre Sağlık Sistemi En Gelişmiş 10 Ülke İle Türkiye'nin Karşılaştırılması*. (ss.197-214) içinde. Orion Akademi.
- Ertaş, F. C. ve Şimşek, A. (2020). Ortaöğretim Muhasebe Eğitiminde Uygulanan Meslek Derslerinin Sektör Beklentilerini Karşılama ve Öğrenim Düzeyi Üzerine Erzurum İlinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (86), 39-56. <https://doi.org/10.25095/mufad.710154>
- Grdošić, L. (2015). Creating a Profile of Employees in the Accounting Department. *ENTRENOVA*, 1(1), 362-367.
- Hatunoğlu, Z. ve Kılılı, M. (2014). Hastane İşletmelerinin İstihdam Ettikleri Muhasebe Elemanlarında Aradıkları Nitelikler ve Muhasebe Eğitiminden Beklentileri: Kahramanmaraş, Gaziantep ve Osmaniye İllerinde Bir Alan Çalışması. *Academic Review of Economics & Administrative Sciences*, 7(1), 228-241.
- Karasioğlu, F., Alagöz, A. ve Allahverdi, M. (2018). Türkiye'de Muhasebe Meslek Elemanı Niteliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Ulusallararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17. ÜİK Özel Sayısı), 19-40.
- Kaya, A. (2023). Muhasebe İş İlanları Bize Ne Anlatıyor? *Öneri Dergisi*, 18(60), 492-511. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.1185790>
- Korkmaz, E. ve Tercan, Ş. (2023). Medikal Muhasebe ve Sağlık Hizmetlerinin Etkin Yönetilmesindeki Rolü. *Sayıştay Dergisi*, (130), 441-467.
- Kördeve, M. (2017). Sağlık Ödemelerinde Yeni Bir Kavram: Medikal Muhasebe. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 1-13.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu. (2023). *Ulusal Meslek Standartları*. https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_meslek_std_taslak&view=taslak_listesi_yeni&msd=2 adresinden 19.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Nazlıoğlu, B. (2020). Sağlık işletmelerinde muhasebe sistemi perspektifinde medikal muhasebe. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 533-550.
- Onat, O. K., Akin, O. ve Aydoğdu, A. (2017). Türkiye'de Muhasebe Bilgi Teknolojileri Kullanımının Kariyer Planlaması Etkisi- The Impact of Accounting Information Technology Usage On Career Planning in Turkey. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 315-327. <https://doi.org/10.20875/makusobed.316582>
- Plueger, D. (2015). Accounting for quality: on the relationship between accounting and quality improvement in healthcare. *BMC Health Services Research*, 15, 1-13.
- Rezaei, G., Zeraatgari, R., SadeghzadehMaharluie, M. ve Nasserri, A. (2023). The role of the management accounting system of Iranian healthcare organizations in the management and control of the COVID-19 pandemic. *International Journal of Healthcare Management*, 16(3), 385-393.
- Sağlık Aktüel. (2023). *Medikal Muhasebeciler Gününüz Kutlu Olsun*. <https://www.saglikaktuel.com/haber/16-eylul-medikal-muhasebeciler-gununuz-kutlu-olsun-53201.htm> adresinden 20.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Savaş, A. B. ve Ekegil, V. (2019). Üniversitelerin Sağlık Yönetimi Programlarında Muhasebe ve Finans Derslerinin Yeri ve Türkiye Uygulaması. *Alanya Akademik Bakış*, 3(2), 123-150.
- Sayım, F. (2017). Yabancı Uruklu Göçmenler-Sığınmacılar ve Ziyaretçiler İçin Kamu ve Özel Hastanelerde Verilen Hizmetlerin Faturalanması ve Muhasebe Kayıtları-Yalova Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 35-54.
- Shonazarovich, K. A. (2023). Improvement of accounting in state medical institutions. *In Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities*, 2(5), 145-147.
- Şahin, S. (2020). Türkiye'de ki Üniversitelerde Sağlık Yönetimi Eğitiminde Muhasebe ve Finansman Dersleri Durum Analizi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 1(2), 102-124.
- Şenol, A. ve Metin, M. H. (2022). Sağlık İşletmelerinde Medikal Muhasebe Uzmanlığı Eğitimi ve Önemi. *Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research*, 2(2), 111-121.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sağlık-Harcamaları-İstatistikleri-2021-45728> adresinden 25.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği. (2023). *Güncel Meslek Kodlarına Ait Excel Tablosu*. <https://www.turmob.org.tr/mevzuat/Pdf/17555> adresinden 19.11.2023 tarihinde alınmıştır.

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruuibfdergisi>

Bir politika transferi örneği: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisleri

An example of policy transfer: Presidential policy boards and offices

Benazir Öztürk^{a*}

^a Öğretim Görevlisi Doktor, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Ardahan, Türkiye, benazirozturk@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2333-8509

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 30 Ekim 2023

Kabul: 16 Kasım 2023

Anahtar kelimeler:

Politika Transferi,
Politika Kurulları,
Ofisler,
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

Makale türü:

Derleme makale

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 30 October 2023

Accepted: 16 November 2023

Keywords:

Policy Transfer,
Policy Boards,
Offices,
Presidential Government System

Article type:

Review article

ÖZET

Türkiye’de 2018 yılında yapılan seçimlerle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi fiilen uygulanmaya başlanmış, dünyadaki başkanlık sistemlerinden hareketle politika transferi yolu ile oluşturulmuştur. Yeni hükümet sistemi oluşturulurken doğrudan bir hükümet sistemini her yönüyle transfer etmek yerine; öykünme ile belirli yönleriyle en iyi uygulamanın oluşturulmasını sağlamak amacıyla Türk Tipi Başkanlık Sistemi tasarlanmıştır. Sistem ile mevcut yapılar dönüştürülmüş, Politika Kurulları ve Ofisler gibi Türkiye’de daha önce örneklerine rastlanmamış yeni kurumlar transfer edilmiş, cumhurbaşkanlığı teşkilatı oluşturulmuştur. Çalışmanın amacı dünyadaki başkanlık sistemlerine öykünülerek oluşturulan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi bünyesinde yeni olan kurumsal yapıların politika transferi bağlamında incelenmesidir. Bu kapsamda çalışma Türkiye’deki Hükümet Sistemi değişimini sistematik bir şekilde analiz ederek, oluşturulan hükümet sisteminin öykünmeci bir politika transferine işaret ettiğini, ülkenin gereksinimleri doğrultusunda Türk Tipi Başkanlık Modelinin oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi yapılmış, veri analiz yöntemi de içerik analizi şeklinde belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini oluşturan yasal reformların neler olduğunu ve hangi hükümet sistemleri ele alınarak oluşturulduğunu değerlendirmek amacıyla bu yöntem belirlenmiştir.

ABSTRACT

With the elections held in Türkiye in 2018, the Presidential System of Government began to be implemented de facto and was created through policy transfer based on the presidential systems in the world. When creating a new government system, instead of directly transferring every aspect of a government system; Turkish Type Presidential System was designed to ensure the creation of the best practice in certain aspects through emulation. With the system, existing structures were transformed, new institutions such as Policy Boards and Offices, which have never been seen before in Türkiye, were transferred, and a presidential organization was established. The aim of the study is to examine the new institutional structures within the Presidential Government System, which was created by emulating the presidential systems in the world, in the context of policy transfer. In this context, the study systematically analyzes the change in the Government System in Türkiye and reveals that the government system created indicates an emulation policy transfer and that the Turkish Type Presidential Model was created in line with the needs of the country. In the study, document review was used as the data collection method, and the data analysis method was determined as content analysis. This method was determined in order to evaluate what the legal reforms that constitute the Presidential Government System are and which government systems were reviewed while creating it.

* Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: benazirozturk@ardahan.edu.tr

Atıf / Citation: Öztürk, B. (2023). Bir politika transferi örneği: cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisleri. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 163-172. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1383107>

1. Giriş

Ülkelerin birbirinden politika öğrenmesi olarak ifade edilen politika transferi değişen ve gelişen günümüz dünyasında önemli bir sürece işaret etmektedir. Başarılı bir politika için transferi gerçekleştiren ülkede uygun bir ortam olsa bile bu politikanın sınırlayıcı ve kolaylaştırıcı unsurlarının bulunması nedeniyle politika transferinden beklenen başarı etkilenebilmektedir. Ülkelerin mevcut politikalarının sorunlu olma durumu ülkeleri politika ve program transfer etmeye zorlayan süreçler yaratmaktadır. Türkiye gibi yeniden yapılanma sürecinde bulunan ve yapılanma sürecinin bir getirisi olan hükümet sistemi değişimi ve idari reformlar sebebiyle politika transferi önemli olup, değişimlerin incelenmesinde bir bakış açısı sağlamaktadır (Eroğlu, 2015). Politik transfer ağlarının politika değişimlerini arttırmadaki rolü, politika odaklı öğrenme, devlet merkezli güçler ve mikro düzeydeki süreçler nedeniyle önem kazanan politika transferi incelenmesi gereken bir politika alanıdır (Evans, 2009).

Kamu politikalarının oluşturulmasında ve kamu hizmetinin sunumunda teknolojik ve bilişsel süreçlerin ilerleyişi ile söz konusu politika transferinin önemi artmıştır. 1980'ler öncesine kadar politika transferi kapitalist ülkelerin siyasi ve idari politika aktarımları şeklinde uygulanırken, 1980 sonrası idari reform ve kamu politikaları oluşturmanın önemli bir unsuru haline almıştır (Övgün, 2015; Gökçe, Kutlu ve Gökçe, 2001). Neo-liberal politikalar ile birlikte yeni reform hareketlerinin dünyada yaygınlaşması ile ülkelerin yapısal veya işlevsel dönüşümleri kapsamında farklı ülkelerin reformlarını öğrenmeleri artış göstermekte (Yay, 2016), politika transferi kavramı dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her dönem önem arz etmektedir. Küreselleşme ve değişen kamu politikası oluşturma süreci ile birlikte son yıllarda yaşanan gelişmeler ışığında transfer edilen politikaların toplumda karşılık bulup bulmadığı gözlemlendiğinde; Türkiye özelindeki politika transferinin de sosyo-politik sınırlılıklar açısından incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de yapılan reform hareketleri gözlemlendiğinde politika transferi kapsamında değerlendirilebilecek olan hükümet sistemi değişimi yaşanmış, köklü bir değişim gündeme gelmiştir. 2017 yılında gerçekleştirilen referandum ile parlamenter sistemden vazgeçilmiş, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir. 2018 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda yeni hükümet sistemi fiilen uygulanmaya başlamıştır. Yürütmenin iki başlı yapısı son bulmuş, cumhurbaşkanı yeni sistemde tek ve başat bir konuma getirilmiştir. Yeni sistem cumhurbaşkanını yürütmenin tek yetkilisi haline getirmesinin yanında kamu politikası oluşturmada yetkili ve görevli yeni kurumları da beraberinde getirmiştir. Politika Kurulları ve Ofisler kamu politikalarının oluşturulması, geliştirilmesi, takibi noktasında başat konumda yapılanmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu politikası oluşturmada doğrudan cumhurbaşkanından emir ve talimat almaları, cumhurbaşkanlığı teşkilatında bakanlıkların kamu politikaları konusunda uygulayıcı statüsünde yapılandırılması politika kurulları ve ofisleri başat aktörler olarak değerlendirmemize neden olmaktadır. Parlamenter sistemde örnekleri olmayan ofisler ve politika kurulları Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile merkezi teşkilatta yapılandırılmış, ülkenin nitelikleri ve beklentileri kapsamında en iyi uygulamalara öykünülerek oluşturulmuş yeni kurumlardır. Kamu politikalarını belirlemede, geliştirmede, geri bildirimleri ve neticeleri takip etmede önemli olan söz konusu kurumlar dünyadaki örneklerinden hareketle oluşturulmuş olmaları sebebiyle politika transferi kapsamında değerlendirilmiştir.

Çalışma ile 2017 yılı anayasa değişikliği ile kabul edilen 2018 yılı itibariyle uygulanmaya başlayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin

teşkilat yapısının incelenmesi, genel anlamda yasal düzenlemeler çerçevesinde niteliklerin ortaya konulması, özel anlamda ise politika kurullarının ve ofislerin politika transferi kapsamında niteliğinin anlaşılması ve transferin derecesinin tespiti hedeflenmektedir. Çalışma Türkiye'deki Hükümet Sistemi değişimini sistematik ve detaylı şekilde analiz ederek oluşturulan hükümet sisteminin öykünme bir politika transferine işaret ettiğini ve ulusal gereksinimler göz önünde bulundurularak *Türk Tipi Başkanlık Modeli* oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini anlamaya ilişkin hükümet sistemi değişimini inceleyen çalışmalar literatürde olmasına rağmen hükümet sistemi değişiminin *Türk Tipi Başkanlık Sistemi* adı altında öykünme bir politika transferi örneği olduğu bu çalışma ile ortaya konulmaktadır.

Çalışmada mevzuat ve doküman incelemesi veri toplama yöntemi benimsenmiş, verilerin analizinde ise içerik analizi yapılmıştır. Doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu hakkında yazılı belgelerin analizini içermekte olup, tek başına bir veri toplama yöntemi olabildiği gibi diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte de kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Veri analiz tekniği olarak belirlenen içerik analizi ise doküman incelemesinde tümdengelimle dayalı bir okuma ve analiz aracı olarak nitelendirilebilir. Söz konusu okuma sınırları belirli olan verilerin çözümlenmesine dayanmaktadır. İçerik analizi çıkarım esasına dayanmaktadır (Ravindran, 2019). İçerik analizi çalışmanın özüne ilişkin anlamları belirlemek amacıyla elde edilen verilerin incelenmesi ve yorumlanmasıdır. İçerik analizi ile amaç doküman incelemesi ile elde edilen verileri açıklayacak ilişkilere ve kavramlara ulaşmaktır. İçerik analizi çeşitli uygulama alanlarına uygulanabilen ve farklı şekillerde olabilen bir yöntemdir. Araştırmanın amacına göre analiz yolu değişmektedir (Bilgin, 2014). Yöntem politika transferi süreçlerini anlamak ve değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini oluşturan yasal reformların neler olduğunu ve hangi hükümet sistemleri ele alınarak oluşturulduğunu araştırmak amacıyla bu yöntem belirlenmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları tek bir durum olan hükümet sistemi değişiminin yasal düzenlemelere odaklanması ve 2018'den itibaren deneyimlenen hükümet sistemini konu edinmesidir. Politika transferinin aktörleri makalenin konusu değildir. Dolayısıyla makalenin odak noktası Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve yeni teşkilatlanmanın içerisindeki kurulların ve ofislerin politika transferinin derecesinin değerlendirilmesidir. Çalışmada öncelikle politika transferi kavramının kavramsal çerçevesi sunulmuş ve politika transferinin nedenleri, dereceleri, konusu ve nesnesi üzerine teorik çerçevesinin kapsamı ifade edilmiştir. Sonrasında ise Türkiye'deki yeni hükümet sisteminin getirisi olan ve politika transferi olarak değerlendirilebilecek politika kurulları ve ofisler özelinde değişimin politika transferi kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise tespit edilen bulgular ve bilgiler özetlenerek ülkenin sosyo-politik sınırlılıkları kapsamında oluşturulan yeni sistemin yeni kurumları politika transferi açısından değerlendirilerek birtakım tespitler yapılmış ve çıkarımlar ortaya konulmuştur.

2. Politika Transferi Kavramı

Literatürde ABD 10 yıllık tahvil faizi ile enerji fiyatları olarak petrol ve doğalgazın bazı Avrupa borsa endeksleri olarak Türkiye Borsası BIST100, Almanya Borsası (DAX-GDAXI), İngiltere Borsası (FTSE100) ve Avrupa Birliği (Eurostock50-ES50) endeksleri ile ilişkisini bir bütün olarak ortaya koyan çalışmalara rastlanılmamıştır.

Politika transferi çağdaş politika yapım sürecinde ve kamu politikası üretme sürecinde önemli bir alan olup, Dolowitz ve Marsh'a göre bir siyasal sistemde yer alan politikalar, düzenlemeler, kurumlar ve fikirlerle ilişkin bilgi birikiminin diğer siyasal sistemlerdeki politikalar, düzenlemeler, fikirler ve kurumların geliştirilmesinde kullanılmasıdır (Dolowitz ve Marsh, 1996). Bir başka tanımda politika transferi başka bir ülkenin veya kurumun deneyimlediği politikaların yol gösterici veya fikri kaynak olarak kullanılmasına dayalı bir karar alma ve politika geliştirme sürecidir (Mossberger ve Wolman, 2003). Rose ise politika transferini başka bir zaman ve mekandaki bilgi birikiminin mevcut politikaların gelişiminde ya da yeni politikalar oluşturmada kullanılması süreci olarak tanımlamaktadır (Rose, 1991). Politika transferine ilişkin alan yazın incelendiğinde önemli kavramlara ilişkin küçük farklılıklar olsa da politika transferi genel anlamda farklı bir zaman ve mekanda bulunan kurumların, ideolojilerin, politikaların, idari düzenlemelerin içermiş olduğu bilgilerin başka bir zaman ve mekandaki kurumlara, politikalara, ideolojilere, idari düzenlemelere gelişim ve değişim konusunda katkı sunmak amacıyla kullanılmasını ifade etmektedir (Dolowitz ve Marsh, 1996). Politika transferi çağdaş politika yapımı sürecinde ve kamu politikası üretme sürecinde önemli bir alanı oluşturmaktadır.

Küresel düzen içerisinde mevcut politikalar ve iç mekanizma ile sorunlarını çözemez hale gelen ülkeler, mevcut politikalarla karşılaşılan sorunların üstesinden gelinemeyeceğini fark etmiş, karar vericilerin çözüm üretmemeye ve yetememe durumu ortaya çıkmıştır. Karşılaşılan sorunlar devletlerin işbirliği süreçlerine önem vermelerini ve bu süreçleri geliştirmelerini teşvik ederken; çözüm üretme noktasında diğer ülkelerdeki uygulamalarında araştırılmasını gerektirmiştir. Bu durum diğer devletlerin politika deneyimlerinden yararlanmak anlamına gelen taklitten politika öğrenmeye kadar geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir (Sobacı, 2014).

Ülkelerin politika üretmediği alanlarda sorunların çözümünde politika aktarımı önemli bir yere sahiptir. Politikaların aktarılmasında çeşitli dereceler ortaya çıkmış, bu derecelere bağlı olarak ta politika transferiyle alakalı çeşitli kavramlar ortaya çıkmıştır (Keser, 2012). Politika transferi yazınında “*ders çıkarma*”, “*politika ödünç alma*”, “*politika alış-verişi*”, “*nüfuz etme*”, “*aktarım yapma*”, “*fikirleri ihraç etme*”, “*sistemik fikir aşırma*” gibi kavramlar politika transfer sürecine işaret etmektedir. Söz konusu kavram çeşitliliğine rağmen özünde hepsi aynı sürece odaklıdır. Ancak esas kavramlar “*yayıma*”, “*yakınsama*”, “*ders çıkarma*” ve “*politika transferi*” olup, transfer sürecinin doğru anlaşılması için kavramsal farklılıkların net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir (Sobacı, 2014). *Politika yayılması* bir yeniliğin benimsenmesinde mekânsal, sosyo-ekonomik ve yapısal nedenler açısından benimseme modelleri geliştirirken; bir politikanın bir ülke tarafından başlı başına benimsenmesiyle ilgilenmemektedir (Sobacı, 2014). *Politika yakınsaması* ise farklı bir süreçten veya politikadan benzer bir sürece veya politikaya doğru yönelmeye işaret eden benzeme süreci olarak tanımlanabilir. Politika yakınsaması başka bir ülkeden öğrenme değil, daha önceki durumdan farklı bir duruma geçmek, benzer nitelikler olan bir aşamaya geçme durumu olarak ifade edilmektedir (Bennett, 1991).

Politika yakınsamasına veya değişimine neden olan unsurlar *Harmonizasyon*, *Empoze Etme* ve *Yayıma* gibi üçlü bir tipoloji ile açıklanmaktadır. Ulus üstü hukuk ile yerel uygulamaların iş birliği harmonizasyona işaret etmektedir. *Yakınsamanın harmonizasyon tipi*; müzakere, uyum, yasallaştırma ve zorlama gibi unsurları bir araya getirmektedir. Empoze etmede çeşitli yaptırımlar veya müdahaleler politika benimsetme şeklidir. *Yakınsamanın empoze etme tipi*; zor kullanarak siyasi ve ekonomik uygulamalara müdahale etmeyi ifade eder. *Yakınsamanın yayılma tipi* ise ülkelerin birbirlerini taklit etmesi, benzeme çabası veya

öğrenme ile uygulamaların yayılımını ifade eder (Keser, 2012). Rose'a göre ders çıkarma ve politika transferi geçmişten gelen geleneksel bir uygulamaya işaret etmektedir. Politika yapıcılara ve karar vericilere göre ülkelerindeki problemler ve kamu politikası değişim ihtiyacı sadece ülkelerine özgü bir durum olarak algılsa da diğer ülkelerin problemler konusunda izledikleri kamu politikaları ve uygulamalarından öğrenilecek, istifade edilecek birçok durum bulunmaktadır (Rose, 1991). *Ders çıkarma*, bir ülkenin başka ülkelerin uygulamalarından dersler çıkarmaları ve çıkarılan dersleri kendi politik uygulamalarında kullanmaları olarak ifade edilmektedir (Rose, 1993). Dolowitz ve Marsh'a göre siyasi aktörlerin özgür seçimlerine göre tercih edilen ve gelişen gönüllü politika transferi ders çıkarmadır (Dolowitz ve Marsh, 1996).

“Neden politika transferi yapılır?” sorusuna Dolowitz ve Marsh gönüllü ve zorlayıcı transfer ile cevap vermişlerdir. Dolowitz ve Marsh'a göre gönüllü politika transferi mevcut düzende bir problem olması durumunda gündeme gelmektedir. Mevcut durumdan memnun olmama durumu mevcut politikaların doğru işletilemediğinin bir göstergesi olup, ülkeleri yeni politika arayışlarına yönlendirmektedir. Zorlayıcı transfer ise politikayı yapacak olan devletin ya da kurumun başka aktörler tarafından politika transferine doğrudan veya dolaylı olarak zorlanması durumunda ortaya çıkmaktadır (Dolowitz ve Marsh, 1996). Politika transferinin zorlayıcı mı, gönüllü mü yapıldığının nedenlerinin bilinmesi bir ülkenin neden belirli model veya politikaya yöneldiğini açıklamaktadır. Söz konusu transfer nedenleri mevcut durumdan memnuniyetsizlik, kararların meşruluğunu sağlama, seçimler ve siyasi çatışma, geri kalmışlık algısı, kabul görme kaygısı, uluslararası konsensüs, uluslararası örgütlere üyelik, yatırımların geri çekilme tehdidi, hibe ve yardım elde etme şeklinde gönüllülük ve zorunluluk düzleminde değerlendirilebilir. Dolowitz ve Marsh'ın geliştirdikleri “politika düzlemi” transferin nedenlerini tespit etmede önemli bir araçtır (Sobacı, 2014).

Politika transferinin gönüllü mü yoksa zorunlu mu olduğunun tespitinde önemli bir belirleyici de transferin ortaya çıktığı zamandır. Politika transferi sosyal, siyasal ve ekonomik istikrar döneminde söz konusu ise muhtemelen gönüllü politika transferi söz konusudur. Ancak kriz ve istikrarsızlık döneminde gerçekleşiyorsa politika transferi belirli zorlayıcı unsurlar barındırmaktadır (Dolowitz ve Marsh, 2000). Politika aktörlerinin politika transferi konusundaki ilgileri ve nedenleri farklılaşmakta, aktarımın gönüllü düzlemde mi yoksa zorunlu düzlemde mi gerçekleşeceği belirlenmektedir.

Dolowitz ve Marsh “Transferin farklı dereceleri var mı?” sorusuna dört farklı derece ile cevap vermişlerdir. Söz konusu dereceleri “*Kopyalama*”, “*Öykünme*”, “*Melezleştirme/Sentez*”, “*Esinlenme*” şeklinde ifade etmişlerdir (Dolowitz ve Marsh, 1996). Kopyalama ve Esinlenme derecelerine nadir rastlanırken, Öykünme ve Melezleştirme politika transferlerine daha çok rastlanmaktadır. Transferin meydana geldiği zaman transferin derecesini de belirlemektedir. Olağan dönemlerde politika transferinin derecesi uyumlaştırma ve sentezleme şeklinde meydana gelmektedir (Dolowitz ve Marsh, 1998). Rose ise transferin derecelerini kopyalama, benzeme, melezleştirme, sentez ve esinlenme şeklinde beş farklı kategoride incelemiştir (Rose, 1991).

Kopyalama, bir devlet başka bir zaman ve mekandaki uygulamayı veya politikayı hiçbir değişiklik yapmaksızın aynen uyguladığında ortaya çıkmaktadır (Rose, 1991). *Benzeme/Öykünme*, bir devletin başka bir devlette uygulanan bir politikayı ya da programı kendi ülkesinde tüm detaylarıyla değil de belirli yönleriyle uygulamayı ya da söz konusu programı en iyi işleyişi ve uygulamayı elde etmek için değerlendirmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Rose, 1991). *Melezleştirme/Sentez*, iki veya daha fazla ülkedeki uygulanan politikalarla ya da programlardan belirli

unsurların transferi gerçekleştiren ülkeye en uygun olanlarının birleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Dolowitz ve Marsh, 1996). *Esinlenme*, benzer sorunların çözümünde kullanılan farklı uygulamaların geliştirilmesinde, esinlenen ülkedeki sorunlu uygulamaların düzeltilmesinde, yeni uygulamalar ve politikalar geliştirilmesinde kullanılan politika transferleridir (Rose, 1991).

Politika transfer edilirken söz konusu derecelerden birini seçmek mümkün olabileceği gibi çeşitli unsurların birleştirilmesiyle farklı niteliklerde yeni politika dereceleri de oluşturulabilir (Kutlu, 2012). Ülkeler ve kurumlar genel olarak politika aktarımının derecesini belirlemede serbesttirler. Bir politika ya da uygulama tamamen kopyalanabileceği gibi esinlenme yöntemi kullanılarak da transfer edilebilir. Söz konusu tercih hakkı tam gönüllü transferde bir anlam ifade edip, zorlayıcı transferde aktöre bağlı olarak sınırlı olabilmekte ya da mümkün olamamaktadır (Sobacı, 2014). Transferin derecesini belirlemede tercihte bulunabilme özgürlüğü gönüllü transferde mümkün iken, zorunlu transferde belirli sınırlılıklar nedeniyle pek mümkün değildir. Bu durum zorlayıcı transferin politika aktörlerine tam bir serbestlik tanımadığının göstergesidir.

Dolowitz ve Marsh'ın "Transfer edilen nedir?" sorusuna verdikleri cevap politika transferinin yedi hedefine işaret etmektedir. Söz konusu hedefler politika transferinin konusuna işaret etmekte olup "*politika hedefleri, yapı ve içerik, politika araçları veya yönetim teknikleri, kurumlar, ideolojiler, negatif dersler, fikir-tutum-davranışlar*" şeklindedir. Politika transferi söz konusu unsurların birini veya birkaçını ya da tamamını kapsayabilir (Dolowitz ve Marsh, 1996). Politika transferinin nesnelereinden ilki belirli bir politikanın amacı, içeriği ve araçlarının aktarımı şeklindedir. Bir politika transfer sürecinde amaç, içerik ve araçtan herhangi biri veya tümü aktarıma konu olabilir. Transfere konu politikanın tüm program yapısının aktarılabilmesi gibi hem genel politika fikirlerinin hem de belirli politika araçlarının seçilerek aktarılabilmesi de mümkündür (Dolowitz ve Marsh, 1996). Bir diğer politika transfer nesnesi kurumlardır. Transfer politikanın amaç, yapı ve içeriğinden ziyade kurumlar içinde söz konusudur. Kurumların aktarımı idari yapıya, yönetsel ilkelere ve kültüre uygunluk açısından değerlendirildiğinde zorlukları bulunan bir transferdir. Politikaların uygulanması için kullanılan kurumlar da transfer edilebilir. Ülkelerin yönetim yapılarıyla uyumlu belirli politikaların yürütülmesinde öncü olacak kurumlar da transfere konu olabilmektedir (Dolowitz ve Marsh, 1996). Bir başka transfer nesnesi ise fikir ve ideolojiler olup, politika aktörleri tarafından teşvik edilmekte ve yönlendirilmektedir. Politika aktörleri ya da karar vericiler transfere konu fikir, tutum ve kavramları da aktarabilir (Dolowitz ve Marsh, 1996).

Negatif derslerde politika transferi konusu olabilmekte, dersler olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Politika aktarımına karar veren aktörler başka ülkelerin uygulamalarını, davranışlarını ve politikalarını inceleyerek çıkarım yapmakta, neleri yapmamaları ve dikkat etmeleri gerektiğine yönelik çıkarımlarda bulunabilmektedirler (Dolowitz ve Marsh, 1996). Heichel, Pape ve Sommerer'in politika transferi üzerine yaptıkları bir çalışmada "ülke içi bakış açılarının aktarım sürecinde önemli rol oynadığı", "ulusal farklılıkların inatla sürdürüldüğü" ve "ulusal farklılıkların önemini koruduğu" tespitleri yapılmıştır. Politika transferi genellikle uluslararası nitelikteki ekonomik ve düşünsel faktörlere dayanırken; sınırlı politika transferi daha çok ulusal nitelikteki kurumsal ve yapısal faktörlere dayanmaktadır (Heichel, Pape ve Sommerer, 2005). Sosyo-kültürel sınırlılıklar kapsamında yapılan ayrıştırma işlemi ile politika transferi sürecinde; belirli eleme süreçlerinden geçirilen politikaların ya da politika unsurlarının toplumsal değerlerle ve yapılarla uyumlu hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

3. Politika Transferinin Sınırlayıcıları ve Kolaylaştırıcıları

Dolowitz ve Marsh'ın politika transferi konusunda sordukları önemli sorulardan biride "Politika transferini hangi faktörler sınırlar?" sorusudur. Bazı politikaların neden transfer edilip bazılarının ise neden transfer edilmediğinin cevabı transferi kolaylaştıran ve sınırlayan faktörlerin varlığıdır. Dolowitz ve Marsh'a göre politika transferini sınırlayan faktörler politikanın karmaşıklığı, bölgesel bağlar kapsamında uygulanabilirlik, mevcut kanun ve politikaların varlığı olarak ifade edilen interaktif etkiler, geçmiş ilişkiler, kurumsal kısıtlar ve dil'dir. Politika transferini sınırlayan ve kolaylaştıran faktörler transfer edilen politikaların başarılı veya başarısız olmasında doğrudan etkili unsurlardır. Politika transferinin başarı şansını arttıran veya azaltan faktörlerin ilki politikanın karmaşıklığıdır. Politikanın kapsamı ve derecesi transferin başarısını etkilemekte, karmaşıklaşan politika ödünç almaya konu olan politika transferinin başarısını etkilemektedir. Politika transferinin tek bir amaca yönelik olması, birden fazla amaca yönelik politikalara göre başarı düzeyini arttırmaktadır. Ek olarak transferi gerçekleştiren devlet, politikanın kapsamı ve derecesi konusunda belirli bir öngörüye sahipse politika transferinin başarı şansını arttırmaktadır (Dolowitz ve Marsh, 1996).

Politika transferini sınırlayan faktörleri anlamak açısından ikinci sınırlayıcı bölgesel bağlardır. Politikanın nereden transfer edileceği, hangi politikaların tercih edilip hangilerinin edilmeyeceğini belirlemede bölgesel ilişkiler önemli faktörlerdendir. Politika transferinde coğrafi olarak yakın olan ülkelerin mi, yoksa siyasi, ideolojik ve idari benzerlikleri olan ülkelerin mi tercih edileceğini bölgesel bağlar belirlemektedir (Dolowitz ve Marsh, 1998). Politika transferinde temel belirleyiciler ülkelerin siyasal, toplumsal, kültürel ve yönetsel özellikleri olup, ülkelerin bu unsurlar açısından arasındaki ilişki ve benzerlik bölgesel bağlarda belirleyicidir.

Politika transferinin başarısını etkileyen bir başka faktör interaktif etkiler olarak ifade edilen mevcut kanun veya politikaların varlığıdır. Bir devletteki geçmiş uygulamalar neyin transfer edileceğini belirlemektedir. Karar vericilerin seçici olma durumunda mirasçı oldukları geçmiş uygulamalarla uyumlu politikalar transfer etmelerini gerektirmektedir. Bu durumda geçmişten gelen mevcut hukuki yapı ve politikalar transfer edilen politika ve programların başarısında etkili olmaktadır (Dolowitz ve Marsh, 1996). Politika transferini etkileyen faktörlerden biri de geçmiş ilişkilerdir. Ülkenin geçmiş ilişkileri ülkelerin politika transferini gerçekleştirmelerinde teşvik edici olabileceği gibi ülkenin söz konusu transferi gerçekleştirmesine engel olabilir. Ülkeler arası ilişkinin boyutu ve niteliği politika transferinin sınırlayıcılarını ve netice itibarıyla de başarı durumunu doğrudan etkilemektedir (Dolowitz ve Marsh, 1998). Bir diğer üzerinde durulması gereken faktör kurumsal kısıtlardır. Politika transfer edilirken ideolojik, politik ve bürokratik yapının dikkate alındığında ülkeler arasındaki benzerliklerin olumlu anlamda, farklılıkların olumsuz anlamda sürece etki ettiği gözlemlenmektedir (Dolowitz ve Marsh, 1996). Kurumsal yapının transfer edilen kurumlarla veya politikalarla ne kadar uyumlu olduğu önemli olup, kültürel değerlerin ifade edilmesinde ve anlaşılmasında rolü bulunmaktadır. Bir politika kurumsal yapıya uygun ise kültürel değerlere de uygundur (Kutlu, 2012). Son olarak bir diğer sınırlayıcı veya kolaylaştırıcı ise dil faktörüdür. Transfer edilecek ülkenin diline hâkim olabilmek belge ve bilgilere daha çabuk erişilemeyeceği ve politikanın yapılma sebeplerini anlamayı kolaylaştıracağından politika transferinin başarı şansını arttırmaktadır (Dolowitz ve Marsh, 1998).

Dye'e göre ülke sorunlarına çözümler sunacak kamu politikalarının etkisini azaltan ve yeteneğini kısıtlayan birtakım unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar toplumdaki farklı değerler nedeniyle karar vericilerin gücünün sınırlandırılması, farklı bakış açılarının yarattığı anlaşmazlık, politika

analizlerinde objektif olamama, insan davranışlarının karmaşıklığı ve insan unsuru bulunan araştırmaların belirli sınırlılıklar içermesidir (Dye, 2013). Uygulanabilirlik açısından ideolojik tercihler, ekonomik kaynaklar, kültürel yapı, teknoloji ve bürokratik nitelikler çerçevesinde politika transferini değerlendirmek önemli ve zor bir sürece işaret etmektedir. Söz konusu unsurlar karar vericilerin kapsamlı değerlendirmelerde bulunmalarını sağlamaktadır. Toplumda politika transferinin hedefleri açısından bir konsensüs var ise, bürokratlar baskın role sahip ise, kamuoyu da kabul görmüş ise, politika transferi sürecinde karar vericilerin işleri kolaylaşmaktadır. Aksi halde toplumda direnç meydana gelmekte, direnmeler transfer sürecinde ve uygulamada sorunlar oluşturmaktadır (Kutlu, 2012).

Evans'a göre de politika transferini kısıtlayan üç faktör bulunmaktadır. Bu faktörler karar öncesi aşamada ortaya çıkan bilişsel engeller, uygulama aşamasında ortaya çıkan çevresel engeller ve kamuoyu görüşüdür. *Bilişsel engeller* karar öncesinde sorunların tanındığı ve tanımlandığı aşamayı, yapılan araştırmaların genişliğini ve ayrıntılarını, mevcut politika sistemleri ve aktörlerinin politika alternatifleri karşısındaki seçim yeteneğini ifade etmektedir. *Çevresel engeller* etkili bilişsel hazırlık stratejileri eksikliği, başarılı politika transfer ağlarının gelişimine duyulan ihtiyaç, daha kapsamlı kurumsal, politik, ekonomik, sosyal sınırlamalar anlamına gelmektedir. *Kamuoyu görüşü* ise siyasal, ekonomik, bürokratik elit görüşü, medya görüşü ve seçmen gruplarının tutumlarını içermektedir. Bu faktörler karmaşık ve beklenmedik şekilde etkileşim sürecinde olup, politika transferi sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak sınırlandırmaktadır (Evans, 2009).

Keser'e göre politika transferi ile ilgili çalışmaların pek çoğunda aktarım sürecini etkileyen olumlu faktörler kadar değiştiren, sınırlandıran unsurların bulunduğu da ifade edilmektedir. Politika transferi ile ilgili sınırlılıkların açıklanmasında özellikle üzerinde durulan hususlar; transfer yolu ile politika alan ülkenin sistemleri, gelenekleri ve tarihsel izlekleri şeklinde açıklanmaktadır. İzlek bağımlılığı yaklaşımı * kapsamında değerlendirildiğinde Keser'e göre bazen ülke geleneklerine, sistemlerine çok uygun politikalar pek fazla değişiklik olmadan, kolaylıkla aktarılırken; bazen de tam tersi süreçler yaşanıp büyük farklılıklar olduğu sistemler arası transferlerin gerçekleştirildiğini aktarmaktadır. Dolayısıyla politika transfer sürecinde ulusal farklılıklar tercihte bulunma noktasında belirleyici olmakta, politikayı ülkenin ulusal ve geleneksel alışkanlıklarına uygun olarak değiştirmektedir. Bazı hususlar hiç transfere konu edilmezken bazı hususlar tamamen politika değişimine neden olarak politika transferini sınırlandırmaktadır (Keser, 2018).

4. Türkiye'de Politika Transferi

Tarihin her döneminde gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru politika transferleri söz konusu olmuştur (Yay, 2016, s. 60). Dünyada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de politika transferinin geçmişini sınırlandırmak ve belirli bir zaman dilimine dayandırmak oldukça güçtür. Zira kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nden devralınan kurumlar da düşünüldüğünde pek çok politika transferi gerçekleştirilmiş, hali hazırda da politika transferleri devam etmektedir. Türkiye'deki politika aktarımı ve ödünç alma çalışmalarını Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkün ancak çalışmanın kapsamını belirlemek açısından 1980 sonrası yapılan

politika aktarımlarının niteliği ve son dönem kamu yönetimi reformları çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır.

1980 sonrası dünyadaki değişimden Türkiye'de etkilenmiş, bu kapsamda ekonomik, siyasal, sosyal, idari açıdan pek çok transfer gerçekleştirilmiştir. 1970'lerin sonu itibarıyla dünyaya egemen olmaya başlayan neo-liberal politikalar ve uygulamalar Türkiye'deki siyasal, idari, ekonomik ve toplumsal hayatı da etkilemiştir (Şahin, 2021). Söz konusu etkiler sonucunda devletin ekonomik alana müdahalesi sınırlanmış, özelleştirme ve devletin küçültülmesi gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise Türkiye'de yapılan politika transferleri daha kapsamlı hale dönüşmüş, idari yapıya yeni kurum ve kuruluşlar kazandırılmıştır.

Politika transferine ilişkin birçok uygulama olan Türkiye'de çalışmamıza konu olan yeni hükümet sistemi reformu söz konusu politika transferinin önemli örneklerinden biri olup, ülke tarihindeki mevcut hükümet sistemini değiştirmesi ve beraberinde yeni kurumlar getirmesi açısından önemli bir politika transferi olarak değerlendirilebilir. Çalışmamız kapsamında Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi ile yapılan hükümet sistemi değişimi politika transferi kapsamında incelenmiştir. Bu anlamda yeni hükümet sistemi özelinde ofisler ve politika kurullarının politika transferi açısından ne anlama geldiğine yönelik genel bir çerçeve oluşturulması hedeflenmektedir.

5. Bir Politika Transferi Olarak Cumhurbaşkanlığı Ofisleri ve Politika Kurulları

2017 yılında hükümet sisteminde değişiklik öngören 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiş, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumla mevcut anayasada değişim öngören maddeler kabul edilmiştir. Hükümet sistemi değişikliği onaylanmış ve 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimlerin akabinde ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi uygulanmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte Türk kamu yönetiminin yapısında önemli ve köklü değişimler söz konusu olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi "*Halk tarafından seçilen devlet başkanına dayalı, üniter devlet yapısı esas alan, partili cumhurbaşkanlığı modeli olan ve siyasal rejim değişikliği içermeyen bir sistem*" (Turan, 2018) olarak ifade edilmektedir.

Dünyada yarı-başkanlık, başkanlık ve parlamenter sistem şeklinde hükümet sistemleri bulunmaktadır. Ülkeler söz konusu hükümet sistemlerinden birini ya da varyantlarını uygulamaktadır. Türkiye'de dünyadaki hükümet sistemi örneklerinden hareketle kendine uygun sistemi oluşturmuş, bir türü kendine benzeterek yeni bir sistem kurgulamıştır. Devletler hükümet sistemlerini yapılandırırken sosyo-kültürel nitelikleri, tarihsel mirası, ekonomik gelişimi, politik unsurları, demografik yapıyı, coğrafi durumu, etnik çeşitliliği, dil unsuru düşünmeli ve tüm unsurlara etkisinin neler olacağına dair öngöründe bulunmalıdır (Avaner ve Volkan, 2019). Dünyadaki örneklerinden hareketle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yeni kurumsal yapılar ortaya çıkmış, idari yapıda köklü reform çalışmaları başlatılmıştır. Kamu yönetiminde bir dizi reform gerektiren hükümet sistemi değişimi en iyi uygulamayı ve hükümet sistemini oluşturmaya ve geliştirmeye yönelik bir politika transferidir. Söz konusu politika transferinin odağında Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık

* Path Dependence (İzlek Bağımlılığı), geçmişin bugün üzerindeki belirleyici etkisini vurgulayan kavramdır.

Sistemi olduğu (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018), ofislerin ve politika kurullarının ABD Başkanının Yürütme Ofisinden öyküldüğü gözlemlenmektedir. ABD hükümet modelinin kurumsal yapılarının Türkiye’de oluşturulan hükümet sistemine politik transfer kapsamında aktarımı sağlanmış, hükümet sistemi ve teşkilat yapısında kavramsal ve hukuki açıdan bir değişim ve dönüşüm söz konusu olmuştur. Yapılan değişimle daha önce ülke tarihinde bir örneği olmayan yeni kurumlar kurulmuş, söz konusu kurumlar çalışmamıza da konu olan ofisler ve politika kurulları olmuştur.

Yeni sistem Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatında da önemli değişimler getirmiştir. ABD’deki Başkanın Yürütme Ofisine benzer olarak Türkiye’ye özgü nitelikleri barındıran Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı oluşturulmuş; yeni oluşumda *Cumhurbaşkanının Kabinesi*, *Cumhurbaşkanının Politika Kurulları*, *Cumhurbaşkanının Ofisleri* şeklinde bir yapılanma oluşturulmuştur (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018). Sistemin önemli yeniliklerinden olan politika kurulları ve ofisler yeni yapılar olarak teşkilatta yapılandırılmıştır. Yürütmeyi temsil eden cumhurbaşkanlığı teşkilatı merkezi teşkilatta konumlandırılmıştır. Merkez teşkilattaki Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği *İdari İşler Başkanlığı’na* dönüştürülmüştür. Bakanlıklar *Cumhurbaşkanının Kabinesine* dönüştürülerek Cumhurbaşkanlığı Teşkilatına dâhil edilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle Parlamenter Sistemden vazgeçilmiş, yürütme iki başlı bir pozisyondan, tek başlı bir yürütme organına dönüştürülmüştür. Başbakanlık kaldırılarak bakanlıkların görev alanları yeniden düzenlenmiştir. Yeni sistem ile bakanlıklar icracı bir fonksiyona sahip olmuştur. Kamu politikalarının oluşturulması, geliştirilmesi, stratejilerin belirlenmesi ve toplumsal paydaşların bir araya getirilmesi yeni kurulan kurmay birimler olarak da ifade edilen politika kurulları ve ofislerin görev tanımları içerisinde ifade edilmiştir. Politika kurulları ve ofisler politika aktörleri ile birlikte çalışarak ortak aklın yaratılması ve politikalara yansıtılmasına ilişkin faaliyette buldukları için bakanların hazırladığı kanun tasarısı da yeni sistemle kaldırılmıştır.

Kamu politikası oluşturmada parlamenter sistemde etkin olan aktörlerin rolleri değişmiş, yeni aktörler ve yeni uygulamalar sisteme dahil edilmiştir. Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunun kaldırılması kamu politikası aktörlerinin değişimini beraberinde getirmiştir. Parlamenter sistemde kamu politikası tasarlayıp ve uygulamada bakanlar kurulu belirleyici iken; yeni sistemde tek karar verici Cumhurbaşkanıdır. Yürütmede Cumhurbaşkanını başat hale getiren en önemli uygulama kanun tasarılarının yerini alan Cumhurbaşkanlığı Karamameleridir. Bu durum Cumhurbaşkanını kamu politikalarını belirlemede ana aktör haline getirmektedir (Akman, 2019). Kamu politikası oluşturma ve yapımı sürecinde yürütmeyi böylesine başat konuma getiren Cumhurbaşkanlığı Karamameleri yeni sistemde Cumhurbaşkanının etkinliğini artırmıştır (Örselli, Babahanoğlu ve Bilici, 2018).

Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde kamu politikaları oluşturmak ve geliştirmek adına hiyerarşik anlamda cumhurbaşkanından emir ve talimat olarak çalışan, ülke geçmişinde örneği bulunmayan Politika Kurulları ve Ofisler kurulmuştur. Ofisler kamu politikalarının ön araştırmasında ve hazırlığında; Politika kurulları politika geliştirme ve oluşturmada Bakanlıklar kamu politikalarını uygulamada görevlendirilmiştir. Kamu politikalarının icrasında Bakanlıklar ve bağlı, ilgili, ilişkili kuruluşlar; Cumhurbaşkanlığı ve bağlı, ilgili, ilişkili kuruluşlar; yerel yönetim birimleri görevlendirilmiştir. Söz konusu kurumlar yeni sisteme geçişle yeni kamu politikası aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Akman, 2019). Kamu politikaları konusunda ofislere ve politika kurullarına önemli yetki ve görevler verilmiş, mevcut politika aktörlerinin rolünde ise değişim olmuş sadece uygulayıcı olarak görev alanları yeniden düzenlenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı idari ve siyasi nitelikte birçok görev ve yetkiyi yerine getirmek üzere oluşturulmuş, cumhurbaşkanına yardımcı olacak yardımcı birimler, kurmay birimler (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018) ve icracı birimler oluşturulmuştur. Yardımcı birimler kurumsal ve idari işleri yürüten idari işler başkanlığı iken kurmay birimler kamu politikası oluşturmada ve geliştirmede danışma, öneride bulunma ve görüş bildirme işlevine sahip ofisler ve politika kurulları olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısındaki icracı birimler ise kamu politikalarının uygulanmasını ve takibini sağlayacak olan bakanlıklar olarak teşkilat yapısında konumlandırılmış, görev ve yetki alanları yeniden belirlenmiştir. Sistem değişimi ile Cumhurbaşkanı kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında önemli bir aktör olmuştur. Cumhurbaşkanı teşkilatı içerisinde önemli bir konumda olup; kurmay, icracı ve idari birimler arasında iş birliğinin sağlanması ve atamaları konusunda yetkilidir. Cumhurbaşkanının yetki ve sorumlulukları bu sistemde artırılmış, tüm yetkileri ve görevleri yerine getirmesi açısından cumhurbaşkanlığı teşkilatında kendisine bağlı birçok yeni birim oluşturulmuş, mevcut birimler dönüştürülmüş, yetki ve görevler yeniden düzenlenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı teşkilatına ilişkin düzenlemeler Cumhurbaşkanlığı Karamameleri ile yapılmış, parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanlığı teşkilatı yeniden yapılandırılmış, idari teşkilat yapısında değişiklikler olmuştur. Sistem değişikliği ile cumhurbaşkanlığı teşkilatına Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı ve Bakanların TBMM dışından cumhurbaşkanı tarafından atanması usulü getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kurumu kaldırılmıştır. 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Karamamesi ile cumhurbaşkanlığı teşkilatına ilişkin düzenlemeler yapılmış, yeni bir örgütlenme modeli oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatı cumhurbaşkanlığı makamı ve idari işler başkanlığı şeklinde örgütlenmiş, bakanlıklar cumhurbaşkanlığı teşkilatı yapısında yer almış, Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı, politika kurulları ve ofisler gibi yeni yapılanmalar oluşturulmuş, bağlı kurum ve kuruluşlar yeniden düzenlenmiştir.

Başkanlık sistemi uygulanan ülkelerde başkana veya ülkemizde olduğu gibi Cumhurbaşkanıya bağlı kurmay birimler içerisinde en önemli yapılardan ilk olarak ofisler karşımıza çıkmaktadır. Ofisler yeni hükümet sisteminin getirdiği yeni bir örgütlenme olarak tanımlanmaktadır (Turan, 2018). Cumhurbaşkanıya bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliği bulunan, idari ve mali anlamda özerk yapılar olarak örgütlenmiştir. Kamu politikalarına ilişkin projeler geliştirmede önemli işlevlere sahip ofisler danışma ve yardımcı birimler olarak nitelendirilmektedir (Turan, 2018). Uygulamalara bakıldığında ofislerin kendi uzmanlık alanlarında kamu politikaları oluşturmaları için gerekli olan veriyi topladığı, uygulamaya yönelik bilgi ürettiği, buna dayalı olarak uygun politika alternatifleri oluşturarak başkana rapor halinde görüş ve öneride bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda ofisler başkanın kamu politikası oluşturma ve uygulama kapasitesini geliştirmede önemli işlevlere sahip birimlerdir. Türkiye’deki uygulamada bu birimler Cumhurbaşkanı ile birebir çalışan, Cumhurbaşkanının öncelikleri doğrultusunda politika üreten, bürokrasiye takılmadan icracı niteliğe de sahip olacak şekilde oluşturulmuştur (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018).

10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Karamamesinin 525. maddesinde ofisler düzenlenmiş, “Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip, Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi kurulmuştur”. Dijital Dönüşüm Ofisi; e-devlet dönüşümünden sorumlu olup, koordinasyonun sağlanmasında, milli

teknolojinin geliştirilmesinde, bilgi güvenliği ve siber güvenliği sağlayacak projelerin geliştirilmesini sağlamak amacıyla görevlendirilmiştir. Finans Ofisi; İstanbul Finans Merkezi projesini takip etmek, Türkiye'nin finans piyasaları içindeki konumunu rapor etmek üzere görevlendirilmiştir. İnsan Kaynakları Ofisi; ülkenin insan kaynakları envanterini çıkarmak, kamuda liyakat ve yetkinliği artıracak projeler geliştirmek, kariyer yönetimi projelerini hazırlamak ve hayata geçirmek amacıyla görevlendirilmiştir. Yatırım Ofisi; yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik projeler yapmakla görevlendirilmiştir (Turan, 2018).

Sistemin çalışmasında dinamik ve kurumlar arası nitelikte faaliyet yürütecek olan ofisler e-devlet, üretim, yatırım ve personel konularında doğrudan cumhurbaşkanına bağlı olarak yapılandırılmışlardır (Avaner ve Volkan, 2019). Politika yapımına yön vermek ve bürokrasideki süreçlere hız kazandırmak amacıyla kurulmuşlardır (Avaner ve Çelik, 2021). Ofisler; kamu politikaları oluşturmada ve faaliyetler yürütmede bürokratik engellemelere takılmadan bir işleyiş sağlayabilmeleri amacıyla doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı bir biçimde, cumhurbaşkanının öncelikleri doğrultusunda projeler gerçekleştiren yapıda oluşturulmuştur (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018). Ofisler kendine özgü nitelikleri bulunan kuruluşlar olarak karşımıza çıkmakta, idari teşkilatta bir yeri olmayan ofisler yürütme bünyesinde cumhurbaşkanlığı teşkilatında kurulmuşlardır. Ofislerin yasal statüsü çelişkiler barındırmaktadır. Devlet tüzel kişiliği değil kamu tüzel kişiliği verilen ofislerin kamu tüzel kişiliğinin bir gereği olarak vesayet denetimine tabi olması gerekir iken doğrudan cumhurbaşkanından emir ve talimat alması nedeniyle hiyerarşik denetime tabidir. Bu anlamda tüzel kişiliğin ve denetimin niteliği konusunda netlik bulunmamaktadır.

Ofislerin 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Karamamesi'nde ifade edilen görevleri incelendiğinde kamu politikalarına ilişkin analiz, proje geliştirme, proje üretme, raporlama, koordine etme, işbirliği, takip, öncülük sağlama, öneriler geliştirme gibi kamu politikaları konusunda genel nitelikli görevlere sahip oldukları ifade edilebilir. Kamu politikaları kapsamında ofislerin; politika aktörleriyle işbirliği sağlamaya yönelik görevleri de bulunmaktadır. Ofisler Türkiye'de kamu politikalarının yapımında önemli bir eksiklik olan "politika analizi" yapmak adına görevlendirilmişlerdir. Politika analizi alanındaki eksikliği gidermeleri açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir (Akman, 2019).

Başkanlık sisteminde ofisler dışında yürütme yetkisini kullanarak Cumhurbaşkanının kamu politikası oluşturma kapasitesine katkıda bulunan bir diğer kurmay birim de politika kurullarıdır. Politika kurulları; kamu politikalarına yönelik strateji ve vizyon geliştirmek, politika önerilerinde bulunmak üzere üniversite, sivil toplum kuruluşu ve ilgili kurulun hedef sektör temsilcilerinin yer aldığı yapılanmalardır (Avaner ve Volkan, 2019). Söz konusu kurullar danışma organı veya yardımcı kuruluş olarak nitelendirilmektedir. Zira politika kurullarının kararları icracı değil, istişari niteliktedir (Gözler, 2019). Kamu politikası konusunda danışma ve tavsiye işlevlerini yürüten bu kurullar kurmay birimler gibi hareket etmektedir. Politika kurulları ilgili oldukları alanla alakalı Cumhurbaşkanına bilgi sunma, öneride bulunma ile görevlidirler. Kamu politikalarının geliştirilmesi, çok boyutlu sorunların çözümünde bu kurullar paydaş katılımını ön plana çıkartarak kurumlar arası ve sektörler arası işbirliği ve koordinasyon süreçleriyle netice elde etmeye çaba göstermektedir (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018). Politika kurulları kamu politikası ve stratejisi geliştirmeye üzere görevli bulunan, politika ve stratejilerin tasarlanmasından uygulanmasına kadar birçok sorumluluğa sahip kurumlardır.

Yeni bir örgütlenme modeli olarak oluşturulan politika kurulları doğrudan cumhurbaşkanı ile çalışmak üzere cumhurbaşkanlığı karamamesi ile kurulmuşlardır (Turan, 2018). Politika kurulları en az üç üyeden oluşmakta, atamalar cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. 1'Nolu

Cumhurbaşkanlığı Karamamesi 20. maddede ifade edildiği şekilde cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde dokuz adet politika kurulu kurulmuştur. Söz konusu kurullar "Yerel Yönetim Politikaları Kurulu", "Ekonomi Politikaları Kurulu", "Hukuk Politikaları Kurulu", "Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu", "Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu", "Sosyal Politikalar Kurulu", "Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu", "Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu" ve "Bilim Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu"dur. Politika kurulları ile Türkiye'de daha önceden eksik olan önemli bir geri bildirim kurumunun eksikliğine yönelik bir açık kapatılmak istenmiştir. Politika değerlendirme ve geri bildirimde bulunmak noktasında var olan kurumsal eksikliği kapatmak niyetiyle oluşturulmuştur (Akman, 2019).

Kamu politikası alanındaki belirleyici rollerine karşın ofisler ve politika kurulları farklılaşmaktadır. Ofisler sahip oldukları kamu tüzel kişiliği bakımından Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yapısında özgün bir konumda bulunmakta; bu anlamda politika kurullarından ayrılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yapısında Cumhurbaşkanına bağlı, özel bütçesi bulunan, idari ve mali özerkliğe sahip, kamu tüzel kişiliği haiz, yurtdışı teşkilatı kurabilme yetkisi olan ofisler hem nitelikleri hem de Cumhurbaşkanlığı ile kurulan ilişkinin boyutu açısından politika kurullarından farklılaşmaktadır (Ocak, 2019).

Hükümet sisteminin getirmiş olduğu teşkilat yapısında yeni olmaları sebebiyle politika kurullarının ve ofislerin ön plana çıkması ve bir politika transferine işaret etmeleri sebebiyle çalışmaya konu olmaktadır. Hükümet sistemi geçmişimizde örneği olmayan söz konusu kurmay birimlerin ABD başkanlık sistemindeki yürütme ofislerinden politika transferi yapılarak ülkemize uyarlanmıştır. Söz konusu politika transferinde transfer konusu birimler doğrudan transfere konu edilmemiş, uygulama örnekleri birebir alınmıştır. Politika transferinin bir derecesi olan öykünme usulü söz konusudur. Ülke gereklilikleri ve nitelikleri kapsamında bir politika öykünmesi transfere konu olup, Türkiye'ye özgü bir hükümet sistemi oluşturulurken diğer ülke uygulamalarına öykünme söz konusudur.

Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisler Amerika Birleşik Devletleri'ndeki "Executive Office of the President" Başkanın Yürütme Ofisi ile benzerlik göstermektedir. Başkanın Yürütme Ofisi 1939 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt tarafından kurulmuştur (Relyea, 2008). 1939 yılında kurulan Başkanın İdari Ofisi, doğrudan Başkana hizmet eden bir grup federal kurumdan oluşmaktadır. Bu ofislerin en eskileri Başkanın birçok kişisel asistanının bulunduğu Beyaz Saray Ofisi ve 1921 yılında Bütçe Bürosu olarak kurulan Yönetim ve Bütçe Ofisidir. ABD Başkanının Yürütme Ofisi konsey ve ofisler şeklinde örgütlenmiş, yürütme ofisleri görev süresi ve niteliği açısından geçici ve kalıcı nitelikte oluşturulmuştur (Relyea, 2008). ABD'de Başkanın Yürütme Ofisi'nde kalıcı veya geçici nitelikli çok sayıda komite ve danışma kurulu bulunmaktadır. ABD başkanının geçici kurulların ve ofislerin oluşturulması veya kaldırılmasında geniş takdir yetkisi bulunmaktadır (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi bir diğer ifade ile *Türk Tipi Başkanlık Sistemi* dünyadaki hükümet sistemlerinden Westminster, Başkanlık ve Yarı-başkanlık sistemlerinden farklı olduğu iddiasındadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kendine özgü olma arayışı ile oluşturulmuşsa da ABD Başkanlık Sistemi ile karşılaştırılmaktadır (Avaner ve Volkan, 2019).

Parlamentar, yarı-başkanlık ve başkanlık sistemleri doğdukları kültürün niteliklerini taşımaktadır (Avaner ve Volkan, 2019). Başkanlık sisteminin doğduğu kültür olması sebebiyle başkanlık sistemi denildiğinde ilk akla gelen dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ABD Başkanlık Sistemi'dir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin ABD başkanlık sistemine benzetilmesi ve karşılaştırma yapılarak anlaşılmasına

çalışılmasında Cumhurbaşkanlığı Teşkilatının ABD Başkanının Yürütme Ofisine benzer şekilde tasarlanmasının etkisi bulunmaktadır. Devlet şekli bakımından federal bir devlet olan ABD'den farklı olarak üniter bir devlet olan Türkiye'de başkanlık sistemi Türk tipi şeklinde konumlandırılmış, kendine özgünlük yaratılmak istenmiştir. ABD Başkanlık Sistemi ve Türk Tipi Başkanlık Sistemi sadece yürütme organı bakımından değil, yasama ve yargı organları bakımından da farklılık ve benzerliklere sahiptir. Organlar arasındaki ilişki ve konuları sistemin işleyişi açısından önemli olup; fren ve denge mekanizması ABD Başkanlık Sisteminin en fazla taklit edilmesini sağlamıştır (Avaner ve Volkan, 2019).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kuvvetlerin sert ayırımına dayanması sebebiyle ABD Başkanlık Sistemi ile bire bir aynı olmasa da birtakım nitelikleri sebebiyle bu sisteme daha yakındır (Akçakaya ve Özdemir, 2018). Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısında yeni olan kurumlara ve görevlendirmelere dikkat edildiğinde ABD'de uygulanan başkanlık sisteminin kurumlarının ve işlevlerinin örnek alındığı söylenebilir. Türkiye'deki başkanlık sistemi ile ABD başkanlık sistemi karşılaştırıldığında her iki sistemde de politika kurulları ve ofislerin nitelikleri ve amaçları benzerdir. ABD Başkanı Yürütme Ofisi üzerinde etkinken Türkiye'de Cumhurbaşkanı Politika Kurulları ve Ofisler üzerinde yetkili konumdadır. Tek fark ABD'de geçici nitelikte ofisler söz konusu iken Türkiye'de kalıcı nitelikte bir cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı oluşturulmuştur. ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de söz konusu kurullar ve ofislerde de icracı olacak personelin Başkan ve Cumhurbaşkanı tarafından atanması benzerlik göstermektedir. Kurul ve ofisler bakan, bürokrat, sektör temsilcileri ve sivil paydaşlardan oluşturulmaktadır (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018). Atamalarda sektör temsilcileri, sivil paydaşlar, bakan ve bürokratlar tercih edilerek kurulların ve ofislerin kamu politikaları oluşturulurken işbirliği ve koordinasyon sağlaması hedeflenmiştir (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018).

Yasal düzenlemeler incelendiğinde Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı ile Ofisler tarafından oluşturulan projelerin Politika Kurulları aracılığıyla kamu politikalarına dönüştürüleceği, Bakanlıkların icracı birimler olarak politikaları uygulayacağı, İdari İşler Başkanlığı'nın gözetim, Devlet Denetleme Kurulu'nun denetim sağlayacağı bir yapılanma oluşturulmuştur. Ofislerin, Politika Kurullarının ve Bakanlıkların aralarındaki ilişki kamu politikaları üzerinden incelendiğinde yeni sistemin "American Public Policy" "Amerikan Kamu Politikası" anlayışı kapsamında oluşturulduğu sonucuna varılmaktadır (Turan, 2018). Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kamu politikası oluşturulması noktasında ABD'deki başkanlık sisteminin danışma kurullarına ve ofislerine öykünüldüğü, kamu politikası oluşturma ve geliştirmeye yönelik yeni kurullar ve ofisler kurulduğu söylenebilir. Yeni hükümet sistemi tasarlanırken başkanlık sistemiyle yönetilen ülke uygulamaları incelenerek en iyi uygulamayı oluşturmak hedeflenmiştir. Bu durum ise yeni hükümet sisteminin ve getirileri olan kurumsal yapıların politika transferi çerçevesinde değerlendirilmesine neden olmuştur.

Kamu yönetiminde ülkelerin başka ülkelerde başarılı bir şekilde uygulanan politikaları veya programları transfer etmeleri, politikacıların ve karar vericilerin genellikle başvurduğu politika oluşturma yöntemidir. Ülkeler mevcut politikalarını değiştirmek ve geliştirmek ya da sorun alanlarına çözüm bulmak adına diğer ülkelerin uygulamalarından istifade etmektedirler. Geçmişten günümüze her dönem politik öğrenme, deneyim ve tecrübeden yararlanma politika aktarımı yapan ülkelerin sürekli olarak başvurduğu politika belirleme yöntemlerindedir. Ülkeler toplumsal gereksinimler ve talepler karşısında çeşitli politikalar geliştirmektedirler. Özellikle kamu politikaları belirlenirken farklı alternatifler arasında bir tercihte bulunmaktadır. Söz konusu tercihte bulunabilme durumu çoğu

zaman politika transferleri aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle ülkeler toplumsal ihtiyaçların karşılanabilmesi açısından politika transferleri ile politika, program ve uygulama aktarımı yapmaktadırlar. Transfer, ders çıkarma, ödünç alma yolu ile oluşturulan politikalar ülkelerin koşulları açısından değerlendirildiğinde her transfer olumlu sonuçlar verecektir demek güçtür. Uygulamadaki etkileri ve etkilere bağlı başarısı farklı derecelerde olabilmektedir. Çünkü ülke niteliklerine ne derece uygun ise transfer edilen politika, başarı derecesi de uygunluğa eşdeğer olmaktadır.

Transfer edilecek politikaların tamamen transferi parça-bütün ilişkisi açısından önemli bir hususken, transfer edilen ülkeye uyum noktasında uygulanabilirlik açısından belirli aksaklıklar yaratabilir. Ülkelerin farklılaşan idari ve siyasi nitelikleri, sosyo-politik sınırlılıkları kapsamında politikaların bütünüyle değil de transfer eden ülkelerin nitelikleri açısından gerekli olan hususların tercih edilmesi daha doğru olmaktadır. Kurumsal transferlerin ve fikri politika transferlerinin başarılı olma durumu ve uygulamada etkili sonuçlar yaratabilmesi Türkiye'deki idari yapı ile ilgili olduğu kadar siyasi yapısı ile de ilişkilidir. Bir politikanın farklı olması ve öğrenilebilir olması transfer için yeterli olmayıp, aktarım için çeşitli sorular sorularak ülke nitelikleriyle ne derece uyumlu olduğu ve nitelikler açısından değerlendirilmesi kısaca belirli bir ayırıştırma işlemine tabi tutularak uyumlu ve uygulanabilir hale dönüştürülmesi önemlidir. Hükümet sisteminin yeniden yapılandırılması, bu duruma bağlı olarak çeşitli alanlarda reform yapma ihtiyacı, kamu yönetimine yönetim ilkelerinin hâkim kılınması, eğitim, sağlık, tarım ve mali yönetim alanlarında yapılacak politika değişiklikleri Türkiye'de politika transferi sürecinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu anlamda bugüne kadar gerçekleşmiş ve gerçekleşecek politika transferlerinin ülke değerleri ve nitelikleriyle örtüşmesi, uygun hale getirilmesi önem arz etmektedir.

6. Sonuç

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında değişiklik yapılmasına ilişkin kanun teklifi (2016), Komisyon çalışmaları neticesinde oluşan Anayasa Komisyon Raporu (2017), TBMM komisyon raporları (2017), 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2017), Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısını düzenleyen 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Karamamesi (2018) incelendiğinde yeni hükümet sisteminin dünyadaki örneklerden hareketle Türkiye özelinde bir başkanlık sistemi oluşturulduğu açıktır. Söz konusu çıkarımdan hareketle çalışma kapsamında mevzuat ve ilgili dokümanlar incelendiğinde yapılan içerik analizi neticesinde değişim politika transferi kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak hükümet sistemi değişiminin doğrudan transferi söz konusu olmayıp, ülke özelinde düzenlemeler yapılarak bir tür öykünme politika transferi olduğu ifade edilmiştir.

Cumhurbaşkanının kamu politikası oluşturma ve uygulama kapasitesini artırmaya yönelik hedefleri bulunan hükümet sistemi değişiminin hedefleneni gerçekleştirmesi amacıyla doğrudan cumhurbaşkanına bağlı ofis ve politika kurullarına ihtiyaç söz konusu olmuştur. Sistem değişiminin bir getirisi olarak Türkiye'de örneği olmayan söz konusu politika kurulları ve ofisler diğer ülke örneklerindeki uygulamalardan öykünme yolu ile politika transferine konu olmaktadır. Türkiye'deki sistem değişimi bir politika transferi olup; yeni sistemin gerekli kıldığı her bir kurum ve politik karar söz konusu politika transferinin bir gereği olarak değerlendirilebilir. Politika transferinin derecesi bakımından *Türk Tipi Başkanlık Sistemi* olarak da ifade edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Türkiye'ye özgü bir nitelikte

oluşturulması nedeniyle dünyadaki örneklerine öykünme olarak derecelendirilebilir. Çalışma özelinde incelenen ofislerin ve politika kurullarının ülke geçmişinde örneği olmaması ve dünyada uygulaması bulunan başkanlık sistemlerinden en iyi uygulamalara öykünülmesi politika transferine konu olmalarını destekler niteliktedir. Dünyadaki başkanlık sistemi örneklerine ülkemiz için en iyi uygulamayı, en iyi işleyişi ve en iyi hükümet sistemi uygulamasını oluşturmak adına öykünülmüştür. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi tasarlanırken en iyi yönetim uygulamasını ortaya koymaya yönelik politika transferi yapılırken transferin derecelerinden kopyalama, melazım ve esinlenme değil; öykünme söz konusudur. Zira dünyadaki başkanlık sistemleri tüm detaylarıyla değil, belirli yönleriyle en iyi uygulamayı bulmaya yönelik olarak incelenmiştir.

Netice itibarıyla denilebilir ki; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi gönüllü bir politika transferi düzleminde gerçekleşmiştir. Sistem değişimi ve yeni olan kurumsal yapıların siyasal, sosyal ve ekonomik istikrar döneminde ortaya çıkması sebebiyle gönüllü politika transferi kapsamında değerlendirilmelidir. Hükümet sistemi değişimi politika transferinin derecesi bakımından değerlendirildiğinde ise öykünme/benzeme olarak değerlendirilmelidir. Başkanlık sisteminin ve teşkilat yapısının dünyadaki başkanlık sistemlerinden farklı olarak “*Türk Tipi Başkanlık Sistemi*”, “*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*” olarak adlandırılmasının altında yatan nedende politika transferinin derecesidir. Dünyadaki uygulamalardan birtakım unsurlar barındırmakla birlikte; farklı niteliklere de sahip olması sebebiyle politika transferinin derecesi öykünme olarak değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini ve teşkilat yapısını farklı nitelikleri ve nevi şahsına münhasırlığı sebebiyle dünyadaki başkanlık sistemlerinin doğrudan transferi şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Ancak dünyadaki en iyi uygulamalara öykünüldüğü, ülkenin tarihsel izlekleri ve gereklilikleri doğrultusunda yeni bir hükümet sistemi tasarlandığı açıktır.

Yönetim yapısı içerisinde fikri ve kurumsal politika transferlerinin iç faktörler kapsamında özümsemesinde ve uygulanabilirliğinde, toplumsal ve kurumsal bir konsensüs sağlanmasında politikaların ülke nitelikleriyle uyumlu olması önemlidir. Fikri politikaların ve kurumsal transferlerin uygulamada bir karşılık bulabilmesi için ülke içi dinamikler tarafından desteklenmesi ve iç niteliklerle uyumlu olması gerekmektedir. Bu kapsamda ülke hedefleriyle uyumlu politika unsurlarının tercih edilmesi, uyumsuz politika unsurlarının ise elenmesi politika transferinin derecesini belirlemektedir. Politika transferinin konusunu neyin oluşturduğu kapsamında değerlendirildiğinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi oluşturulurken transferle hedeflenen hükümet sistemine ilişkin olarak birden fazla hedefin bulunması yeni hükümet sisteminin politik transfer nesnelerini çeşitlendirmektedir. Dünyadaki başkanlık sistemleri incelenerek hükümet sistemi değişimine ilişkin olarak yönetim tekniği ve politika araçlarının, hükümet sisteminin gerektirdiği kurumların, ideolojik yansımalarının neler olacağına ilişkin, negatif dersler çıkartılarak tasarlanan başkanlık sisteminde nelere dikkat edilmesi gerektiğinin tespiti gibi birçok politika aktarım nesnesi söz konusudur. Bu anlamda dünyadaki örneklerinden hareketle transferin nesnesinin çeşitlilik arz etmesi ve en iyi uygulamaya ilişkin bir sistem oluşturulma çabası Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve yeni kurumlar olan Politika Kurulları ve Ofisleri ortaya çıkarmıştır.

Yeni hükümet sistemi; yasama, yürütme ve yargı ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, yeni anayasa, yeni bir meclis yapısı gibi topyekün düzenlemeler ve değişimler gerektirmektedir. Yeni hükümet sistemine sadece yürütmeye ilişkin merkezi teşkilat düzenlemesi olarak bakmak sığ bir bakış açıdır. Ya da sadece cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısını

düzenlemek olarak bakmak eksik kalmaktadır. Toplumun ve devletin tüm kurumlarıyla değişim ve dönüşüm süreçlerinin işletilmesini gerektirmektedir. Aksi halde başka ülkelerin, başka kültürlerin yönetim geleneğini yansıtan sistemlerin transferinden öteye gidemeyecektir. Bu anlamda transfere konu sistemin ve kurumların mevcut yönetim kültürü içerisinde yerleşmesi sağlanmalı, yeni sisteme ve kurumlara yönelik teamüller oluşturulmalıdır. Gelecek çalışmalar için araştırmacılara; Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı makamının politika transferi kapsamında değerlendirilmesi, merkezin başkent teşkilatında yer alan Ofislerin sahip olduğu kamu tüzel kişiliği kapsamında incelenmesi ve Politika Kurullarının işlevselliği kapsamında kamu politika süreçlerinin analizi önerilmektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm süreç sorumlu yazar, Benazir Öztürk tarafından yürütülmüştür.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Akçakaya, M. ve Özdemir, A. (2018). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve siyasal istikrar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 922-944.
- Akman, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kamu politikası aktörleri. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 35-54.
- Anayasa Değişiklik Teklifi'nin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni*. (2018). http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi adresinden alındı
- Avaner, T. ve Çelik, M. (2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin iki yılı: karşılaştırmalı analiz. *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 242-259.
- Avaner, T. ve Volkan, M. (2019). Hikmet-i hükümet ve yeni reform: Türk tipi başkanlık sistemi ve ABD başkanlık sisteminin etkisi üzerine. *Yasama Dergisi*, 105-130.
- Bennett, C. (1991). "What is policy convergence and what causes it?". *British Journal of Political Science*, 215-233.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.
- Dolowitz, D. ve Marsh, D. (1996). "Who Learns What from Whom: a Review of the Policy Transfer Literature". *Political Studies*, 343-357.
- Dolowitz, D. ve Marsh, D. (1998). Policy transfer: A Framework for comparative analysis. M. Minogue, C. Polidano ve D. Hulme (Ed), *Beyond The New Public Management-Changing Ideas and Practices in Governance* (s. 38-58) içinde. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Dolowitz, D. ve Marsh, D. (2000). Learning from abroad: The Role of policy transfer in contemporary policy-making. *Governance*, 5-24.
- Dye, T. (2013). *Understanding Public Policy*. Pearson Education.
- Eroğlu, H. T. (2015). Türkiye'de kamu politikası oluşturulmasında uluslararası aktörlerin rolü. M. Yıldız, ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (s. 148-165) içinde. Adres Yayınları.
- Evans, M. (2009). Policy transfer in critical perspective. *Policy Studies*, 243-268.
- Gökçe, O., Kutlu, Ö. ve Gökçe, G. (2001). 1980'li yıllardan beri uygulanan kamu yönetimi reformları üzerine genel bir değerlendirme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18-45.
- Gözler, K. (2019). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. Ekin Kitabevi.
- Heichel, S., Pape, J. ve Sommerer, T. (2005). Is there convergence in convergence research? An Overview of empirical studies on policy convergence. *Journal of European Public Policy*, 817-840.
- Keser, A. (2012). Politika transferi ve türk kamu yönetiminde etik. *Amme İdaresi Dergisi*, 25-50.
- Keser, A. (2018). *Politika Transferi Ve Düzenleyici Kurumlar*. Kriter Yayınevi.

- Komisyon Çalışması Neticesinde Oluşan Tam Metin.* (2018). TBMM Başkanlığı Anayasa Sitesi: <https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KomisyonRaporlari-Sonuc> adresinden alındı
- Kutlu, Ö. (2012). *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi*. Çizgi Kitabevi.
- Mossberger, K. ve Wolman, H. (2003). Policy transfer as a from of prospective policy evaluation: challenges and recommendations. *Public Administration Review*, 428-440.
- Ocak, K. (2019). Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile idari vesayet yetkisi düzenlemesinin bir örneği olarak cumhurbaşkanlığı ofisleri. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 163-193.
- Örselli, E., Babahanoğlu, V. ve Bilici, Z. (2018). Kamu politikalarında yeni aktörler: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisler. *Turkish Studies*, 303-318.
- Övgün, B. (2015). İdari reform ve politika transferi. *Mülkiye Dergisi*, 301-306.
- Ravindran, V. (2019). Data analysis in qualitative research. *Indian Journal of Continuing Nursing Education*, 40-45.
- Relyea, H. C. (2008). The Executive office of the president: an historical overview. *CRS Report for Congress*.
- Resmî Gazete. (2017). 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *29976 Sayılı Resmî Gazete*.
- Resmî Gazete (2018). Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkabnlığı Kararnamesi. *30474 Sayılı Resmî Gazete*.
- Rose, R. (1991). What is lesson drawing?. *Journal of Public Policy*, 3-30.
- Rose, R. (1993). *Lesson-drawing in Public Policy: a Guide to Learning across Time and Space*. Chatham House.
- Sobacı, M. Z. (2014). *İdari Reform ve Politika Transferi -Yeni Kamu İşletmeciliğinin Yayılışı-*. Dora Basım Yayım.
- Sobacı, M. Z., Miş, N., ve Köseoğlu, Ö. (2018). Türkiye'nin Yeni yönetim modeli ve cumhurbaşkanlığı teşkilatı. *SETA Perspektif*, 1-6.
- Şahin, S. (2021). Neoliberal politikalar ve türkiye'de özelleştirme uygulamaları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 160-176.
- TBMM Komisyon Raporları.* (2018). <https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KomisyonRaporlari-Sonuc> adresinden alındı
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim düzeni: cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 42-91.
- Yay, E. (2016). Bir kamu politikası olarak politika transferi ve türkiye örneği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 48-63.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruibfdergisi>

Osmanlı mimari mirasının gelişen Doğu Afrika ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinde yeniden hayat bulması*

Reviving the Ottoman architectural heritage in the developing relations of East Africa and the Republic of Turkey

Güneş Alçı^{a**}

^a Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye, gunes.alci@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2333-8509

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru: 5 Aralık 2023

Kabul: 28 Aralık 2023

Anahtar kelimeler:

Osmanlı,
Doğu Afrika,
Habeş Eyaleti,
Dostluk ilişkileri,
Mimari

Makale türü:

Derleme makale

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 5 December 2023

Accepted: 28 December 2023

Keywords:

Ottoman,
East Africa,
Abyssinia,
Friendly Relations,
Architecture

Article type:

Review article

ÖZET

Osmanlı Devleti, Mısır seferi sonrası Doğu Afrika'daki güçsüz İslâm devletlerinin koruyuculuğunu da üstlenerek Habeş eyaletini kurmuştur. İdaresi süresince halkın ihtiyacına binaen askerî, kamusal, sivil ve dini olmak üzere birçok yapı inşa ettirmiş ancak bu yapıların birçoğu zaman içerisinde yıkılmış ve yok olmuştur. I. Dünya savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin ülkelere ayrılmış parçaları arasında ilişkiler zayıflamış, ilişkilerin karşılıklı olarak zayıflaması hem Türkiye Cumhuriyeti hem de Doğu Afrika ülkeleri için sosyal, kültürel ve ekonomi alanında kayıplara neden olmuştur. Türkiye, 1998 yılında gerçekleşen "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" çerçevesinde Afrika ve Sahra altı ülkeleri ile ticari ve siyasi ilişkilerin artırılması için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin girişimlerinden biri de TİKA'nın faaliyetleridir. TİKA, yaptığı sosyal yardımlar, insani yardımlar ve restorasyon faaliyetleri ile Afrika ve Türkiye'nin birbirini tanımaya vesile olarak ilişkilerin geliştirilmesinde ve ticari faaliyetlerin artmasında önemli rol üstlenmiştir. TİKA ofisleri Osmanlı döneminden kalan mimari eserleri hibe usulüyle restore ederek Osmanlı Devleti'nin hizmet ve kalkındırma misyonunu devam ettirmiştir. İbadet mekânı olan camilerin restorasyonu aynı dinin mensupları olan halkları bir kez daha yakınlaştırmıştır. Kamu binaları turizm ve kültür hizmeti fonksiyonu amacıyla kullanıma hazır hale getirilmiştir. Ancak Sudan'da çıkan iç savaş nedeniyle planlar sekteye uğramıştır. Türkiye tarafından büyük meblağlar harcanarak yapılan bu eserlerin işlevselleştirilmesinin takip edilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

Following the Egyptian campaign, the Ottoman Empire established the Abyssinian province by assuming the protection of the weak Islamic states in East Africa. During its reign, the empire constructed numerous military, public, civil and religious buildings to meet the needs of the people, but many of these buildings were demolished and destroyed over time. In the aftermath of World War I relations between the fragmented parts of the Ottoman Empire weakened, and the mutual weakening of relations caused social, cultural and economic losses for both the Republic of Turkey and East African countries. Turkey has taken initiatives to increase commercial and political relations with Africa and sub-Saharan countries within the framework of the "Action Plan for Opening to Africa" in 1998. One of Turkey's initiatives is the activities of TİKA. TİKA has played an important role in the development of relations and the increase of commercial activities by enabling Africa and Turkey to get to know each other through its social aid, humanitarian assistance and restoration activities. TİKA offices have continued the Ottoman Empire's mission of service and development by restoring architectural artefacts from the Ottoman period through donations. The restoration of mosques, which are places of worship, has once again brought the peoples of the same religion closer together. Public buildings have been refurbished for tourism and cultural service functions, yet the plans were interrupted due to the civil war in Sudan. Given the substantial financial investment in the construction and restoration of these monuments by Turkey, it is imperative to monitor their functionalization closely.

* Çalışma, Güneş Alçı'nın 2022 yılındaki doktora tezinden üretilmiş olup 22-24 Kasım 2023 tarihlerinde Ardahan'da düzenlenen III. Uluslararası İlişkiler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar / Corresponding author

E-posta / E-mail: gunes.alci@ogr.iu.edu.tr

Atıf / Citation: Alçı, G. (2023). Osmanlı mimari mirasının gelişen Doğu Afrika ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinde yeniden hayat bulması. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 173-181. <http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1400505>

1. Giriş

Portekizlilerin güçsüz ve küçük Müslüman devletlere saldırımları, Kızıldeniz'in dolayısıyla Mekke'nin tehlike altında olması nedeniyle Osmanlı Devleti hem bu devletlerin hem de Kâbe'nin güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler almıştır (Um, 2019). Mısır seferiyle bölgede hâkim olan Memlük Devleti, Osmanlı idaresine geçmiş ve bu devlete ait topraklar da savaş olmadan Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir. Doğu Afrika kıyıları da buna dâhildir. Bölgeyi daha iyi idare edebilme adına 1555 yılında Habeş Eyaleti tesis edilmiştir. Eyaletin sınırları kesin olarak belli değildir. Bazı haritalarda Doğu Afrika'da küçük bir alan olarak gösterilirken, kimi kaynaklarda bu alan Mısır'ın güneyinden Doğu Afrika'da Zengibar'a kadar uzanmaktadır. Ancak sınırların iç bölgelerde nerelere kadar genişlediği hakkında kesin bilgi yoktur (Orhonlu, 1996). Arap Yarımadası'na ait Cidde de zaman zaman bu eyalet sınırları içerisinde gösterilmiştir (Uğur, 2005).*

Harita 1. Dünya üzerinde Habeş Eyaletinin bir kısım toprakları üzerinde kurulu devletler[†]

XVI. yüzyılda güçlü bir ordu ve donanmaya sahip Osmanlı Devleti sayesinde bölgede büyük çapta bir kargaşa olmamıştır. Yerel halkın dinlerine, dillerine ve yaşam şekillerine karışılmamış isyanlar hariç pek müdahale edilmemiştir. 17 ve 18. yüzyıllarda durağan hale gelen ilişkiler

19. yüzyılda Mehmed Ali Paşa döneminde yeniden canlanmıştır. Bu canlanmaya paralel mimari alanda da onarımlar ve yeniden inşa süreçleri devam etmiştir. 19. Yüzyılın son çeyreğinde İngilizlerin bölgede güçlenmesi nedeniyle Osmanlı fiilen bölgeden çekilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Afrika ülkeleriyle ilişkiler zayıflamış; iklim ve zaman Osmanlı Devleti'nin bölgede inşa ettiği eserlerin bir bölümünü yok etmiştir.

Türkiye, 1998 yılında gerçekleşen “Afrika’ya Açılım Eylem Planı” çerçevesinde Afrika ve Sahra altı Afrika ülkeleri ile ticari ve siyasi ilişkilerin artırılması için girişimlerde bulunmuştur. 1990 – 2001 yılları arası ilişkilerde bir ilerleme olmuş; bu dönemde ekonomi, tıp, sanat, akademi alanında çeşitli protokol ve anlaşmalar imzalanmıştır (Eldeen, 2019).

İklimin yaşam şartlarını zorlaştırdığı bu ülkelerde Osmanlı Devleti’nden sonra Türkiye Cumhuriyeti de bölgedeki insan hayatını kolaylaştıracak çeşitli çalışmalarda bulunmaktadır. Günümüzde bu görevi üstlenen en önemli kurumlardan biri TİKA’dır. TİKA gibi “uluslararası kalkınma ve işbirliği” fonksiyonunu yüklenen ABD, Almanya, Fransa, Portekiz, Avusturya gibi çeşitli ülkeler bulunmaktadır (Demirkaya, Çelik, 2021). Bu kurum kapsamında ilişki içerisinde bulunulan ülkelerin ilgili kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde ekonomik sosyal ve insani kalkınma süreçleri desteklenmiş ortak tarihi ve kültürel mirasın geleceğe taşınması için faaliyetlerde bulunulmuştur.[‡] TİKA’nın hizmet götürdüğü ve kültürel mirasın geleceğe taşınması amacıyla restorasyon faaliyetlerinde bulunduğu Etiyopya ve Sudan ilişkilerine kısaca değinilerek restore edilen eserler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

2. Etiyopya

Osmanlı Devleti ve dolayısıyla Habeş Eyaleti’nin en geniş topraklara sahip varislerinden, Etiyopya ile 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, tarihi bağlarını ve dostluk ilişkilerini zayıf da olsa devam ettirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti 1926 yılında Addis Ababa’da büyükelçilik açmış, Etiyopya ise 1933’te Ankara’da büyükelçilik açarak buna karşılık vermiştir. 1993 yılında her iki ülke arasında ekonomi, ticaret ve teknik iş birliği konusunda anlaşma imzalanmıştır. 2000 yılında Etiyopya – Türk Ortak Ekonomik Komisyonu (JEC) kurulmuştur. 2005 yılında TİKA’nın Addis Ababa’da ofis açmasıyla birlikte çeşitli alanlarda ilişkiler çeşitlenmiş (inşaat sektörü, sanayi v.b.) ve yoğunlaşmıştır (Sebsebe, 2018). TİKA’nın da girişimleriyle iki ülke arasında dostluk ilişkileri artmış Türkiye Etiyopya’nın ithalat ticaretinde ilk sıralara yükselmiştir. TİKA[§] tarafından Etiyopya’dan Türkiye’ye misafirler kabul edilmiş iki ülkenin birbirlerini tanımasını sağlanmıştır. Geçmişte Osmanlı Devleti’nin karşılıksız hizmet misyonunu görev bilerek Etiyopya’da Muhammed Ali Paşa Köşkü ve

* Etiyopya, Müslümanlar tarafından Habeşistan olarak anılırken Batılı kaynaklarda Abyssinia olarak zikredilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde 1930’lı yıllarda Etiyopya ismi hala Habeşistan olarak zikredilmektedir. 1931 yılında Etiyopya İmparatoru I. Haile Selassie, Habeşistan’ın isminin Etiyopya olarak anılması gerektiğini resmen ilan etmiştir. “Etiyopya” isminin kökeni Yunan kaynaklarında, “yanık yüzlü insanların” ülkesi olarak geçmektedir. Bu isim aynı zamanda eski Pers ve Arap coğrafyacılar tarafından bölgeye atıfta bulunmak için kullanılmıştır. <https://www.quora.com/Why-did-Abyssinia-change-its-name-to-Ethiopia>. 16.10.2023. 1955 yılında kabul edilen Anayasa ile Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti adını almıştır (Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, 2016). Burada isim değiştirilerek Habeşistan’ın Batı dünyasıyla ve antik Yunan kültürüyle bağlantısı olduğu olgusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu anlayış 19. yüzyılın sonu ile başlayan ve Avrupa’da hâkim olan Hellenistik kaynakların üstünlüğü inancının bir sonucudur

(Cansever, 1997). Bu anlayış bölgede Osmanlı-İslam kültür temellerinin yavaş yavaş terk edilip ve tahrip edilmesine neden olmuştur.

[†] <https://www.turkiye-rehberi.net/etiopya-haritasi.asp> adresinden 09.10.2023 tarihinde alınmıştır.

[‡] Makalemizin konusu kültürel mirasın korunması kapsamında yapılan faaliyetler olduğu için TİKA’nın üstlendiği diğer fonksiyonlara değinilmeyecektir. Makalemizde Doğu Afrika’da Osmanlı devleti tarafından kurulan Habeş eyaleti toprakları üzerinde kurulmuş yalnızca iki devlet, Etiyopya ve Sudan Cumhuriyetlerinde, Türkiye tarafından restore edilen bazı eserler hakkında bilgi verilecektir.

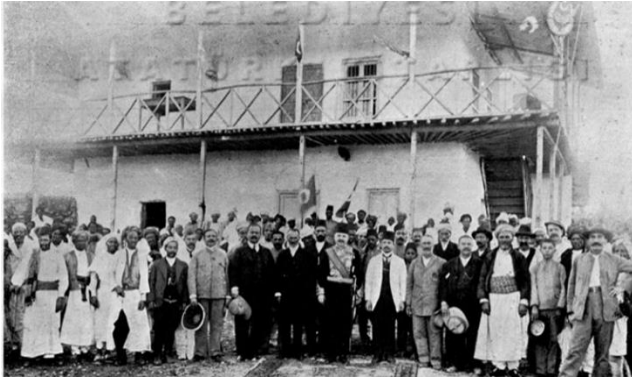
[§] TİKA’nın kuruluşu, hedefleri, çalışma şekilleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Yüksel Demirkaya- Ferhat Çelik, Uluslararası İlişkilerde Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Stratejik İşbirliği: TİKA Faaliyetleri Analizi, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, 3(2), 125-149.

Necâşî Ashame Türbesi'ni restore ederek hizmete açmıştır.

2.1. Muhammed Ali Paşa Evi/Köşkü

Muhammed Ali Paşa Köşkü Etiyopya'nın Harar eyaletindedir. Osmanlı Devleti Harar şehrinde özellikle 16. yüzyılda etkin rol üstlenmiştir ve Müslüman Harar Devleti Osmanlı Devleti sayesinde güçlenmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda ilişkiler zayıflamış 1875'te hidivler döneminde yeniden güçlenmiştir. Hidivler idaresi 1883'te Batılıların bütün coğrafyalarda Osmanlı Devleti'ne yönelik başlattığı siyasi alanda ve sahada gerçekleşen savaşları yüzünden bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Kaldığı kısa sürede dahi Harar'da hemen fark edilebilecek mimari eserler bırakmıştır. Ancak bunlar kayda geçmediği için bilinmemektedir.

Muhammed Ali Paşa Köşkü'nün** kesin yapım tarihi belli değildir. Plan şekli itibarıyla şehirde geç Osmanlı evi özellikleri gösteren köşkün isminden dolayı Harar emirlerinden Muhammed Abdüşşekür (1856 -1875 yılları arasında Harar'ı idare etmiştir) veya oğlu Abdullah Ali Abdüşşekür (1885-1887) tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. 1887 de Hintli tüccarlar geldikten sonra inşa edildiği şeklinde bilgiler bulunmakla (Aberha, 2018) birlikte bu inşa değil onarım olmalıdır. Muhammed Ali Paşa Köşkü'nün süreç içerisinde Rauf Paşa gibi Osmanlı devlet adamları tarafından kullanılmış olması 1887'den sonra ise yeniden inşa edilmiş olması muhtemeldir. 1910'lu yıllarda bu köşkün Osmanlı Devleti konsolosluk binası olarak kullanıldığı şeklinde bilgiler bulunsa da bu bina fotoğraflarda görülen konsolosluk binası değildir (Fot. 2). Ancak bu binanın da Osmanlı Devleti tarafından (hidivler idaresi) Harar'a atanan idareciler tarafından resmi veya sivil yapı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Köşk, 2014-2016 yılları arasında TİKA tarafından restore edilmiştir. Maarif Eğitim ve Kültür Merkezi olarak 14 Ekim 2019 tarihinde düzenlenen törenle faaliyetlerine başlamıştır.

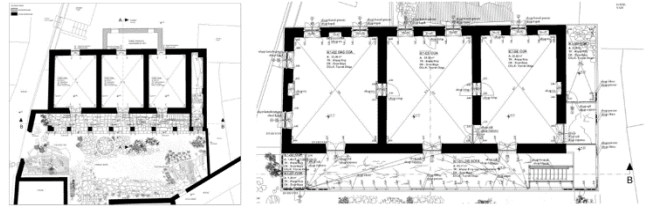
Fotoğraf 1. 1913 yılında kullanılan Harar Konsolosluk binası (Şehbal, 1913)

Bir avlu içerisinde bulunan köşk ve mutfaktan oluşan yapı grubuna zaman içerisinde tipik Harar konutlarına benzer nitelikte 2 adet ek birim eklenmiştir. Günümüze daha yakın bir dönemde, avlu girişinin sağ ve sol yanına iki yapı daha eklense de bu yapılar nitelikli özelliklere sahip değildir.

Çizim 1. TİKA tarafından hazırlanan proje

Osmanlı mimari etkisini gösteren **Muhammed Ali Köşkü**, iki katlı yan yana dizili odalardan meydana gelmektedir. Zemin katının kapıları öndeki sofaya açılırken arkada her bir oda için pencere açıklığına yer verilmiştir. İkinci katta da alt kat ile simetrik sıralı odalar olup hem odalar arasında hem de balkona açılan kapılar bulunmaktadır. Yan odalarda hem pencere duvarlarında hem de yan duvarlarda dikdörtgen şekilli ahşap çerçeveli nişlere yer verilirken ortadaki odada sadece pencere duvarında nişe yer verilmiştir.

Çizim 2a-b. Binası zemin ve birinci katlar

Fotoğraf 2a-b. Muhammed Ali Paşa Köşkü ön cephe görünümü Köşkün arka cephesi

Fotoğraf 3a-b. Restorasyon sonrası Muhammed Ali Paşa Köşkü^{††}

** Köşkün isim bilgisi "Muhammed Ali Paşa Köşkü" proje müellifi ve uygulayıcısı AD Mimarlık-Dr. Hamit Pilehvarian'dan edinilmiştir. İsminden hareketle araştırma yapılmıştır. Binanın Osmanlı Devleti tarafından yaptırıldığı veya kullanıldığı bilgisi halk içinde bilinmekte ve ifade edilmektedir.

††

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/etiopya_harar_son_osmanli_konsolosluk_binasi_restorasyonu_tamamlandi-31994

2.2. Necâşi Ashame Türbesi

Tanıtacağımız eserlerden ikincisi Osmanlı Devleti tarafından yapılmamış olsa da 2014-2016 yılları arasında TİKA tarafından restore edilen Necâşi Ashame'nin türbesidir.

Habeşistan'ın ilk Müslüman kralı olan Necâşi Ashame'nin gıyabi cenaze namazı Hz. Peygamber tarafından kıldırılmıştır. Bu sebeple İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir.

İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygambere iman etmeyen Mekkeli müşriklerin müminlere eziyet ve işkence etmeleri neticesinde Hz. Peygamber müminlere:

“Şayet isterseniz, Habeşistan'a sığın. Zira orada, ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar iş başındadır. Orası, doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah işlerde bir kolaylık verene kadar orada kalın” (Öztürk, 2006) demiştir. Bunun üzerine müminler çeşitli zamanlarda küçük kabileler halinde Habeşistan'a göç etmişlerdir.

Müminler Habeşistan'a hicret ettiklerinde dönemin Habeş Kralı Necâşi Ashame muhacirleri kabul ederek onlara iyi davranmıştır. Bunun üzerine Kureyşli müşrikler, Amr b. Âs ve Abdullah b. Ebî Rabîa'yı, kıymetli hediyelerle, muhacirleri teslim almaları için Habeşistan'a göndermişlerdir. Müşriklerin heyeti Necâşi'nin huzuruna çıkarak Mekke'den gelen muhacirlerin sapkın bir dini benimsediklerini ve bundan rahatsız olduklarını belirterek muhacirlerin kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir (Panipati, 1971).

Ancak Necâşi kendisine sığınmış olanları dinlemeden bunu kabul etmeyeceğini belirterek Müslümanları huzuruna çağırmıştır (Öztürk, 2015). Necâşi, muhacirlere dinlerinin nasıl bir din olduğunu sormuş, muhacirler arasından Cafer b. Ebî Talib söz alarak dinin insanların sapkınlıklarını ve yanlışlarını yasaklayan kurallarını sırayla açıklamıştır.

Bunun üzerine Necâşi: “Allah tarafından peygamberinizin getirip sizlere bildirdiği şeylerden, senin yanında bir şey var mı?” diye sorunca, Cafer b. Ebî Talib, Meryem Süresi'nin baş tarafından, Yahya ve İsa Aleyhisselamların doğumları ile ilgili âyetleri okumuştur (1-35) (Asım, 2008) Bu süreyi dinlerken Necâşi'nin sakalı gözyaşlarıyla ıslanmıştır. Hatta Necâşi'nin yanında bulunan din adamları da ağlamış ve mushafları gözyaşlarıyla ıslanmıştır.

Necâşi, elini yere uzatıp oradan bir çöp almış ve sonra:

-“Vallahî, İsa b. Meryem'de, senin söylediğinden başka bir şey değildi! Arada, şu çöp kadar fark yoktur!” demiştir.

Ve yine Necâşi

-Vallahî, Allah bana saltanatımı geri verdiği zaman benden rüşvet almadı ki, ben bu hususta rüşvet alayım!” şeklinde konuşmuş ve Mekkeli müşriklere getirdikleri hediyeler iade edilerek geri gönderilmiştir (Köksal 2008).

Türbenin Necâşi köyünde bulunduğuna ilişkin bilgiler 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Şihabuddin Ahmed Bin Abdulkadir Bin Salim'in (2003)**, “Futuhu'l-Habeş” adlı eserine göre İmam / Mücahid Ahmed ordusuyla Anderta ve Tenben'deki savaşları kazandıktan sonra iki gün yol yürümüş, Necâşi köyüne yakın bir yerde askerleri ondan Necâşi Türbesi'ni

ziyaret için izin istemiştir. Mücahid Ahmed ise savaştan sonra gidelim şeklinde cevap vermiştir. Ancak gidip gitmediklerine dair bilgi verilmemiştir (Şihabuddin Ahmed Bin Abdulkadir Bin Salim, 2003).

Ashame'nin Necâşi köyünde defnedilmiş olması hakkında birçok anlatı bulunmaktadır. Bu anlatılardan birine göre Kral Ashame tarafından, sahâbîlere yerleşmeleri için verilmiştir. Başka bir rivayete göre; Necâşi Ashame ömrünün son yıllarında, politik liderliği bırakıp dinini daha iyi yaşamak amacıyla, uygun hava şartlarına sahip Necâşi köyüne gitmiştir. Bu köyde yaklaşık 15 yıl yaşadıkdan sonra vefat etmiştir (Alam, 2010). Bir diğer rivayete ise Müslüman olan Kral Ashame, Hz. Peygamber'i ziyaret etme arzusuyla, Mekke'ye gitmek için yola çıkmıştır. Onun Müslüman olduğunu duyan ve İslâm'ın halk içinde yayılmasından korkan rahiplerin kışkırttığı bir grup isyancı Necâşi köyü civarında yetişerek, Ashame'yi şehid etmişlerdir (Jebel, 2003).

Söylentilere göre Necâşi köyünde Kral Ashame ile birlikte 15 sahâbînin kabri bulunmaktadır.

Bu sahâbîlerin isimleri yerel halk tarafından şu şekilde listelenmiştir:

Âişe Bint el-Hârise b. Halid, Amr b. Ümeyye b. Hârise b. Esed, Muttalib b. Ezher, Fatıma bint-i Safvan, Hattâb b. Hâris Muğire, Hâtub b. el-Hâris, Rayta bint-i Hâris b. Cübeyle, Süfyan b. Ma'mer el-Cumah, Talib bin Azhar b. Abdel Avf, Urve b. Abdul-uzza b. Hürsân b. Avf b. Ubeyd b. Uveyc b. Adıyy b. Kâb, Ümm-ü Hermele bint-i Abdi'l-Esved, Zeynep b. el-Harise^{§§}, Ady b. Nadle, Abdullah b. Hâris ve Musa b. Hâris'e ait kabirler bulunmaktadır. Ady b. Nadle'nin kabri daha sonra türbe olarak yapılmıştır.

Fotoğraf 4. Necâşi Köyü

Türbe eski bir mezarlık alanı içerisindedir. İlk olarak dairesel planlı, çamur ve sazlıktan yapıldığı köylüler tarafından söylenen türbe bir iş adamı olan Muhammed Abdu ve kardeşleri tarafından 1954-1955 yıllarında bugünkü şekliyle yapılmıştır.

** İyi bir eğitim almış olan Şihabuddin Ahmed bin Abdulkadir bin Salim, kitabında; dönemin cihat coşkısından ilham alarak, tanık olduğu olayları, aralarında İmam Ahmed, kuzeni Vezir Abbas, Emir Hüseyin bin Ebu Bekir el-Gatouri'nin de bulunduğu Cihad katılımcılarından topladığı bilgileri aktarmıştır. Kitapta 1520'lerin başı ile yaklaşık 1530'ların sonuna kadar süren bir dönemde, Harar'ın siyasi durumu ve İmam Ahmed'in yükselişini, zaferleri hakkında bilgi verilmiştir. “Fakih Arap”

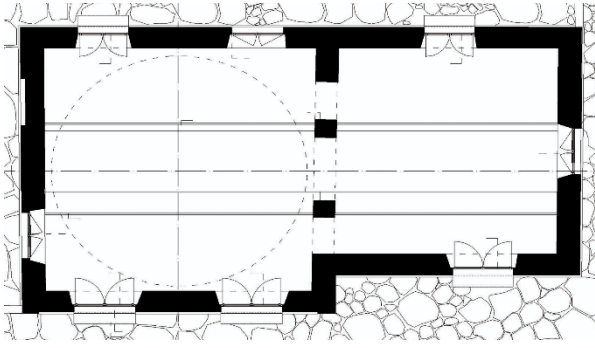
olarak da anılan yazar, Yemenli bir Arap'tır.

§§ Necâşi ile birlikte 13 sahâbînin aynı sandukada defnedilmemiş olması mümkündür. Bir ihtimal sahâbîler mezarlık alanda defnedilmiştir. Sandukanın büyük olmasının sebebine gelince dini bakımdan önde gelen birçok şahsiyetin sandukaları bu şekilde büyük tutulmuştur. Türkiye'de Beykoz'da bulunan Hz. Yuşa'nın sandukası gibi...

Birbirine bitişik biri kubbeli diğeri düz tavan olmak üzere iki kare birimden oluşmaktadır. Bu iki kare birimin arası açık olup ortada iki ayak ile iki bölüme ayrılmış ve yine bu iki ayak arasına ahşap sanduka konulmuştur. Bu sanduka TİKA tarafından restore edilirken siyah mermerle yenilenmiştir.

Fotoğraf 5. Necâşi Ashame ve Sahâbi türbeleri

Çizim 3. Necâşi Ashame ve Sahâbiler için yapılan türbe

Fotoğraf 6. Sanduka

VII. yüzyılda Habeş kralının kalbinde yaşayan merhamet ve iman XXI. yüzyılda kendine yer bulamamıştır. TİKA tarafından Necâşi'nin şahsiyetine gösterilen saygı vesilesiyle 2014-2018 yılları arasında restore

edilen türbe ve çevresi 2020 yılının son günlerinde Etyopya'da çıkan iç savaşta Tigre askerleri tarafından bombalanmıştır.^{***}

Fotoğraf 7. Necâşi Türbesi bombalandıktan sonraki görünümü

3. Sudan (Sevakin'de Osmanlı Eserlerinin Restorasyonu)

Doğu Afrika ülkelerinden olan Sudan'ın bir bölümü Habeş eyaleti içerisindeyken bir bölümü doğrudan Mısır tarafından idare edilmiştir. Sudan (Hartum ve iç bölgeler) Mehmed Ali Paşa döneminde hidivler idaresine girmiş ve Mısır'dan yönetilmiştir. 1899 yılında İngiliz sömürgeci olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğünde sömürgeci çekilme stratejisi sebebiyle İngiltere bölgeden kademeli olarak çekilme kararı almış ve 1956 yılında Sudan bağımsızlığına kavuşmuştur^{†††}.

Bugün Sudan'a bağlı Sevakin, Habeş Eyaleti sınırları içerisinde idare edilmekte olup mimari özellikler bakımından Kızıldemir sahil şehirleri ile benzer özellikler taşımaktadır. 1520'de Osmanlı Devleti'ne katıldığı kaynaklarda belirtilen Sevakin, Habeş Eyaleti'nin merkez şehirlerinden olmakla birlikte 400 yıllık süreç içerisinde kimi zaman Mısır'dan kimi zaman da Cidde'den idare edilmiştir. Mısır'ın 1882'de İngilizler tarafından işgal edilmesiyle Sevakin bilinçli bir şekilde yıpratılıp Port Sudan'a önem verilmiştir. Bu işgal ile fiilen Osmanlı'dan ayrılan şehir 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşması'yla Mısır'a bırakılmış 1956'da Sudan'a bağlanmıştır. Sudan bağımsızlığını kazandığı zaman Türkiye, başkent Hartum'da büyükelçilik açan ilk ülkelerden (1 Ocak 1957) biri olmuştur. Sudan ise ancak 1970'te Ankara'da büyükelçiliğini açmıştır.

Türkiye, 1998 yılında gerçekleşen "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" çerçevesinde Sudan ile ticari ve siyasi ilişkilerin artırılması için girişimlerde bulunmuş bu dönemde ekonomi, tıp, sanat, akademi alanında protokol ve anlaşmalar imzalanmıştır (Eldeen, 2019). 2006 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından üst düzeyde bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında "Ayrı coğrafyalarda Aynı İmza" adlı proje çerçevesinde Hanefi Camii, Şafi Camii, Gümrük Binası ve Muhafaza / Kaymakamlık binası restore edilmiştir.

Sudan- Darfur'da bulunan El-Faşir'deki Ali Dinar Camii ve Ali Dinar

^{***} Tigray crisis: Ethiopia to repair al-Nejashi mosque. <https://www.bbc.com/news/world-africa-55530355> adresinden 23.12.2023 tarihinde alınmıştır.

^{†††} Bağımsızlık sonrası Sudan, çok partili sisteme geçilmeye çalışılmış olsa da 1958, 1959 ve 1989 darbeleriyle başarılamamıştır. Yaklaşık 1972'lere kadar süren Müslüman ve Güney Sudan'da yaşayan Hristiyanlar arasındaki savaş, 1983-2005 yılları arasında yeniden yaşanmıştır. Ömer el-Beşir 1989 yılında darbeye iktidara

gelmiş 2019 yılında ise görevinden uzaklaştırılmıştır. El-Beşir, Mısır ve Amerika'nın kimyasal silah iddiası sebebiyle ülkeyi çoğu kez olağanüstü hal ile yönetmiştir. Yine bu dönemde Darfur isyanı nedeniyle mücadele bağlamında operasyona girilmiş ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir. 2005 yılında ikinci iç savaş bir anlaşmayla bitmiş bu anlaşma gereğince Güney Sudan'da gerçekleştirilen referandum ile Güney Sudan 9 Temmuz 2011 yılında Sudan'dan ayrılmıştır. Ancak ne Sudan'da ne de Güney Sudan'da bölünmelerine rağmen iç karışıklık durmamıştır (Yamak, 2020).

evi Türkiye tarafından restore edilmiştir. TİKA tarafından yapılan restorasyon çalışmaları Türkiye ile Sudan arasındaki tarihi bağların güçlendirmesinde büyük rol oynamıştır. Mescid-i Kebir'in de (Büyük Camii) restorasyon uygulama projeleri hazırlanmış olup henüz restorasyon çalışmalarına başlanamamıştır.

Fotoğraf 8. Osmanlı Dönemi Sevakın adası (Hartum/TİKA)

Fotoğraf 9. Sevakın'de restore edilen Osmanlı eserlerinin görünümü***

Sevakın'de restore edilen eserler şunlardır:

3.1. Muhafaza Binası / Kaymakamlık Binası

XIX. yüzyılda Sevakın'de bulunan kaymakama Arapça “muhafız” denilmektedir (Nour, 2006). Bu sebeple “Muhafaza Binası” aslında “Kaymakamlık Binası”dır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden hareketle binanın ilk olarak XVI. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi, 2011). Bina üzerinde üzerinde 18. yüzyıla ait iki kitabe bulunmaktadır. Giriş holünde bulunan ve iç mekânlara geçit veren kapı üzerinde bulunan kitabe:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka ilah yoktur. (O) Eman(dır). Muhammed (a.s) onun rasülüdür. (O) Sultan(dır). Ey kapıdan giren (kişi), seçilmiş nebîye salavat getir.

Girişin sağında bulunan personel ofisine açılan kapı üzerinde bulunan kitabe üzerinde ise:

“Bismillahirrahmanirrahim.....

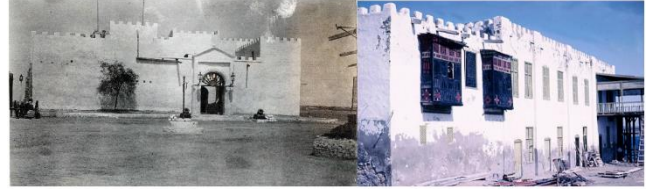
H.78... Allahummesalli aleyhi ve ala alihi ve sahabihi vessellim Ebubekir, Ömer, Osman, Ali” yazısı okunmaktadır.

Kitabelerde verilen tarihler eksiktir (Alçı, 2022). Bina Mümtaz Paşa^{§§§} döneminde onarılarak genişletilmiştir (Mallinson Architects & Engineers).

Muhafaza Binası, TİKA tarafından 2016-2022 yılları arasında restore edilmiş Şubat 2023 yılı itibarıyla kesin kabulü yapılarak TİKA'ya teslim

edilmiştir. Sonrasında Sudan'da gerçekleşen iç karışıklıklar nedeniyle bina henüz hizmete açılmamıştır****.

İki katlı, biri dışarıda ikisi içeride olmak üzere üç avlulu bir tasarıma sahiptir. 19. yüzyılda yapılan onarımlarda giriş avlusunda ve doğu cephesine revşenler eklenmiş, yine 19. yüzyılın son çeyreğinde, İngiliz generaller döneminde yapılan onarımlarda batı sitilinde giriş kapısı ve giriş avlusundaki çift taraflı merdivenler yapılmıştır (Alçı 2022).

Fotoğraf 10a-b. Muhafaza Binası 19. Yüzyıldaki görünümü (TİKA/Hartum)

Fotoğraf 11a-b. Restorasyon sonrası Muhafaza Binası ve kapısı (2021)

3.2. Gümrük Binası

Arşiv belgelerine göre 1854 yılından önce yapıldığı anlaşılan bina (BOA, MVL. 341/103) 1865 yılında Ahmed Mümtaz Paşa döneminde onarım görmüştür (Mallinson Architects & Engineers). 1880'lerde ise yeniden bir onarım geçirmiş olması muhtemel görülmektedir (Rhodes, 2011). 2011-2015 yılları arasında TİKA tarafından restore edilen bina kullanılmadığı için Şubat 2022'de yapılan incelemede sıvaları dökülmüş vaziyette görülmüştür.

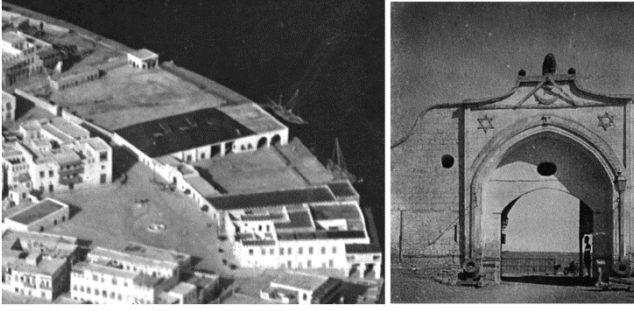
Gümrük binası, adada denizin hemen kenarında inşa edilmiştir. İki birimden oluşmakta olup her iki birim de büyük avluya sahiptir. Birimlerden biri ofis ve depo olarak kullanılırken diğeri gümrük görevlilerinin yaşadıkları alan olarak değerlendirilmiştir. Sadece iç avludan erişilebilen en kuzeydeki oda dışında, arkasındaki odaların tümü doğu ve batı cephelerinde (Gümrük Kompleksi'nin iç ve dış duvarları) bir kapı ve tek pencereye sahiptir (Alçı 2022).

*** <https://afam.org.tr/sevak-in-adası-sudan-ve-türkiye> adresinden 26.12. 2023 tarihinde alınmıştır.

§§§ Mümtaz Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1871-1873 yılları arasında Sudan'da görev yapan 19. valisidir. 1865 yılında Mısır hükümetinin temsilcisi olarak Sevakın'i devralmıştır. Şehirde öteden beri devam eden su meselesi nedeniyle çeşitli araştırma

ve çalışmalar yaptığı görülür. Bkz. Yasıt, Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881).

**** Başkent Hartum'da, Sudan Silahlı Kuvvetleri ile Paramiliter Hızlı Destek Güçleri arasında 15 Nisan 2023 tarihinde iç savaş patlak vermiştir. İç karışıklığın nedenleri 2019 yılında Ömer Beşir'e karşı gerçekleşen darbeye kadar uzanmaktaysa da dış müdahalelerin de ciddi etkisi bulunmaktadır (Adam, 2023).

Fotoğraf 12a-b. Gümrük Binası ve giriş kapısı 19. yüzyılın son çeyreğindeki görünümü (Hartum/TİKA)

Fotoğraf 13a-b. Gümrük Binası restorasyon sonrası 2015 (Burak Arslan)

Fotoğraf 14a-b. Gümrük Binası (2022). Restorasyon sonrasında zaman içerisinde rüzgâr badanaları silmiştir.

3.3. Şafî Camii

Şafî Camii'nin ilk olarak Memlûk Sultanı Şecerüddür tarafından yaptırıldığı ve Mehmed Ali Paşa tarafından restore edildiği kayda geçirilmiş bilgiler arasındadır. Evliya Çelebi, Özdemir Paşa tarafından yapılan alçak minareli taş bir cami olduğundan bahsetmiştir. Bahsedilen caminin Şafî Camii olması ve yeniden Özdemir Paşa tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. Caminin kuzey batısına, Hidiv Abbas Paşa döneminde bir sıbyan mektebi eklenmiştir. Cami, TİKA tarafından 2011-2015 yılları arasında restore edilmiştir. Ancak kullanılmadığı için Şubat 2022'de yapılan incelemede sıvaları dökülmüş vaziyette görülmüştür (Alçı, 2022).

Mihraba dik 5 sahnınlı, açık avlulu tasarıma sahip caminin avlusunu üç tarafta revak çevirmiş yine avlunun bir köşesinde sekizgen köşeli minareye diğer köşesinde de sıbyan mektebine yer verilmiştir. Giriş kapılarında bulunan üç dilimli kemeri dikdörtgen silmeler kuşatmıştır.

Fotoğraf 15a. Şafî Camii 1903 (SAD)

Fotoğraf 15b. Şafî Camii, 2011 yılı (Benli vd., 2017)

Fotoğraf 15c. Şafî Camii, restorasyon sonrası (2015)

Fotoğraf 15d. Şafî Camii, batı cephe, rüzgâr boya dökülmüştür (Şubat 2022)

3.4. Hanefî Camii

Sevakın adasının merkezindedir. 17. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmekle birlikte (Mallinson, 2013) 1851 yılından önce inşa edildiği kesindir. Adada, 1985 yılına kadar insanlar yaşadığı için cami kullanılmış ve günümüze kadar sağlam gelebilmiştir. TİKA'dan önce Port Sudan Hilton tarafından (Mallinson, 2013), 2011-2015 yılları arasında ise TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) tarafından restore edilmiştir.

Mihraba paralel iki sahnından oluşan cami dikdörtgen plandadır. Açık avlulu revaklı bir tasarıma sahip olup avlu köşelerinde sıbyan mektebi ve sekizgen minaresi bulunmaktadır.

Fotoğraf 16a. Hanefi Camii, restorasyon öncesi

Fotoğraf 16b. Restorasyon sonrası

Fotoğraf 16c. Hanefi Camii (Şubat 2022)

4. Sonuç

Osmanlı Devleti, Mısır'ı fethettikten sonra Doğu Afrika'da idare tesis etmiş, idaresi süresince Doğu Afrika, Batı Arabistan, Mısır, kısaca Osmanlı toprakları arasında büyük anlaşmazlıklar olmaksızın siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetler sürdürülmüştür. Bu faaliyetlerin yanında bu coğrafyalarda ortak bir dinin paylaşılması da insanları ortak bir paydada birleştirmiş bu da siyasi, sosyal ve ekonomik hayata yansdığı gibi mimariye de yansmıştır. Bölgede bulunan askeri, kamu, sivil ve dini nitelikli birçok bina yürütülen ilişkilerin ve faaliyetlerin göstergesi olmuştur. Osmanlı Döneminde başlayan bu döngü, Türkiye Cumhuriyeti ve Afrika arasında 2000'li yıllardan sonra gelişen ilişkiler çerçevesinde yeniden tekrarlanmıştır.

TİKA, Afrika'da küresel ve bölgesel düzeydeki sorunlara hızlı ve kalıcı çözümler bulabilmek amacıyla, ekonomi, sosyal ve insani yardımları destekleyerek ortak ve tarihi kültürel mirasın geleceğe taşınması için sürdürülebilir proje ve çalışmalar gerçekleştirmiştir ve gerçekleştirmektedir. Gelişimini henüz tamamlamamış Etiyopya ve Sudan

gibi birçok ülkeye sağlık, tarım, ekonomi ve restorasyon gibi çeşitli alanlarda uzman personeller gönderilerek ikili ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu sayede Kimi Afrika ülkelerinin ithalat sıralamasında Türkiye ikinci, üçüncü sıralara yükselmiştir.

TİKA bir dönem Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Habeş eyaleti içerisinde olan Doğu Afrika ülkelerindeki Osmanlı eserlerini tespit ederek restorasyon çalışmalarına başlamıştır. Bu restorasyonlarla ülkeler birbirlerini tanıma fırsatı bulmuş Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti hakkında Afrika ülkeleri üzerinde oluşturduğu negatif ön yargı giderilmeye çalışılmıştır. Böylece ülkeler arasında karşılıklı ticaret gelişmiştir. Bununla birlikte yapılan cami restorasyonları Osmanlı Devleti'nin geçmişte yaptığı karşılıksız hizmetleri hatırlatmıştır.

Bu doğrultuda makalemizde de konu edindiğimiz üzere güncel ilişkiler neticesinde Osmanlı mimari eserleri yeniden hayat bulmuştur. Etiyopya'da Muhammed Ali Paşa Köşkü restore edilmiş Maarif Eğitim ve Kültür Merkezi olarak işlevselleştirilmiştir. Etiyopya'da Necâşi Ashame Türbesi restore edilerek Osmanlı Devleti'nin karşılıksız imar etme fonksiyonu tekrarlanmıştır. Sudan'ın liman şehirlerinden olan Sevakin'deki Osmanlı mirası camiler ve kamu binaları restore edilerek şehrin turizm merkezi haline getirilmesi ve kalkındırılması amaçlanmıştır. Bütün bu çabalar devam ederken TİKA tarafından restore edilen Necâşi Ashame Türbesi Etiyopya (Tigre'de) gerçekleşen iç savaşta bombalanmış olup yeniden restore edilmesi gerekmektedir. Sudan'da iç savaş nedeniyle Sevakin'de restore edilen eserlerin turizme kazandırılması planı sekteye uğramıştır. Restore edilen eserlerin bir an önce işlevselleştirilip kullanıma açılması gerekmektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Tüm süreç sorumlu yazar, Güneş Alçı tarafından yürütülmüştür.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Teşekkür Beyanı

Çalışmam esnasında desteğini benden esirgemeyen Eski Afrika Kardeşlik ve Yardımlaşma Derneği başkan yardımcısı Mimar Mehmet Akif Beşkardeşler'e teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Adam, S. (2023). Asker – Sivil Çekişmesinden Asker – Asker Çatışmasına Sudan, *ORDAF*. <https://ordaf.org/asker-sivil-cekismesinden-asker-asker-catismasina-sudan> adresinden alınmıştır.
- Aberha, H. (2018). *Conservation of Architectural Heritage and Historic Cities in Ethiopia; Case Study the Walled City of Harar, Jugol, Ethiopian Institute of Architecture, Building construction and City Development (EİABC)*, Addis Ababa University.
- Alam, M. (2010). *Christian King Ashama (Negush) of Ethiopia*, World Spiritual Assembly.
- Alçı, G. (2022). *Osmanlı Devri Kızıldeniz Mimarisinde Sevakin Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- Alçı, G. (2016). *Zeyla'da Kaybolan Osmanlı Mimarisini*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul.
- Cansever, T. (1997). *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.
- Demirkaya, Yüksel, Çelik, F. (2021). Uluslararası İlişkilerde Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Stratejik İşbirliği: TİKA Faaliyetleri Analizi, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 125-149.

- Eldeen, M. K. (2019). *Ak Parti Dönemi Türkiye-Afrika İlişkileri: Sudan Örneği (2002-2015)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü (2016). *Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Ülke Notu*, Ankara Sanayi Odası. <https://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/etiopya.pdf>
- Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeşistan Somali Cibuti, Kenya, Tanzanya*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 10/2, Yapı Kredi Yayınları.
- Köksal, M. A. (2008). *İslam Tarihi: Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet: Mekke Devri*, Işık Yayınları.
- Jebel, A. (2011). *Etiyopya'nın Müslümanları Baskı ve Mücadele Tarihi (615-1700)*, Merwa Yayınevi.
- Mallinson Architects & Engineers. (2022). The Historic Port Town of Suakin: Past and Current Contexts. <https://www.mallinsonae.com/suakin-exhibition> adresinden alınmıştır.
- Mallinson, M. (2013). Suakin Red Sea Province, ed. Peter Gwynvay Hopkins, *The Kenana Handbook of Sudan*, Routledge Taylor & Francis Group.
- Panipeti, M. Ş. M. İ. (1971). *İslam Yayılış Tarihi*, (çev. Ali Genceli), Tokar Yayınları.
- Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti, Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Öztürk, L. (2015). *İlk Hicret Habeşistan*, Siyer Yayınları.
- Öztürk, L. (2006). Necâşî Ashame, *DİA*, 32, 466- 477.
- Rhodes, D. (2011). The Nineteenth-Century Colonial Archaeology of Suakin, Sudan, *International Journal of Historical Archaeology*, Springer.
- Sebsebe, M. H. (2018). *Diversificaton of Ethiopia's Foreign Policy and Post-Cold War Ethio-Turkish Relations*, Ankara Yıldırım Beyazıt University Institute of Social Sciences Department of International Relations, 177-178.
- Şihabuddin A. B. A. B. S. (2003). *Futuhu'l-Habeş*, Amharca Çev. Hasan Taju Legas, Mega Yayınlama Kurumu, Addis Ababa, Etiyopya.
- Tomar, C. (2010). Şecerüddür, *DİA*, 38, 404-405.
- Uğur, H. (2005). *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar*, Küre Yayınları.
- Um, N. (2009). *The Merchant Houses of Mocha. Tradeand Architecture in an Indian Ocean Port*, University of Washington Press.
- Yamak, T. (2020). *Bölünmenin Kurumsal Ekonomi Politikası: Sudan Örneği*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1). 499-524.
- Yasit, N. (2012). *Sudan'da Türk Dönemi (1820-1881)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Isparta.

